

andré maurols

«Puține nume sînt atît de cunoscute, în lumea întreagă, ca acela al lui Dumas-tatăl. Toate popoarele lumii i-au citit cărțile și continuă să i le citească. Iată de ce consider de prisos să motivez această alegere. Cercetînd viața lui George Sand și pe a lui Victor Hugo eram dator, întrucît norocul și cercetarea mi-au scos în cale documente noi, să adaug, la galeria mea romantică, portretul lui Alexandre Dumas.»

ANDRÉ MAUROIS

LEI 8

editura minerva

1138

andré maurols
cel trei dumas

andré maurols

Ilustrația copertei : Vasile Olac

andré mauro's

cei trei dumas

TRADUCERE DE ELIS BUȘNEAG

PREFAȚĂ ȘI TABEL CRONOLOGIC DE
IRINA MAVRODIN

BIBLIOTECA PENTRU TOȚI ● 1982

EDITURA MINERVA ● BUCUREȘTI

! André Maurois : Les trois Dumas
Librairie Hachette, 1957

PREFATĂ

„Se poate crede că asemenea spirite universale sînt totdeauna lipsite de profunzime și că în cuvîntul «a vulgariza» regăsim cuvîntul «vulgar», dar tocmai un asemenea mod de a gîndi ar fi lipsit de profunzime. E nevoie ca din cînd în cînd o anume sinteză să fie făcută și ca unii dintre scriitori să interpreteze pentru cei mulți lucrările specialiștilor. Altminteri, o prăpastie de netrecut s-ar adînci între tehnicieni și omul de pe stradă, ceea ce ar duce la un adevărat haos“ : comentînd astfel opera lui Voltaire, Maurois comentează totodată propria-i operă sau, mai exact, partea cea mai semnificativă a acesteia, constituită din ceea ce am putea numi esul biografic și istoric.

Într-o tipologie a literaturii franceze și europene, Maurois ocupă o poziție singulară prin ambiguitatea ei : cea a unui scriitor situat la frontierele literaturii și totodată în plin teritoriu al ei, și ale cărui opere, intrate în cel mai larg circuit datorită succesului lor de public, sînt privite de critici cu un interes oarecum moderat. E o poziție ce poate fi în mare măsură asemuită cu cea în care se află Jules Verne sau, mai ales, Alexandre Dumas-tatăl.

Ca și ei, este o adevărată „forță a naturii“ (formulă ce i se aplică de către contemporani, după cum arată Maurois în *Cei trei Dumas*, lui Alexandre Dumas-tatăl, al cărui portret este, sub rapor-

tul destinului scriitoricesc, un adevărat autoportret), prin puterea uriașă de muncă și prin enorma cantitate de opere create, ca și ei, figurează printre autorii cei mai citați din lume, chiar dacă spațiul ce li se acordă în istoriile literare este mai curînd modest, ca și ei, este inventatorul unei specii noi, literară și totuși nu o dată considerată marginală în raport cu literatura¹, tocmai datorită dificultății de a o insera în ierarhia speciilor mai vechi.

Spre deosebire de ei însă, Maurois scrie o operă multiformă, ceea ce, în cazul său, constituie în egală măsură o șansă și o neșansă în ceea ce privește relația cu critica, descumpănită de statutul incert al scriitorului (biograf ? istoric ? critic literar ? romancier ? autor de povestiri fantastice ? autor de memorii, de cărți de călătorie ?), statut oscilînd între cel al savantului și cel al artistului : șansă în măsura în care, ca autor de literatură, se menține într-o zonă a artisticului, neșansă în măsura în care, ca erudit, pare a fi întruna amenințat de a ieși din această zonă, spre a intra în cea a purei specializări științifice, deci a unui discurs demotivat (non-literar).

Aici trebuie căutată explicația poziției ambigue semnalată de noi la început, precum și „formula” operei lui Maurois considerată în totalitatea ei dar și, mai cu seamă, în partea cea mai semnificativă a ei, cea care inventează „biografia”, ca nouă specie literară. În imanența biografiei înseși, această ambiguitate de statut poate fi citită și ca pendulare între un discurs instrumental, cel al documentului brut, transcris ca atare, și un discurs al narațiunii, prin care este construit un spațiu fictiv.

Formula prin care am putea defini ceea ce am numi „conceptul Maurois”, așa cum s-a configurat el în conștiința secolului căruia scriitorul îi aparține (viitoarele configurări pot fi altele, dintre care unele probabil greu previzibile), ar fi : Maurois tratează fap-

¹ În ultimele două decenii, Jules Verne și Alexandre Dumas-tatăl au început să beneficieze totuși de atenția unor critici de orientare nouă, care au încercat să le abordeze opera sub raportul specificității ei literare. Maurois nu a făcut pînă în prezent obiectul cercetării criticii noi, exegeții săi fiind toți de orientare tradițională.

tul de viață brut, real, pus la dispoziția sa de istorici și biografi, ca pe un fapt fictiv (cu mijloacele ce construiesc faptul fictiv), iar faptul fictiv ca pe un fapt real (cu mijloacele ce creează iluzia realului). În opera sa, istoria, biografia sint roman, iar romanul este „istorie“, „biografie“. Inovația nu se produce deci în domeniul celui din urmă : Maurois scrie un roman de tip balzacian, obedient așa-dar față de tradiția romanului realist francez din secolul al XIX-lea, chiar dacă uneori această obediență nu e totală, imprevizibilul, ambiguitatea fiind nu o dată prezente în modul de tratare a unor personaje sau situații. Ea se produce, în schimb, în domeniul biografiei, în mod original promovată la rangul de specie literară.

Nu e vorba aici, și trebuie în mod insistent să arătăm acest lucru, de așa-numita biografie romanțată. Aceasta își ia faptele nu numai din realitatea atestată prin documente (cum face Maurois în biografiile sale) ci și din imaginar, realitatea și ficțiunea coexistând la nivelul subiectului, intrigii, acțiunii. Până și personajele pot fi supuse aceluiași tratament, cel puțin cele „secundare“, printre care autorul de biografii romanțate poate strecura, alături de cele despre care există mărturii istorice, și propriile sale invenții. În biografia romanțată imaginarul intervine așa-dar nu o dată pentru a deforma, a modifica sau chiar a escamota realul. O biografie romanțată nu este o sursă corectă din punctul de vedere al adevărului științific al faptelor relatate : sub acest raport, nu-l mulțumește niciodată pe cel ce caută în ea o informație exactă. În ochii acestui tip de cititor ea este chiar din capul locului suspectă ca fiind o posibilă sursă de fals (artistic) și de eroare sub raportul adevărului istoric.

Or, în biografia inventată de Maurois (ca specie literară), aflăm doar oameni și fapte ce au existat și în realitate, informația pe care ea o comunică putându-l deci satisface și pe cel dornic să afle aici un adevăr așa cum reiese el din documente, a cărui exactitate să fie așa-dar incontestabilă. Documentul îi stă, dealtfel, neîncetat la dispoziție, integrat într-o scriitură ce-l oferă ca pe un citat (cu indicarea sursei deci) *sui generis* : scriitura progresează tocmai ca alternația a unor fragmente de text-document cu altele ce spun același

lucru dar îl transpun în registru de text-roman, acesta din urmă fiind ca un fel de comentariu al primului, în cheie literară. Acest gen de construcție s-ar putea neîndoielnic înscrie printre cele ce sînt controlate de figura numită „punerea în abis“ („*la mise en abyme*“), eventual punct de plecare pentru o interpretare reînnoită, la nivel formal, a operei lui Maurois.

Este de la sine înțeles că această alternată „traducere“ a textului-document în text-roman înseamnă apel la tehnicile unui roman așa cum îl concepe și realizează Maurois în creația sa propriu-zis romanescă. Format (sub influența lui Alain mai ales) în spiritul unei entuziaste admirații pentru opera lui Balzac, Stendhal, Dickens, Tolstoi, Maurois se vrea autorul unei noi *Comedii umane*, ambiția sa fiind aceea de a „crea o lume“, asemenea celui pe care și-l vrea în primul rînd maestru („Și acum, îi scrie Alain după apariția romanului *Cercul de familie*, și acum, trebuie să crezi o lume“). În teorie, ca și în practică, el își va concepe romanul nu încercînd să se sustragă tiraniei acestor mari modele (cum e cazul romancierilor care au „revoluționat“ structurile genului în secolul nostru), ci căutînd a le urma cu devoțiune exemplul : „În ce constă imaginația romancierului ? Vede el oare, aude el oare faptele pe care le-a creat ? Nu există imagine fără percepție și nici percepție fără un suport în natură. Stendhal își afla subiectul romanului *Roșu și negru* într-un proces real, iar pe cel al *Mănăstirii din Parma* într-o cronică italiană. Balzac se sluzea de personaje întîlnite în viața reală : Thiers, ducesa de Castries, Liszt și doamna d'Agoult, polițistul Vidocq“. De la un asemenea mod de a pune problema și pînă la înventarea unei specii care, utilizînd tehnicile romanului „tradițional“, va „da viață“ unor personaje ce au trăit cu adevărat cîndva, lor și mediului ambiant, nu mai e decît un pas.

Totuși, în teorie cel puțin, dar uneori și în practica însăși a scriiturii romanești, lucrurile sînt oarecum mai complexe, complexitate ce-și va afla pandantul și în demersul biografic. Faptele, ca materie primă oferită de realitate, lasă iluzia că pot fi transpuse *ca atare*. Dar a transpune *ca atare* nu este de fapt posibil pentru romancier (ca și pentru biograf) : „...aceste date ale naturii sînt, pentru romancier, ceea ce blocul de marmoră este pentru sculptor.

De îndată ce începe să lucreze asupra lor, el descoperă în opera schițată alte apariții. Totodată, el află în lumea exterioară, în urma unor întâlniri întâmplătoare, elemente ce pot fi încorporate în aluatul pe care-l frământă. Imaginația nu poate crea decât prin această trudă a minilor și a condeiului. Un roman visat nu-i un roman, după cum nici o statuie visată nu-i o statuie. Artele frumoase se explică prin faptul că execuția depășește întruna concepția.

În același studiu consacrat lui Dickens, Maurois definește romanul ca pe o „povestire a unor elemente fictive“. Omul are nevoie de astfel de povestiri pentru că viața sa „reală se desfășoară într-un univers incoerent“. El își dorește „o lume supusă legilor spiritului, o lume ordonată“, „un univers protector“, în care să poată afla cele mai puternice emoții „fără a se expune la consecințele emoțiilor adevărate“, precum și „personaje inteligibile și un Destin pe măsura omului“. După Maurois, un roman trebuie așadar să cuprindă „două elemente. Pe de o parte, o imagine a vieții, o povestire în care să putem crede, cel puțin în timpul lecturii, pe de altă parte, o construcție intelectuală, ce grupează, în conformitate cu o ordine umană, aceste imagini naturale“.

Aceste două idei : „execuția depășește întruna concepția“ și prezența celor două elemente, referențial („o imagine a vieții“), dar și autoreferențial („o construcție intelectuală, ce grupează, în conformitate cu o ordine umană, aceste imagini naturale“), ce sînt afirmate atît prin teoria cît și prin practica romancierului, și care atestă o preocupare pentru munca *specifică* a acestuia, reapar, așa cum se va vedea mai jos, și în teoria și practica biografului, mai cu seamă în ceea ce privește necesitatea de a decupa, de a selecta (conform unei ordini impuse de faptele atestate înseși dar și de biograful ce le interpretează) într-un material brut, și lipsit deci de formă, material în-format prin chiar construcția care este biografia ca specie literară inventată de Maurois.

Acest paralelism roman/biografie, pe care încercăm să-l descriem aici în diferențele și asemănările lui, se manifestă și la un alt nivel : cel al identificării autorului și al cititorului cu „un personaj central“, prin mijlocirea căruia aceștia descoperă „universul

și realitatea ființelor“. Afirmată în repetate rânduri cu privire la roman, ideea revine și în textele teoretice privitoare la biografie : „Biografia considerată ca mijloc de exprimare este aceea al cărei subiect a fost ales de către autor pentru a răspunde unei necesități secrete a propriei lui naturi. Ea va fi scrisă cu o emoție mai naturală, pentru că prin mijlocirea sentimentelor și aventurilor personajelor se vor exprima sentimentele biografului însuși : ea va fi, într-o anumită măsură, o *autobiografie* (subl. ns.) deghizată în biografie“ (*Aspecte ale biografiei*).

Biografia este deci o „cronică“, o „frescă socială“, pe fundalul căreia se profilează un „personaj principal“, net detașat în raport cu celelalte „personaje secundare“, reprezentate ele însele, ca și „personajul principal“, ca tot atâtea „caractere“, totul fiind „zugrăvit“ prin mijlocirea descrierii, dialogului, analizei psihologice în variantele lor „tradiționale“. Subiectul, acțiunea, intriga, evoluția personajelor, ca și datele biografice și psihologice ale acestora nu mai sînt însă inventate, fictive, ci ele urmează îndeaproape întîmplările reale ale unor existențe reale. Știința „romancierului biograf“ (sau a „biografului romancier“) pare a consta deci, într-o primă etapă, în capacitatea de a selecta acei mari oameni ai istoriei sau ai artei a căror viață este parcă ea însăși un „roman“. „Eroi“ în viața reală, ei par a trebui să fie totodată, și în chipul cel mai firesc parcă, eroi literari, personaje situate în centrul unei acțiuni ce cunoaște o progresiune, un moment culminant și un deznodămînt, și care este propria lor existență. Or, în noua perspectivă deschisă de conceptul „biografia ca autobiografie“, lucrurile își arată și o altă față a lor : dacă examinăm cu atenție biografiile scrise de Maurois, observăm că „acțiunea“ lor, în cele mai multe cazuri, este una dominant interioară, ținînd de o aventură spirituală și nu de o înlănțuire de evenimente exterioare.

Asemenea „identificări“ „eliberatoare“ au fost descoperite de critici în biografiile consacrate lui Shelley și lui Disraeli. Este însă neîndoielnic că ele pot fi recunoscute — cu condiția unui punct de plecare adecvat, care să ia în considerație nu numai asemănări temperamentale sau de idei, ci și dorințe și aspirații profunde, doar

pe jumătate cunoscute de ~~Maurois~~ însuși, și care nu și-au găsit în propria-i existență realizarea — în toate celelalte.

Tripticul biografic *Cei trei Dumas* este el însuși o triplă autobiografie spirituală prin tot ceea ce putem bănuși a fi aici sentiment obscur al unei similitudini de destin scriitoricesc, sau, dimpotrivă, obscură dorință de identificare cathartice, în și prin scriitură, cu un alt mod de a exista, fizic și psihic, cel al omului de acțiune. Printr-un exercițiu scriptural care-i este propriu, Maurois explorează astfel nu numai un spațiu istoric, obiectiv, ci și spațiul sinelui său, la nivelul conștientului și al inconștientului. Generalul Dumas, erou al armatei napoleoniene căzut în dizgrația împăratului, cei doi scriitori, fiul și nepotul generalului, aflați deiferiți prin viață și mai ales prin operă : iată întreita condiție asumată de biograf ca proprie experiență existențială. Trebuie să descifrăm aici și un gest prin care Maurois desemnează un model literar de care s-a distanțat, dar care nu mai puțin continuă să-l obsedeze : nu este oare Alexandre Dumas-tatăl un fel de precursor al biografiei romanțate, al acelei specii, așadar, căreia Maurois îi opune o biografie-roman ?

Articulația ternară a cărții este ea însăși o demonstrație de virtuozitate compozițională nu numai compatibilă cu regulile biografiei (în noua ei ipostază), dar chiar cerută de acestea. Centrul de greutate rămâne partea ce-i este consacrată lui Dumas-tatăl, cu care celelalte două intră într-o relație de firesc echilibru. Firesc, pentru că suita și proporția lor se modelează după o suită și o proporție ce le imită pe cele reale : cronologia bunic, fiu nepot, pe de o parte, valoarea prioritară acordată prin consens istoric operei și personalității lui Alexandre Dumas-tatăl. Dar ceea ce este efect de firesc la nivelul receptării, la nivelul producerii operei (aici : a biografiei) este decizie de a „decupa“ realul într-un anumit fel. O altă posibilitate, în ordinea aceleiași estetici a firescului, ar fi fost cea a raportului personaj principal (Dumas-tatăl) / personaje secundare (generalul Dumas și Dumas-fiul). Or Maurois optează pentru soluția tripticului, propunându-ne trei personaje principale. El realizează astfel o mai mare amplitudine a funcției de identificare (prin multiplicarea ipostazelor, cu neputință de realizat în ase-

menea măsură în cazul biografiei cu un personaj principal) și totodată o mai acută punere în relație a trei „destine“, meditația asupra raportului destin/istorie fiind unul din marile obiective ale demersului său.

În prefața sa la *Ariel sau viața lui Shelley*, prima biografie scrisă de Maurois, dar în care găsim deja toate caracteristicile noii specii, Charles du Bos făcea următoarele două observații, ce trebuie înțelese în strictă relație: „Autorul a dorit să facă în această carte mai mult operă de romancier decât operă de istoric sau de critic“. (...) „El nu și-a permis să-i atribuie lui Shelley nici măcar o singură frază, nici măcar un singur gând care să nu se afle în memoriile prietenilor acestuia, în scrisorile, în poemele sale.“ Dacă prima remarcă pare a da prioritate biografiei ca roman, cea de a doua restabilește raportul de simetrie, dând parcă prioritate romanului ca biografie. Ele se neutralizează astfel reciproc, propunându-ne formula unei specii ce se definește tocmai prin caracterul ei hibrid.

Am putea fi tentați și de următoarea soluție, pe deplin coerentă: în loc de a vedea în biografiile lui Maurois manifestarea unei noi specii literare, am putea recunoaște aici o formă radicalizată a romanului realist din secolul al XIX-lea, radicalizată în măsura în care „documentul“ — această obsesie a lui Zola și a întregii direcții naturaliste — apare aici sub forma lui i-mediată și în cantități considerabile, întreaga construcție a operei organizându-se prin el. Soluție ce se răstoarnă însă, în virtutea propriei sale logici, în una opusă: dat fiind importanța pe care o are aici documentul transcris în starea lui brută (chiar dacă el este și retranscris în limbaj românesc), avem totuși de a face cu specia biografiei, nesemnificativ modificată. Această a doua soluție este de fapt implicită în chiar modul în care sînt denumite în mod curent operele la care ne referim, precum și Maurois în calitatea de autor al acestui gen de opere: biografie și biograf.

Consensul ce se manifestă prin această terminologie refuză deci acestor opere statutul de romane. În eseuul său *Aspecte ale biografiei*, Maurois nu se situează pe o altă poziție cînd recunoaște „inferioritatea biografului în fața romancierului“: „Într-o biogra-

fie, oamenii nu trăiesc decât în măsura în care alții i-au văzut și le-au însemnat faptele. E de ajuns să lipsească un detaliu, e de ajuns ca un fapt să fi trecut neobservat, ca o trăsătură profundă să-i fi rămas necunoscută subiectului însuși sau martorilor săi, pentru ca omul real să ne scape. Or, noi știm că el există de vreme ce noi existăm. Dar ne lipsesc punctele de vedere. Tocmai în această imposibilitate de a realiza sinteza dintre viața lăuntrică și viața aparentă constă inferioritatea biografului în fața romancierului.“ (...) „Iată tot atâtea constatări deloc încurajatoare pentru biograf.“

În mod paradoxal, statutul biografiei astfel înțeleasă face din ea o specie cu legi foarte constrângătoare în comparație cu acelea, foarte relaxate, ale speciei proteiforme care este romanul. Biografului trebuie să lucreze pe o canava dinainte existentă, ingeniozitatea lui nu se poate exercita decât în cadrul dinainte trasat al mărturiilor scrise de care dispune cu privire la cel pe care și l-a ales ca „personaj principal“. Dacă această informație cuprinde goluri, acestea mai mari sau mai mici pe te albe trebuie ele însele păstrate ca atare (într-o biografie romanțată ele ar fi umplute cu o „informație“ inventată, ce nu și-ar revela prin nimic calitatea de fals, documentul autentic și cel fictiv fiind omogen tratate în planul scriiturii, care nu ar marca în nici un fel diferența). Construcția operei trebuie deci să țină seama de ele, nu prin „umplerea“ lor cu date fictive, și nici prin eludarea lor ci, ca orice tratat de istorie, prin exhibarea lor ca atare. Dar această exigență comportă o virtuozitate analogă cu cea reclamată de o formă fixă, aici forma fixă fiind tocmai cea impusă de constelația mărturiilor existente precum și de faptele reale comunicate de acestea. Fapte reale care, pe de altă parte, arareori, ba chiar niciodată, oricât de pasionante ar fi, nu au coerența, configurația puternic structurată a celor inventate de romancier : „Există în toate viețile pustii. Or, trebuie să zugrăvești pustiu pentru ca acela care citește să aibă despre întregul ținut o idee corectă și completă. Balzac nu se temea de pustii în romanele sale. Dar niciodată biograful nu va avea șansa de a găsi o existență perfect organizată în jurul unei pasiuni unice, ca aceea a lui moș Goriot sau a domnului de Charlus. Deci biograful întâmpină di-

ficulități mult mai mari decât romancierul în compunerea operei” (subl. ns.).

Care vor fi, aşadar, „eroii” aleşi de Maurois, cei a căror viaţă reală să fie astfel configurată încît să semene cît mai mult cu viaţa fictivă a eroilor de roman aşa cum a fost ea modelată de o anumită convenţie (cea numită „realistă”) ? Iată-i, într-o enumerare aproape completă şi în ordinea cronologică a publicării „biografiei” lor : Shelley, Disraeli, Byron, Lyautey, Turgheniev, Voltaire, Eduard al VI-lea al Angliei, Chateaubriand, Chopin, Franklin, Washington, Eisenhower, Alain, Proust, George Sand, Hugo, Robert şi Elizabeth Browning, cei trei Dumas. Cea mai sumară privire asupra acestei liste ne arată preferinţa lui Maurois pentru două categorii de „eroi” : artiştii şi oamenii politici, primii fiind în mod evident privilegiaţi numeric (mai ales dacă ţinem seamă de faptul că biografiile *Franklin*, *Washington* şi *Eisenhower*, scrise pentru copii, sînt în mare măsură cărţi de circumstanţă, legate de prezenţa scriitorului în America în timpul celui de-al doilea război mondial). Printre artiştii, privilegiaţi numeric în mod la fel de evident sînt scriitorii, toţi aparţinînd erei moderne (secolului al XIX-lea şi al XX-lea) şi cu precădere spaţiului francez şi celui englez.

Această cît se poate de simplă observaţie se deschide către o altă : există în „biografia” inventată de Maurois semnul intermitent a încă două vocaţii reprimite : cea de critic literar şi cea de istoric. Ca şi în cazul celei de romancier şi de autor de povestiri, ele se vor exercita totuşi : paralel cu seria de biografii, ce se întinde pe întreaga-i carieră literară, Maurois va scrie şi studii şi eseuri de critică literară (*Un eseu despre Dickens*, *Studii engleze*, *Studii literare* etc.) precum şi cărţi de istorie (*Istoria Angliei*, *Istoria Statelor Unite*, *Istoria Franţei*). Parcurgîndu-le însă, facem curioasa experienţă de a-l regăsi şi aici, multiplicat în abia uşor modificate ipostaze, tot pe biograf. „Studiile”, „eseurile” despre scriitori „clasici”, dar şi „moderni” sînt într-o relativ mică măsură consacrate operei propriu-zise a acestora (deşi cînd întreprinde o asemenea abordare Maurois realizează rafinate şi pertinente expuneri de argumente) şi într-o enorm de mare măsură vieţii lor. Pe o cale ocolită şi sub un titlu înşelător, revenim la vechea (sau mai bine zis mereu prezenta) ob-

esie a biografiei. Cît privește tratatul (utilizăm acest termen cu oarecare reticență, în lipsa unui alt termen mai apropiat, dat fiind caracterul „vulgarizator“ — în sensul superior al cuvîntului. — al scrierilor lui Maurois) de istorie, el continuă de asemenea să fie o biografie abia mascată, conceput fiind ca galerie de portrete sau, mai bine spus, ca multitudine de portrete individuale participînd la un mare portret colectiv.

Și astfel, o vastă operă la prima vedere extrem de eterogenă, dat fiind varietatea de genuri pe care le comportă, ni se revelează ca foarte unitară, controlată de unul și același mecanism al „artei“ biografiei. Căci pentru Maurois „biografia este o artă, ca și romanul“. „Ceea ce nu înseamnă, adaugă scriitorul, că o biografie trebuie să fie un roman. Cred, dimpotrivă, că metodele cele mai severe se impun biografului. Acesta trebuie să citească totul, să verifice totul, să exploreze totul. Și țin de asemenea ca el să-mi ofere dovada a tot ceea ce afirmă; să-mi indice, cu privire la fiecare trăsătură importantă, sursele pe care le-a consultat; să-mi dea patința de a controla, rapid și sigur, valoarea științifică a lucrării sale. Multă vreme m-am temut să dau note în josul paginii; acum am ajuns să le pretind. Cu o singură condiție: le vreau scurte și tipărite într-un fel care să nu stînjenească lectura. Dar după ce toate aceste căutări au fost făcute cu cea mai mare grijă, începe munca artistului. Un munte de fișe nu-i o biografie, după cum nici un munte de ouă nu-i o omletă. Rolul biografului este de a da viață unui personaj. El nu poate face asta decît compunîndu-și opera cu aceeași grijă cu care și-o compune romancierul.“¹

În susținuta sa reflecție asupra biografiei, care este totdeauna și o reflecție implicită asupra romanului, cele două specii apar ca născîndu-se dintr-un demers analog și ca avînd un scop analog: ca și în romanul realist al secolului al XIX-lea, mai cu seamă așa cum se cristalizează el în concepția lui Zola (și cum continuă să trăiască în „romanul fluviu“ al unor romancieri din secolul al XX-lea ca Roger Martin du Gard, Jules Romains etc.), prima etapă

¹ Cf. textul inedit *L'Art de la biographie*, în Michel-Droit, *André Maurois*, pag. 137, Éditions Universitaires, Paris, 1953.

a travaliului constă în acumularea minuțioasă de documente (Roger Martin du Gard își transporta cu camionul „munții“ de „fișe științifice“ pe temeiul cărora își scria romanele), a doua de a selecta în această materie uriașă datele cele mai semnificative în vederea unui anume montaj al lor. Datoria biografului este „să știe totul, nu să utilizeze totul“. El trebuie să aibă „curajul de a elimina și înțelepciunea de a alege“, lucru deloc ușor, insistă Maurois. „Orice detaliu ce pare fără importanță, un gest involuntar, o frază dintr-o scrisoare familiară, va lumina dintr-o dată caracterul (eroului biografiei — n. n.), precum o minusculă pată de culoare, adăugată în ultima clipă de către un mare pictor, *dă viață* (subl. ns.) portretului.“¹ Așadar, încă o dată, biografia vizează un scop care este și cel al artei realiste : cel de a face să trăiască, de a însufleți „caractere“.

Integritatea teritorială a celor două specii (roman și biografie) ar fi deci menținută doar prin marca „fictiv“ și respectiv „real“ a spațiului referențial explorat. Eterogenitate ce-și are însă consecințele ei specifice în ceea ce privește „compoziția“ : „Planul general al unei biografii este simplu. El este determinat de cronologie. Să nu săriți niciodată înainte în timp, pentru a reveni apoi la copilărie. Să nu anunțați, încă de la nașterea eroului, evenimentele ce urmează a avea loc. În existența reală, aspectele succesive ale unei ființe umane se dezvăluie treptat, și ecleraje variabile dau relief acelui chip. Mulțumiți-vă cu această construcție *firească* (subl. ns.), singura adevărată, și nu căutați să impuneți personajului unitatea pe care n-o avea“.² Și totuși, nici chiar cu această recomandare nu ne aflăm prea departe de regulile de compoziție ale unui roman realist (de tip balzacian) : în ambele, roman și biografie, evenimentele se înscriu într-o succesiune lineară, controlată de o cronologie, adică de un timp perceput ca entitate obiectivă și abstractă, și nu de un timp ca durată interioară concret trăită (cum este cel din romanul de tip proustian). Ca și într-un bun roman, ne spune Maurois, eroul trebuie să apară în toată complexitatea sa psihologică, „orice om, chiar și cel mai hotărît, avîndu-și momentele sale

¹ *Ibidem*, p. 138.

² *Idem*.

de slăbiciune". E un principiu ce trebuie respectat cu cea mai mare consecvență, nesocotirea lui ducând la abolirea oricărei „asemănări” și a oricărui „verosimil” (concepte ce funcționează și în cadrul doctrinei romanului realist).

Observarea strictă a acestui principiu are drept consecință faptul că „alegerea eroului sau a eroinei” își pierde din importanță, cu o singură condiție : existența unui număr de documente suficient de mare și de semnificativ cu privire la „destinul” personajului ales de biograf. „În ochii unui portretist care-și cunoaște meseria, orice portret își are interesul său. Fiecare are însă dreptul să prefere un anume tip.”¹ Alegerea va fi făcută în funcție deci nu atât de legi compoziționale (complexitate psihologică a oricărui „erou” ce poate forma obiectul unei biografii fiind dată ca absolută și firească certitudine), ci de o atracție simpatetică a autorului pentru personaj, atracție ale cărei cauze rămân deci în mare parte, așa cum am mai arătat, necunoscute autorului însuși : „Am reunit, sub titlul *Destine exemplare*, vreo cincisprezece personaje foarte diferite, dar care toate mă atrag și mă solicită. Ce trăsătură au oare în comun și care-mi place ? N-aș putea să spun cu precizie, și e bine așa. Citi-torul demn de ele va simți singur acest lucru.”² Această relație cu personajul poate fi reluat în termeni identici și în cazul romancierului, ea fiind cu deosebire prezentă în *Climate* sau *Cercul de familie*, ale căror personaje prezintă uneori o psihologie cu imprevizibile discontinuități ce par a rămâne misterioase scriitorului însuși.

De aici, o altă consecință : „un biograf, ca și un romancier, nu dovedește nimic dacă ține prea mult să dovedească ceva”. Biografiile „cu teză”, ca și „romanele cu teză”, „plictisesc fără să instruiască”. Aceasta nu înseamnă că „biografia nu instruieste”. Dimpotrivă, „nici un alt gen literar nu este atât de bogat în învățăminte morale”, dar „morala trebuie să fie aici implicită”. „O biografie de seamă este o lecție, nu pentru că biograful e dogmatic, ci pentru că o viață de seamă este totdeauna frumoasă.”³ Esteticul și eticul se

¹ *Ibidem*, p. 139.

² *Ibidem*, p. 140.

³ *Ibidem*, p. 139.

constituie astfel din însuși adevărul relatării biografice, fiindu-și complementare: „Estetica și etica se completează; ele nu sînt pe același plan. O operă didactică nu este o operă de artă. Or acțiunea unei opere de artă asupra oamenilor e infinit mai eficientă decît cea a unui raționament. O simfonie de Beethoven comportă cea mai nobilă morală; un roman de Tolstoi te face mai bun.“¹

Ca operă înalt și eficient morală, biografia rămîne pentru Maupois o operă estetică.

IRINA MAVRODIN

¹ Idem.

TABEL CRONOLOGIC

1885 26 iulie Se naște, în localitatea Elbeuf (Normandia, Franța), Émile Herzog, ce va fi cunoscut în literatură sub pseudonimul de André Maurois.

Tatăl său, industriașul Ernest Herzog, originar din Bischwiller (Alsacia), se mutase la Elbeuf îndată după războiul franco-prusac din 1871. Biografiile scriitorului consemnează faptul că prima carte pe care copilul învață să citească este o carte despre războiul din 1871, *Francezi și germani*. Face studii liceale la Rouen, unde devine elevul lui Alain („Mi se spune că Magistrul său Alain — scrie Mauriac — [...] își amintește de prietenul nostru ca de liceanul cel mai strălucit dintre toți cei pe care, timp de o jumătate de secol, i-a învățat să se lipsească de Dumnezeu“). Influența acestuia îl marchează profund și explică în bună măsură viitoarele sale convingeri anticlericale și socialiste.

Încă din acești ani, este silit să poarte un corset metalic, din cauza unei deviații a coloanei vertebrale. Își depășește această infirmitate prin uriașe eforturi de voință. Biografia sa consemnează următoarea întâmplare semnificativă : adolescentul Émile Herzog

își propune să obțină medalia pe care ministerul de război o oferea în fiecare an celui mai bun elev la gimnastică de la liceul din Rouen — și o obține, în ciuda infirmității sale.

Elev eminent, este și un mare cititor încă de la această vîrstă : „Am citit, prea tînăr fiind încă poate, întreaga operă a lui Flaubert, întreaga operă a lui Maupassant, primele romane ale lui Paul Bourget, Anatole France, Marcel Prévost, Maurice Barrès. Amestecam de-ă valma ceea ce era bun și ceea ce era rău, ceea ce era serios și ceea ce era frivol, istoria și ficțiunea.“

1913 Apare *Du côté de chez Swann* (Swann), primul volum din ciclul *À la recherche du temps perdu* (În căutarea timpului pierdut) de Marcel Proust.

Alcools (Alcooluri) de Guillaume Apollinaire.

1914 Izbucnește primul război mondial. Viitorul scriitor devine agent de legătură al unei baze britanice din Normandia. În anul următor îndeplinește aceeași misiune pe lângă o divizie scoțiană din Flandra. Are astfel prilejul să cunoască îndeaproape mentalitatea anglo-saxonă, cunoaștere ce se va reflecta în unele din cărțile sale. După război, călătorește în Anglia, unde leagă o durabilă prietenie cu cîțiva scriitori englezi (Kipling, Maurice Baring, Lytton Strachey, Virginia Woolf, Arnold Bennet, H.G. Wells).

1918 Apare, la Grasset, romanul *Les Silences du colonel Bramble* (Tăcerile colonelului Bramble).

Îa sfîrșit primul război mondial.

1919 Apare, la Grasset, romanul *Ni Ange, ni Bête* (Nici înger, nici bestie).

1922 Maurois este invitat la așa-numitele „decade de la Pontigny“, organizate de criticul Paul Desjardins. Cunoaște aici câțiva scriitori ce vor deveni prietenii săi : Charles du Bos, de care-l va lega o strînsă amiciție, André Gide, Roger Martin du Gard, Edmond Jaloux, Jean Schlumberger, Robert de Traz.

Publică romanul *Les Discours du Dr. O'Grady* (*Discursurile doctorului O'Grady*), carte care, în comparație cu prima, ce cunoscuse un extraordinar succes de critică și de public, este aproape un eșec.

1923 *Ariel ou la vie de Shelley* (*Ariel sau viața lui Shelley*).

1924 Apare volumul de eseuri *Dialogues sur le Commandement* (*Dialoguri asupra ordinului*).

Moare, în urma unei septicemii, Janine de Szymkiewicz, soția scriitorului (cunoscută de el la Geneva și cu care se căsătorise în 1912).

André Breton publică primul *Manifest* suprarealist.

1925 *Les Faux-monnayeurs* (*Falsificatorii de bani*) de André Gide.

1926 André Maurois se recăsătorește. Cea de a doua lui soție este Simone de Caillavet, fiica lui Gaston de Caillavet, care va deveni devotata colaboratoare a scriitorului.

Renunță tot mai mult la obligațiile sale de industrie. Duce o viață relativ retrasă, alături de noua sa soție, de fiica și de cei doi fii ai săi din prima căsătorie, precum și de câțiva prieteni scriitori.

Publică volumul de povestiri *Meipe ou la délivrance* (*Meipe sau izbăvirea*), precum și romanul *Bernard Quesnay*.

1927 *La Vie de Disraeli* (Viața lui Disraeli).

Mai apar următoarele volume de eseuri de Maurois : *La Conversation* (Conversația) ; *Un Essai sur Dickens* (Un eseu despre Dickens) ; *Études anglaises* (Studii engleze) ; *Petite histoire de l'espèce humaine* (Mică poveste a-speciei umane), Rouen, precum și volumul de povestiri *Le Chapitre suivant* (Capitolul următor).

Apare ultimul volum din *In căutarea timpului pierdut*, *Le Temps retrouvé* (Timpul regăsit).

1928 Apare romanul *Climats* (Climate), care cunoaște un imens succes. Scriitorul mai publică, de asemenea, două volume de eseuri : *Aspects de la biographie* (Aspecte ale biografiei) și *Contact* (Contact), precum și un volum de povestiri pentru copii, *Le Pays des trente-six mille volontés* (Țara tuturor vrerilor).

1929 Maurois publică volumele de eseuri *Le Côté de Chelsea* (Chelsea) și *Fragment d'un Journal de vacances* (Fragment dintr-un Jurnal de vacanță).

1930 Maurois publică biografia *Byron*, volumul de eseuri *Relativisme* (Relativism), cartea pentru copii *Pata-poufs et Filifers*.

1931 Apare urmarea volumului *Relativisme*. Scriitorul mai publică și volumele de eseuri *Sur le vif, l'exposition coloniale de Paris* (Pe viu, expoziția colonială din Paris) și *L'Amérique inattendue* (Neașteptata America), volumul de povestiri fantastice *Le peseur d'âmes* (Drămuitorul de suflete), biografia *Tourgueniev* (Turgheniev).

1932 Apar romanul *Le Cercle de famille* (Cercul de familie) și volumul de povestiri *L'Anglaise et d'autres femmes* (Englezoaica și alte femei).

1933 Maurois publică volumele de eseuri *Mes songes que voici* (Iată visele mele), *Introduction à la méthode de Paul Valéry* (Introducere la metoda lui Paul Valéry) și *Chantiers américains* (Șantiere americane), precum și biografia *Voltaire*.

La Condition humaine (Condiția umană) de André Malraux.
Hitler preia puterea.

1934 Maurois publică romanul *L'Instinct du bonheur* (Instinctul fericirii) și volumul de eseuri *Sentiments et coutumes* (Sentimente și obiceiuri).

1935 Apar volumele de eseuri *Magiciens et logiciens* (Magicieni și logicieni) și *Malte* (Malta), precum și volumul de povestiri *Premiers contes* (Primele povestiri).

1937 Maurois publică volumul de povestiri *La Machine à lire les pensées* (Mașina de citit gândurile), precum și *Édouard VII et son temps* (Eduard al VII-lea și vremea lui), *Histoire d'Angleterre* (Istoria Angliei).

1938 23 iunie Maurois este ales membru al Academiei franceze, în locul lăsat liber de René Doumic, mort de curînd.

În anii ce precedaseră, scriitorul ținuse numeroase cursuri și conferințe în universități americane și engleze.

Publică biografia *Chateaubriand*.

1939 Apar volumele de eseuri *Un art de vivre* (O artă de a trăi), *États-Unis 1939* (Statele Unite 1939), *Discours*

de réception à l'Académie française (*Discurs la primirea în Academia franceză*), *Les Origines de la guerre de 1939* (*Originile războiului din 1939*).

Germania hitleristă declară război Franței.

Maurois este detașat pe lângă cartierul general al armatei britanice, după o scurtă perioadă de lucru în cadrul Comisariatului informației, aflat sub conducerea lui Jean Giraudoux.

1940—1943 Duce o intensă acțiune de propagandă în favoarea Franței, în Anglia și Statele Unite, după ocuparea Franței de către naziști.

Ține cursuri în universități americane.

La Oakland, în California, întemeiază, împreună cu Darius Milhaud și Fernand Léger, o *Maison Française*, în cadrul căreia predă literatura (ceilalți doi predând aici muzica și, respectiv, pictura).

În 1940 publică în America *Tragédie en France* (*Tragedie în Franța*) iar în 1941 *Études Littéraires* (*Studii literare*), precum și cartea pentru copii *Chopin*. În 1943 apar, tot în America, volumul de eseuri *Espoirs et souvenirs* (*Speranțe și amintiri*), volumul de povestiri *Toujours l'inattendu arrive* (*Întotdeauna se întâmplă tocmai lucrul la care nu te aștepti*), precum și o *Istorie a Statelor Unite*.

Tot în cursul anului 1943 scriitorul părăsește America și pleacă să lupte pe frontul din Africa de Nord. Participă la operațiile din Corsica și este unul dintre primii francezi ce debarcă astfel pe sol francez. Scriitorul primește însă curînd însărcinarea de a se întoarce în Statele Unite, într-o misiune de propagandă în favoarea Franței.

1942 *L'Étranger* (*Străinul*) și *Le Mythe de Sisyphe* (*Mitul lui Sisif*) de Albert Camus.

1943 *L'Être et le néant* (Ființa și neantul) și *Les Mouches* (Muștele) de Jean-Paul Sartre.

1945 Apare, în America, romanul *Terre promise* (Pământul făgăduit) de Maurois.

1946 Scriitorul se întoarce la Paris. În cursul acestui an ținuse un curs de literatură la universitatea din Kansas-City. Publică trei cărți pentru copii (*Franklin*, *Washington* și *Eisenhower*) și volumele de eseuri *Sept visages de l'amour* (Șapte chipuri ale iubirii), *Études américaines* (Studii americane) și *Journal États-Unis* 1946 (*Jurnal Statele Unite* 1946).

1947 Apar *Les Mondes impossibles* (Lumile imposibile) (po-vestiri), *Histoire de la France* (Istoria Franței), precum și volumele de eseuri *Conseils à un jeune français partant pour les États-Unis* (Sfaturi către un tânăr francez care pleacă în Statele Unite), *Quand la France s'enrichissait* (Când Franța se îmbogățea), *Retour en France* (Întoarcerea în Franța).

La Peste (Ciurma) de Albert Camus.

Portrait d'un inconnu (Portretul unui necunoscut) de Nathalie Sarraute.

1948 Maurois publică volumele de eseuri *Journal d'un tour en Suisse* (*Jurnalul unei raite prin Elveția*), *Journal d'un tour en Amérique latine* (*Jurnalul unei raite prin America latină*), *Rouen dévasté* (*Rouen devastat*).

1949 *Alain*.

1950 Apar volumele de eseuri *Les Nouveaux discours du Dr. O'Grady* (Noile discursuri ale doctorului O'Grady)

și *L'Amour en exil* (Iubirea în exil), precum și *Mémoires I* (Memorii I).

La Cantatrice chauve (Cântăreața cheală) de Eugen Ionescu.

1951 Maurois publică romanul *Le Dîner sous les marronniers* (Cina sub castani) și volumele de eseuri *Ce que je crois* (Ce cred) și *Cours de bonheur conjugal* (Curs de fericire conjugală).

1952 Apare volumul de eseuri *Destins exemplaires* (Destine exemplare) și biografia *Lélia ou la vie de George Sand*.

En attendant Godot (Așteptându-l pe Godot), de Samuel Beckett.

1953 *Les Gommès* (Gumele) de Alain Robbe-Grillet.

1954 Maurois publică biografia *Olympio ou la vie de Victor Hugo* (*Olympio sau viața lui Victor Hugo*) și cartea pentru copii *Nicot ou le petit garçon changé en chien* (*Nicot sau băiețelul preschimbat în câine*).

1955 *Robert et Elizabeth Browning* (Robert și Elizabeth Browning).

1956 Maurois publică romanul *Les Roses de septembre* (Trandafirii de septembrie) și volumele de eseuri *Lecture mon doux plaisir* (*Lectura, gingașa mea plăcere*) și *Lettres à l'Inconnue* (*Scrisori către Femeia necunoscută*).

1957 *Les trois Dumas* (Cei trei Dumas).

1960 Începe să apară revista *Tel Quel*.

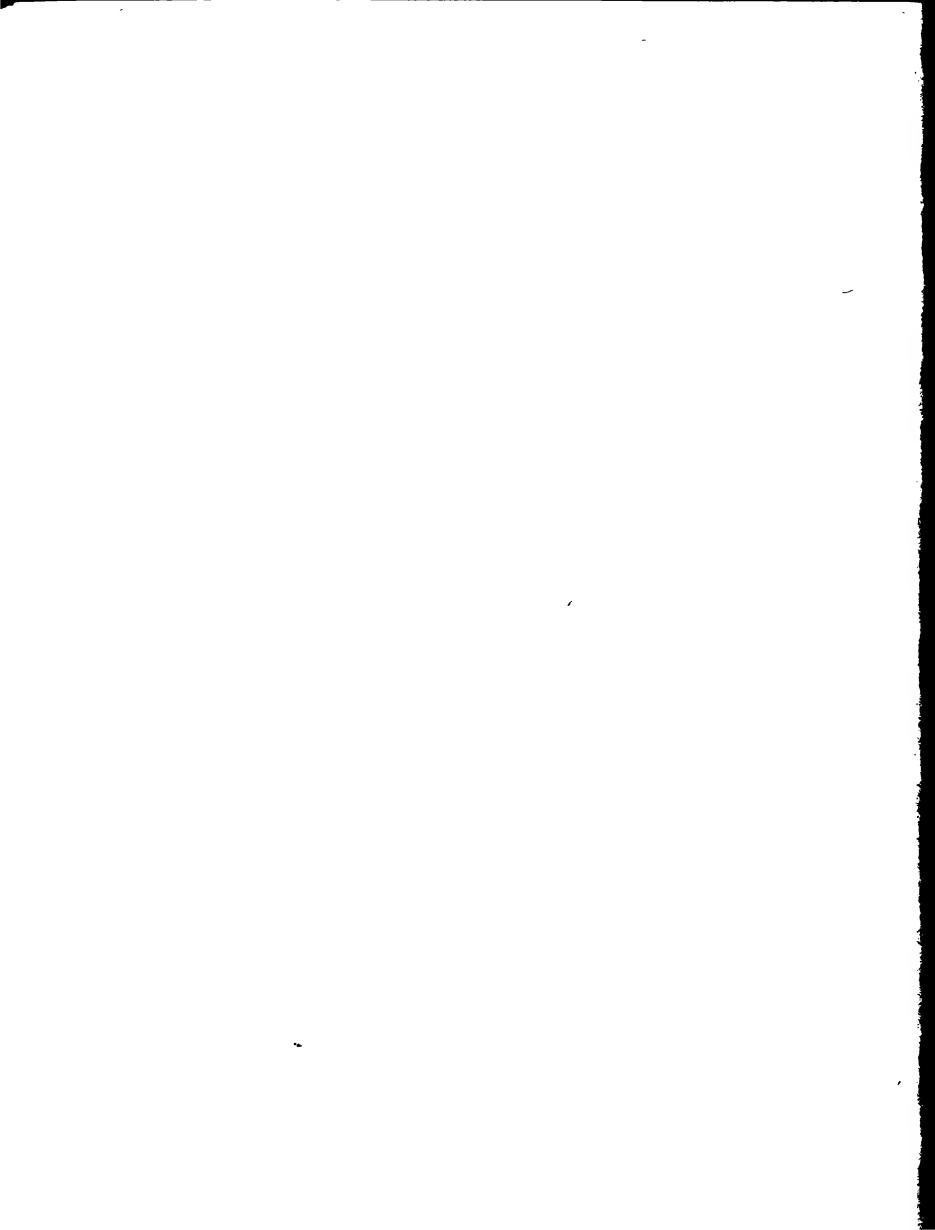
1961 *Adrienne ou la vie de Madame de La Fayette* (*Adrienne sau viața doamnei de La Fayette*).

1962—1964 Apare, în 2 volume, *Histoire des États-Unis de 1917 à 1961* (*Istoria Statelor Unite de la 1917 la 1961*).

1965 *Prométhée ou la vie de Balzac* (*Prometeu sau viața lui Balzac*).

1967 Maurois moare la 9 octombrie, la Neuilly-sur-Seine.

I.M.

CEI TREI DUMAS

PREFATĂ

Puține nume sînt atît de cunoscute, în lumea întreagă, ca acela al lui Dumas-tatăl. Tutte popoarele lumii i-au citit cărțile și continuă să i le citească. Iată de ce consider de prisos să motivez această alegere. Cercetînd viața lui George Sand și pe a lui Victor Hugo, eram dator, întrucît norocul și cercetarea mi-au scos în cale documente noi, să adaug, la galeria mea romantică, portretul lui Alexandre Dumas. Criticii generației Doumic-Brunetière, deși recunoscuseră în om o forță a naturii, negaseră valoarea operei. Frumoasa lucrare a d-lui Henri Clouard i-a redat locul legitim în istoria literaturii franceze.

„I s-a reproșat că era amuzant, fecund și risipitor. Ar fi fost mai bine dacă ar fi fost plicticos, steril și zgîrcit ?” Deosebirea pe care criticii epocii noastre o fac între o literatură dificilă, singura apreciată, și o literatură așa-zis „populară” nu există în marile epoci. „Molière s-a născut pur și simplu din spectacolele de biloi, scrie Roger Caillois, și a trecut, fără greutate, de la farsă la teatrul de curte. Balzac își publică frecvent romanele în foiletoane și în ziare, Dickens și Dostoiewski la fel. Hugo a știut, de-a

lungul întregii sale vieți, să-și cucerească și să-și mențină o audiență populară.“ Homer a fost poetul tuturor.

E drept ca Balzac, Dickens sau Tolstoi să fie considerați superiori lui Dumas și, în ceea ce mă privește, îi prefer, dar nu fără a păstra o admirație îmbinată cu afecțiune pentru acest scriitor care mi-a înveselit tinerețea și ale cărui forță, vervă și generozitate mă mai încintă și astăzi. Hugo îl situa pe aceeași treaptă cu marile spirite ale timpului său : „Plecă după Dumas, Lamartine și Musset“, scria el în omagiul La moartea lui Théophile Gautier. Aceasta pentru că autorul Mizerabililor considera pe bună dreptate că un scriitor nu-și pierde reputația avînd peste cinci sute de cititori. Să mai adăugăm că Dumas a știut să însufle propriei vieți tot atîta acțiune cît și operei sale. Desfătarea biografului.

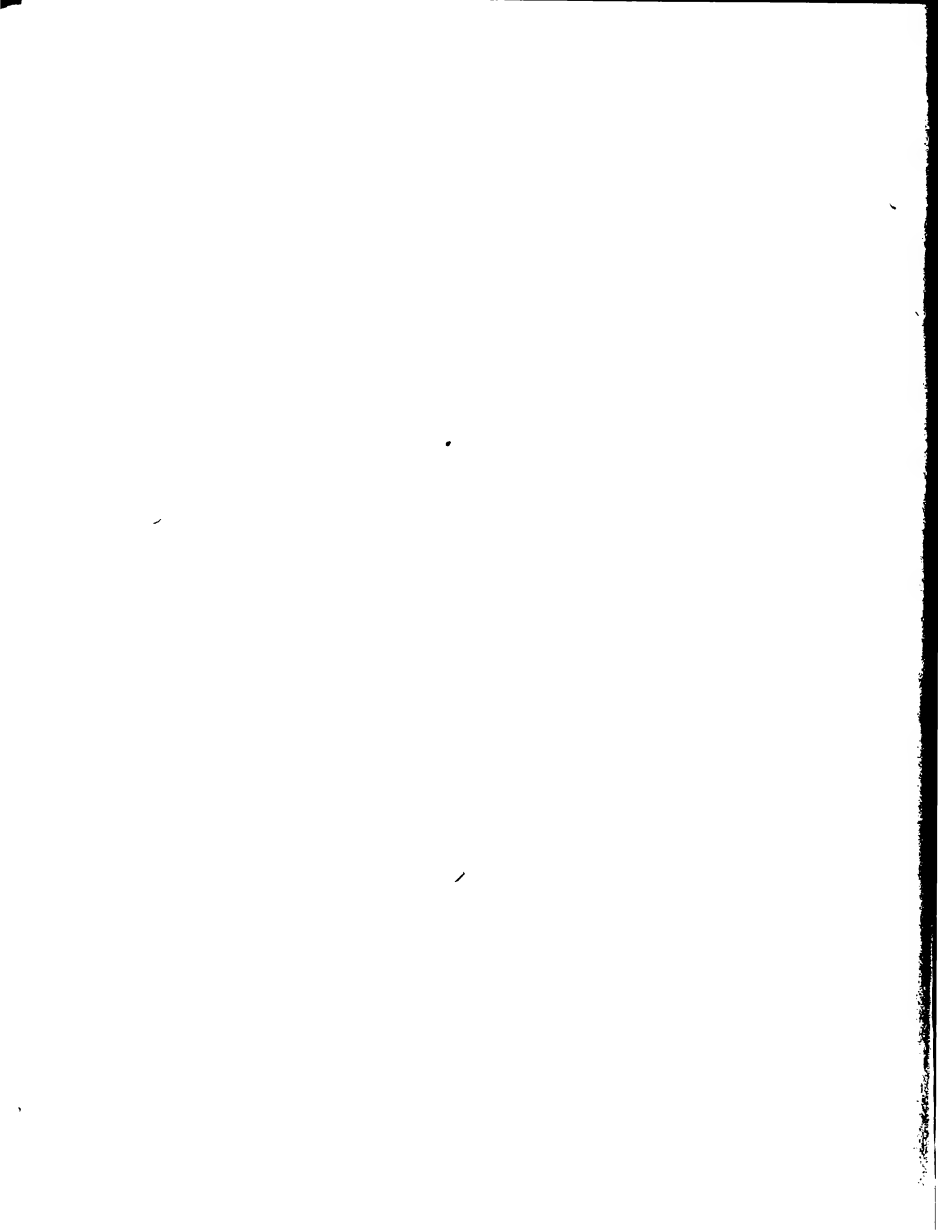
Unii se vor mira poate de locul, prea mare, acordat în această lucrare lui Dumas-fiul. „Care Dumas?“ întrebă Henri Clouard. „Singurul.“ Se referea la Dumas-tatăl. Nădăjduiesc să conving un critic atît de nepărtinitor să revină asupra acestei aprecieri. Viața lui Dumas-fiul este insuficient cunoscută. Am adunat despre ea numeroase documente inedite. Corespondența acestuia, cu mult superioară celei a lui Dumas-tatăl, va ajuta cititorul să-l cunoască mai bine. Ea ne va îngădui, sper, să înțelegem că teatrul său care uimește, și uneori șochează spectatorul vremii noastre, răspundea unei nevoi profunde a firii sale.

La drept vorbind, în ciuda aparențelor, tatăl și fiul se asemanau foarte mult. Amîndoi au avut „robustețea familiei“, moștenită de la generalul Dumas. Amîndoi au trebuit, în pragul vieții, să lupte împotriva unor dureroase nedreptăți. Dumas-tatăl suferise din pricina prejudecăților rasiale ; Dumas-fiul, din pricina nașterii sale nelegitime. Amîndoi au fost nevoiți să-și dovedească lor înșiși că prețuiau la fel, ba chiar mai mult, decît ceilalți. Eroii lor preferați sînt reparatori ai nedreptăților ; mușchetari în opera lui Dumas-tatăl, moralisti în cea a lui Dumas-fiul.

În ceea ce-l privește pe tată, „purificarea pasiunilor” se realizează prin refuzul de a accepta realitatea. Se spune că era flecar ; în realitate se pare că, la fel ca Balzac, nu vedea granița dintre real și imaginar. Cît despre fiu, pilda părintească constituie o lecție constantă. Tatăl risipitor zămislește un fiu chibzuit ; tatăl libertin, un judecător aspru. Dumas-fiul se străduiește, după o tinerețe nesăbuită, să-și ia viața în serios și să o pună de acord cu propriile-i principii. Din neizbînda aceasta se naște drama sa. Dumas-fiul joacă, în viață, o piesă scrisă de Dumas-fiul. Am făcut toate eforturile să descriu cu exactitate acest personaj chinuit.

Datoriile mele de recunoștință sînt numeroase. Mulți necunoscuți aflînd că scriam despre viața celor trei Dumas au avut bunăvoința să-mi trimită prețioase scrisori inedite. Alexandre Lippmann, nepot și strănepot al celor trei Alexandre Dumas, mi-a încredințat jurnalul zilnic al tatălui său. Doamna Belachowsky-Petit, care donase Bibliotecii naționale documentele lui Dumas-fiul și căreia Emile Henriot, confratele și prietenul meu, m-a prezentat în mod generos, a avut bunăvoința să-mi pună la dispoziție colecția sa particulară, la fel doamna Alexandre Sienkiewicz, doamna Théodore Rousseau, doamna H. Dumesnil, Francis Ambrière, domnul Alphandéry, domnul Alfred Dupont, doamna Georges Privat, domnul Daniel Thirault, domnul Raoul Simonson, domnul José Camby, și atîția alții. Lucienne Julien-Cain a binevoit să-mi traducă textele publicate în Rusia. Am fost de asemenea primit și ajutat la Biblioteca națională, la Biblioteca Arsenală, la Colecția Spoelberch de Lovenjoul. Arhivele din Soissons, Laon și Villers-Cotterets mi-au dezvăluit viața militară a generalului Dumas. În sfîrșit, soția mea a fost, ca totdeauna alter ego-ul meu.

A.M.

PRIMA PARTE

VILLERS-COTTERETS

*„Take my advice ; marry a West Indian negress.
They make excellent wives“¹*

BERNARD SHAW

Mi-am propus să studiez, de-a lungul a trei generații, întruchipările succesive ale unui temperament fabulos, născut din dragostea unui nobil francez pentru o sclavă neagră din Santo Domingo. Cei trei bărbați a căror viață o voi povesti au avut cu toții, în grade diferite și sub aspecte diverse, aceleași calități : forță, curaj, devotament cavaleresc, o mare aversiune față de oamenii răi și același defect : nevoia, din dorința de revanșă, de a epata. Dar un temperament, nu este suficient pentru un destin. Pe această canava originală brodează evenimentele și voința.

Iată deci monumentul meu destinat celor trei Dumas.

¹ Ascultă-mi sfatul, căsătorește-te cu o negresă din India de Vest. Sînt excelente soții.

UNDE UN DRAGON AL REGINEI DEVINE, ÎN TREI ANI, GENERAL AL REPUBLICII

În anul 1789, după cucerirea Bastiliei, orașelul Villers-Cotterets, situat între Paris și Soissons, se trezi brusc într-un vacarm de răzmeriță și jaf. Aici exista un castel stil renascentist, foarte frumos, pe vremuri reședință regală, dăruit, împreună cu ducatul de Valois, de către Ludovic al XIII-lea fratelui său și rămas apoi un apanaj al familiei d'Orléans, adică al ramurei tinere a Bourbonilor. Ludovic al XIV-lea venise la castel s-o curteze pe Henriette a Angliei, amabila cumnată, al cărei soț, Filip d'Orléans, o neglija „de dragul unui favorit, cavalerul de Lorraine“. Mai târziu, regele o aduse aici pe Louise de la Vallière și o prezintă pe noua iubită doamnei Henriette, care trebui să facă onorurile casei în fața fostei sale domnișoare de onoare.

La 1 septembrie 1715, Filip d'Orléans, fiul precedentului, ajunsese regent al Franței. Timp de opt ani, Villers-Cotterets ținu loc de „reședință la țară pentru petrecerile intime ale dezmățaților și libertinilor“ ce alcătuiau curtea Regentului. „La castel, scrie Saint-Simon, aveau loc orgii de nedescris, supeuri unde oaspeții, bărbați și femei, nu purtau nici un veșmînt.“ O scrisoare a doamnei de Tencin precizează că aceste reuniuni se numeau : „noptile lui Adam și Eva“. Ducele de Richelieu adaugă :

Doamna de Tencin, care patrona supeurile, hotări ca după șampanie să se stingă luminile și toți comensii goi-puşcă să se biciuiască reciproc, căutîndu-se pe întuneric, fapt ce fu executat întocmai și constitui marea desfătare a altetei-sale... Patima acestuia de a se deda tuturor plăcerilor, fără pic de reținere, s-a transmis mai apoi ofițerilor

de la castel și chiar locuitorilor târgului Villers-Cotterets, ale căror moravuri nu cunoșteau nici o măsură. Dealtfel, nu rareori regentul invita la serbările și supeurile sale, atît pe notabili sus-numitului târg, care nu se puteau eschiva, cît și, deseori, pe slujbașii de orice meserie și grad, sau pe simplii paznici ai grădinilor sale... ¹

Trebuia să amintesc despre aceste scandaluri întrucît, chiar după cincizeci de ani, urmele lor mai dăinuiau încă în memoria oamenilor și explică, într-un fel, indulgența cinică și totodată naivă pe care Dumas-tatăl o va avea întotdeauna față de libertinaj. Cu toate astea, existența acestei adevărate curți făcu să prospere micul oraș. Judecătoria, grefierii-șefi și ceilalți slujbași ai casei d'Orléans își construiau aici vile foarte elegante. Frumoasa pădure unde Ludovic al XIV-lea vînase și mîncase la iarbă verde atrăgea turiștii. Numărul mare al vizitatorilor oferea posibilitate de cîștig la peste treizeci de hanuri și hoteluri. Unul dintre acestea, denumit „Scutul“, era proprietatea lui Claude Labouret, fostul bucătar-șef al alteței-sale regale ducele d'Orléans.

Acest titlu îl situă pe Labouret în rîndul persoanelor de vază din localitate. Astfel, cînd izbucni Revoluția, el fu numit comandantul local al Gărzii naționale. Villers-Cotterets, târg bogat și pașnic, avea de ce să se teamă de „prădătorii“ despre care se zvonea că bîntuie regiunea. Ofițerii poliției burgheze cerură guvernului lui Ludovic al XVI-lea protecția unei forțe armate. Regimentul de dragoni al reginei trimise din Soissons douăzeci de soldați de cavalerie, care sosiră în Villers-Cotterets pe data de 15 august 1789. Toți localnicii veniră în piața castelului pentru a-i admira pe țăntoșii dragoni. Unul dintre ei

¹ Text citat de Ernest Roch în *Castelul din Villers-Cotterets*, p. 248. *Buletinul Societății de istorie regională din Villers-Cotterets*, pp. 22—346, anul 1909. (Villers-Cotterets, Tipografia Naten, 1910.)

atrăgea îndeosebi privirile. Era un superb mulatru, cu tenul ca de bronz și cu o vigoare ce căpăta, datorită fineței încheieturilor, un nu știu ce aristocratic. Când populația își împărți soldații pentru găzduire, Marie-Louise-Elisabeth Labouret îl rugă pe tatăl său care, în calitate de comandant al Gărzii naționale avea drept de alegere, să-l rețină pe frumosul mulatru.

Marie-Louise Labouret către prietena ei Julie Fortin : *Dragonii așteptați au sosit alaltăieri... Sint găzduiți de bună voie în casele noastre. Tatăl meu a ales un bărbat de culoare, care face parte din detașament. E foarte drăguț. Se numește Dumas. Camarazii săi afirmă că nu este adevăratul său nume. Ar fi fiul unui nobil din Santo-Domingo... Este la fel de voinic ca vărul Prévost, dar cu maniere mult mai alese. Deci, îți dai seama, scumpă și bună Julie, că este vorba de un băiat frumos...¹*

Gazdele îl îndrăgiră îndată pe Dumas ; era tot așa de bun pe cât era de voinic. Superiorii îl informaseră pe Labouret că tânărul era fiul unui marchiz și se numea : Dumas Davy de la Pailleterie. Era adevărat. Tatăl, fost colonel și comisar general de artilerie, dintr-o familie de nobili din Normandia și onorat cu titlul de marchiz, hotărîse, în 1760, să plece în Insulele Antile și să-și încerce norocul la Santo-Domingo. Aci își cumpărase o plantație situată în partea apuseană a insulelor, lângă capul Rose, și avusese, la 27 martie 1762, de la o sclavă neagră, Cessette Dumas, un fiu pe care-l botezase : Thomas-Alexandre. Sclava fusese apoi ridicată la rangul de soție ? Nepotul afirmă că da. Prejudecățile epocii ne îndeamnă să nu prea dăm crezare acestei căsătorii ; nici un document n-o atestă ; nici unul nu ne îngăduie s-o negăm. Tinăra femeie

¹ Scrisoare publicată de Ernest Roch în *Generalul Alexandre Dumas*, pp. 91—92, *Buletinul Societății de istorie regională din Villers-Cotterets*, anul 1906.

conducea gospodăria marchizului. Acesta recunoscuse băiatul și se atașase de micuțul mulatru, vioi și inteligent.

În 1772 mama neagră moare. Copilul este crescut de tatăl său la Santo-Domingo, apoi, în jurul anului 1780, „marchizul“ de la Pailleterie, ducînd dorul vieții capitalelor și al curților, se înapoiază la Paris. Nobilii proprietari ai plantațiilor din colonii aveau obiceiul ca pe fiii de sînge semi-african să-i aducă în Franța, iar pe fete să le lase în Insule. Tinărul Dumas avea pe atunci optsprezece ani. Tenul său îi dădea un aer exotic; trăsăturile feții erau pure, ochii superbi, încheieturile frumoase, iar brațele și picioarele ca de femeie. Considerat un băiat de familie, avu, încă de tînăr, succese sentimentale. Forța sa uimea: într-o seară, la Operă, un mușchetar intră în loja lui și îl insultă; tînărul Dumas de la Pailleterie îl înșfăcă și-l aruncă peste balustradă, drept în mijlocul spectatorilor de la parter. Incidentul avu ca urmare un duel în care Dumas își străpunse adversarul, fiind foarte abil la scrimă, ca de altfel la toate exercițiile fizice.

În realitate, fiul Insulelor nu se simțea deloc bine la Paris. Marchizul îi dădea puțini bani. La șaptezeci și opt de ani, acest tată care-i drămuia dinarii se căsătorise cu Françoise Reton, femeia sa de serviciu. Plictisit de toate, fiul se hotărî să se angajeze în armata regală.

— Ca să fii ce? îl întreabă tatăl.

— Simplu soldat.

— Minunat! răspunse bătrînul. Dar eu mă numesc marchizul de la Pailleterie, am fost colonel și nu vreau să-mi terfeleşti numele în ultimele rînduri ale armatei. Te vei angaja sub un pseudonim.

— Fie! Mă voi angaja sub numele de Dumas.

Și așa intră el în rîndurile dragonilor reginei. La regiment ajunse repede celebru prin actele sale de bravură herculeană. Nici un alt dragon nu reușea ca, prinzîndu-se de grinda grajdului, să ridice calul între coapse, și

nimeni altul nu izbutea ca, vîrîndu-și patru degete în patru țevi de pușcă, să poarte cele patru arme cu brațul întins. Atletul acesta îl citea pe Cezar și pe Plutarh. Dar Dumas se angajase sub numele unui om de rînd și era necesară o revoluție ca să poată deveni ofițer.

În august 1789, în clipa cînd familia Labouret îi oferea, la hotelul „Scutul“, o găzduire plină de afecțiune, revoluția aceasta tocmai izbucnise, dar nimic nu lăsa să se prevadă, pe atunci, că schimbările aduse de ea vor fi atît de mari, încît vor anula legile de avansare în vigoare. Marie-Louise Labouret, tînără serioasă, cu o morală solidă, se simțea atrasă de băiatul frumos și generos care avea întreitul prestigiu al forței, al uniformei și al unei origini misterioase. Cînd cei doi tineri își mărturisiră dragostea și-și exprimară dorința de a se căsători, Claude Labouret le puse o singură condiție, altfel destul de modestă : căsătoria se va oficia numai după ce Dumas va obține gradul de brigadier.

La sfîrșitul anului, dragonul se înapoie la regimentul său și, la 16 februarie 1792, obținu tresele de brigadier. Ca majoritatea tinerilor mulatri de viță nobilă, destul de numeroși pe atunci în Franța, Dumas îmbrățișează călduros ideea Revoluției. Revoluția însemna pentru el singura nădejde de egalitate. În toate regiunile se formau regimente de voluntari. Renumitul cavaler de Saint-Georges, personaj foarte la modă spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea, cu sînge amestecat ca și Dumas, mușchetar, compozitor, considerat de prințul de Galles drept „cel mai seducător dintre nobilii de culoare“, fusese și el cucerit de noile idei. Mobilizase o *Legiune liberă a americanilor* și o comanda. Îi propuse lui Dumas postul de sublocotenent. Alt colonel, Boyer, care cunoștea vitejia tînărului dragon, îi făgădui titlul de locotenent. Saint-Georges mări oferta și-l înaintă la gradul de căpitan. Dumas nu întîrzie să-și înmulțească actele de bravură, capturînd, singur, treisprezece soldați

inamici. Pe scurt, la 10 octombrie 1792, fu numit locotenent-colonel.

Ministerul de război către cetățeanul Dumas, locotenent-colonel : *Vă înștiințez, domnule, că ați fost promovat în gradul de locotenant-colonel de cavalerie, post vacant în Legiunea liberă a americanilor... Va trebui să vă luați funcția în primire cel mai târziu peste o lună, de la data acestei scrisori ; în caz contrar, se va considera că ați renunțat la această slujbă și în locul dumneavoastră va fi numit un alt ofițer...*

*Ministrul de război interimar,
Lebrun¹.*

Astfel, la treizeci de ani, dragonul plecat pentru a se face brigadier deveni colonel. Cucerii, fără efort, mîna frumoasei fete. Căsătoria avu loc la 28 noiembrie 1792, la primăria din Villers-Cotterets. Nuntă în stil husăresc, cu ofițeri și oameni de vază. *Martori* : locotenent-colonelul Espagne și locotenentul de Bèze, al regimentului 7 husari din Cambrai ; Jean-Michel Deviolaine, inspector al Apelor și Pădurilor, atotputernic peste domeniile ducelui d'Orléans și rudă cu familia Labouret, precum și doamna Françoise Retou, văduva Davy de la Pailleterie, viitoarea soacră. *Luna de miere* : șaptesprezece zile la hotelul „Scutul“. Apoi soțul trebui să se întoarcă la regimentul său, în Flandra, lăsîndu-și tînăra soție însărcinată.

Armata din nord : la 30 iulie 1793, Dumas primea gradul de general, iar la 3 septembrie al aceluiași an, „bărbatul de culoare“ devenea general de divizie. Șapte zile mai târziu, Marie-Louise Dumas născu o fetiță : Alexandrine-Aimée. Vremuri legendare, cînd armata făcea generali mai repede decît nevestele copii.

¹ Arhivele orașului Soissons.

Dar Revoluția își trata generalii ca pe „niște mingi de ping-pong“. Numit comandant șef al armatei din Pirinei, soțul îndrăgostit nu izbuti, în trecere, să poposească decît patru zile la Villers-Cotterets.

Claude Labouret către prietenul său Danré de Faverolles, 20 septembrie 1793: *generalul a sosit pe data de 15. Ne-a părăsit ieri 19, cu marșarul. Peste cîteva zile va ajunge în Pirinei. Fetița este sănătoasă ; la fel și Marie-Louise, a cărei comportare în fața soțului e demnă de toată lauda ; n-a plîns decît după ce el a plecat ; astăzi a izbutit să-și înfrîngă durerea. Se consolează la gîndul că toate aceste sacrificii sînt pentru binele Patriei. Te rog să-mi aduci, joi, șase perechi de pui... Trebuie să-i tratez pe ofițerii districtului care vin să inspecteze fostul castel... ¹*

Deoarece atît castelul cît și pădurea, îndrăgite de ducele d'Orléans, deveniseră, ca și aristocrații : *foști*.

Am putea urmări, în documentele militare, toate aceste treceri bruște de la o situație la alta ; ar fi însă plictisitor și zadarnic. În armată, comisarii Republicii nu-i înghițeau deloc pe generali. Își terminau scrisorile cu „*Salutare și frăție*“, dar primirea lor n-aveau nimic frățesc, mai ales cînd generalul era, ca acesta, îngăduitor cu populația civilă. Dumas, care pentru a se încălzi arunca pe foc lemnele ghilotinei, fusese poreclit : *Domnul Umanitate*. Cei din Bayonne primiră cu răceală pe noul sosit trimis de „Comisia de organizare și de mișcare a trupelor“ și cerură să fie schimbat. Comisia, destul de lipsită de autoritate, se lăsă convinsă și Dumas se pomeni transferat din postul de comandat șef al armatelor din Pirinei în postul de comandant-șef al armatelor din Vendée, apoi al celor din Alpi, unde se distinse, ca de obicei, prin isprăvi legendare. Împreună cu o mîină de oameni, el reuși să cucerească

¹ Scrisoare publicată de Ernest Roch în *Generalul Alexandre Dumas*, p. 95.

muntele Cenis, unde austriecii se baricadaseră, escaladându-l cu ajutorul crampoanelor fixate pe o stîncă perpendiculară. Ajunși în vîrf, oamenii săi se izbiră de un gard pe care nu izbuteau să-l sară. „Las' pe mine !“ zise generalul Dumas și, apucîndu-i unul cîte unul de turul pantalonilor, îi aruncă peste gard, drept în mijlocul inamicului îngrozit. Tactică demnă de un Gargantua.

În luna termidor, anul al II-lea (1794), Comitetul salvării publice îl numi comandantul școlii din Mars, în garnizoana din Sablons (Neuilly-sur-Seine). Era, în aparență, o mare cinste. Această școală militară avea sarcina de a transforma în ofițeri republicani pe fiii sanculoților. Dar în zilele din termidor ea avusese un rol foarte activ și, deși contribuisese la răsturnarea lui Robespierre, Tallien considerase că era periculos să-i lase la porțile Parisului pe acești tineri înflăcărați. La trei zile după numirea lui Dumas, școala fu desființată iar generalul trimis în armata din Sambre-et-Meuse. Două luni mai tirziu : „*Cetățene, ai fost numit comandant-șef al armatei de pe coastele portului Brest, cu reședința la Rennes. Salutare și frăție*“. Această funcție fu la fel de trecătoare ca și celelalte.

Comisia de organizare și de mișcare a trupelor de uscat către cetățeanul Dumas, fost general-șef al armatei de pe coastele portului Brest, 13 brumar, anul al III-lea al Republicii Franceze, una și indivizibilă : *Comisia te previne, cetățene, că nemaifiind slujbaş, legea din 27 germinal îți interzice să rămîi la Paris. În consecință, ar fi bine să te retragi în orice altă comună unde îți convine să te instalezi și să înștiințezi comisia de locul unde îți vei stabili reședința. Salutare și frăție.*

Comisar,
L.-A. Pille¹

¹ Arhivele din Soissons.

Era sătul de aceste deplasări fără țintă și de aceste comandamente fictive. Acestui brav bărbat îi plăcea să se bată și să învingă ; acestui bărbat sincer îi displăceau certurile și bănuielile. Își dădu demisia și se retrase în sînul familiei soției sale, la Villers-Cotterets. Aci își petrecu primele opt luni ale anului 1795. Ducea o viață liniștită și fericită pînă la 4 vendemiar anul al IV-lea, cînd Convenția, amenințată de tinerimea burgheză , își rechemă comandantul pe care-l știa cinstit și om de nădejde. Acesta se prezentă îndată la post, dar sosi cu o zi prea tîrziu. Convenția fusese salvată de alți generali iacobini, printre care un tînăr cu profil roman numit Napoleon Buonaparte.

II

GENERALUL BONAPARTE ȘI GENERALUL DUMAS

Directoratul preluă puterea. Se dovedi însă lipsit de popularitate. Țara era ruinată. Numai războiul mai putea conferi un prestigiu cît de cît unei guvernări de masca-radă. Astfel conducătorii se întoarseră la vechiul vis al regilor Franței : cucerirea Italiei. Bonaparte fu numit comandantul șef al acestei armate. „Generalul Vendemiar“ se bucura de favoarea conducătorului Barras, care, de altfel, avea deplină încredere în firavul soldat, vîrînd-o pe una din fostele sale amante, creola Joséphine de Beauharnais, în patul corsicanului.

După cîteva luni petrecute în Armata din Alpi, Dumas intră sub comanda lui Bonaparte, care-și franțuzise numele, eliminînd litera *u*. Dumas și camarazii săi se considerau, la treizeci și doi de ani, generali bătrîni, și nu le prea convenea să slujească un tîngău de douăzeci și opt de ani. Dar, de cum sosi în Italia, Bonaparte îi domină prin inte-

ligența și autoritatea sa pe acești măreți ostași promovați pentru merite personale. Disprețuind oamenii, îi privea pe toți ca pe „niște lucruri și nu ca pe semenii săi“. Născut despot, nu accepta în preajma lui decât ființe supuse. Cît despre generali, „nu-i plăcea să ofere gloria decât aceluia care n-o puteau duce“.

Bravul Dumas i se păru un om așezat. Sosit la Milano, în octombrie 1796, acesta fu bine primit de Bonaparte și mai ales de Joséphine care, originară din Martinica, iubea tot ce-i amintea de insulele ei dragi. Pe de altă parte, generalul-șef avea nevoie de oameni ca Dumas. În ciuda atîtor victorii, era neliniștit. Directoratul îi dădea cu destulă zgîrcenie atît oameni cît și bani. Armata din Italia părea epuizată. Un Dumas valora, singur, cît un escadron.

Isprăvile sale legendare, deși de necrezut, erau adevărate. Din unele scrisori ale lui Bonaparte reiese că generalul Dumas capturase, singur, șase drapele de la o trupă mai puternică decât a sa ; că descoperise, interogînd cu pricepere un spion, planurile austrieșilor ; că ținuse piept armatei lui Wurmser în Mantua și că doi cai muriseră sub el. Ca și eroii lui Homer, cei ai Italiei se pizmuiau între ei. Din cînd în cînd, cite un Ahile cu centiron tricolor se retrăgea în cortul său. Dumas, tratat cum nu merita, amenința că-și dă demisia. Bonaparte știa că putea oricînd să-l recîștige încredințîndu-i o misiune primejdioasă. Ciudata fericire a acestui uriaș consta în a se afla singur în mijlocul dușmanilor și în a ieși învingător grație curajului și iscusinței sale. Atîta doar : lupta să fie dreaptă, iar *Domnul Umanitate* ucidea fără remușcări. Era oeva sfidător în cutezanța sa. Om de culoare, fie ! și se mîndrea că este, dar el se voia cel mai bun.

Generalul Thibault, fost camarad, îl descria astfel : „Sub comanda lui Masséna se afla un alt general de divizie numit Dumas, mulatru, destul de înstărit și în plus unul dintre cei mai bravi, mai puternici și mai ageri din cîți am văzut. Renumele pe care-l avea în cadrul armatei era

fără egal ; i se atribuiau douăzeci de acte de vitejie cavale-rească și de forță athletică... Ei, bine, oricare-ar fi fost curajul și rolul acestui biet Dumas, și deși i se putea atribui titlul de primul soldat al lumii, nu era născut pentru a fi general.“ Într-adevăr, era considerat mai degrabă spadașin decît strateg, dar Napoleon n-avea nevoie decît de spadașini. Strategia și-o asuma el însuși.

Citind memoriile martorilor oculari, nu mai avem nici o îndoială cu privire la bătălia atît de celebră de la Clausen unde generalul, oprit la capul podului de la Brixen, ținuse singur piept unui escadron. Cum, din pricina îngustimii podului, oamenii nu puteau înainta spre el decît grupați cîte doi sau cîte trei, Dumas îi ciopîrțea pe măsură ce apăreau. S-a ales atunci cu trei răni și șapte gloanțe în manta, dar a stăvilit asaltul inamic. După o astfel de faptă vitejească, cavaleriștii săi l-ar fi urmat pînă la capătul pămîntului. Austriecii îl porecliseră : *Diavolul negru*. Generalul Joubert, superiorul și prietenul său, îl considera un al doilea Bayard. Dar Alexandre Berthier, căpetenie în statul-major, brațul drept al lui Bonaparte, și care nu suferea generalii de frunte, îl vorbise de rău în fața comandantului șef. Acesta se abținu o vreme să aducă laude eroului. Din nou, mînia lui Ahile se aprinse. Totuși, după atîtea acte de bravură, Bonaparte îi spuse într-o zi lui Joubert : „Trimite-mi-l pe Dumas“.

Dumas, care făcea pe supăratul, refuză să se ducă. Revoluția franceză imprimase armatei o notă aparte ; la generalii cu obiceiuri republicane, ca Hoche, Marceau și Dumas, disciplina era diminuată de spiritul lor de independență. Pe de altă parte, Dumas, la care impetuoșitatea, cum li se întîmplă adesea oamenilor din Insule, alterna cu nepăsarea, era stăpînit din cînd în cînd de un profund dezgust. La prima constrîngere, îl apuca dorul de Villers-Cotterets și își cerea demisia. Din fericire, aghiotantul său veghea și vîra cererea de demisie într-un sertar. Cînd, în

cele din urmă, se duse la cartierul general, Bonaparte îl întâmpină cu brațele deschise :

„Salutare, zise generalul șef, salutare, Horatius Cocles din Tyrol !“

Primirea părea prea măgulitoare, pentru ca bravul Dumas să mai păstreze ranchiuna. Își întinse și el brațele și îmbrățișarea deveni frățească. Bonaparte îl numi pe Dumas guvernator al provinciei Trévisan. Aici se făcu adorat și, cînd plecă, primi mulțumirile municipalităților din Mestre, Castelfranco etc., pentru blîndețea și înțelepciunea guvernării sale. Ar fi meritat să se spună despre el, ca, mai tîrziu, despre un alt general francez : „Sosit în calitate de dușman, pleacă în calitate de prieten foarte iubit“. În acel moment Bonaparte se întorcea la Paris învingător.

După semnarea păcii cu Italia, generalul Dumas obține un concediu. La 20 decembrie 1797, își revăzu familia la Villers-Cotterets. Orașelul, atît de înfloritor cu zece ani în urmă, ajunsese într-o stare de plîns. Curtea ducilor d'Orléans îl umpluse cîndva de viață. Acum, vizitatorii aleși nu mai veneau aici cu suita lor. Nici călători bogați, nici partide de vînătoare-n pădure. Hotelul „Scutul“ era amenințat cu paragina. Labouret, care nu încetase o clipă să-și găzduiască fiica și nepoata, hotărî să închidă localul „unde nu mai făcea decît să-și mănînce banii“ și să ducă o viață burgheză cu economiile strînse în anii prosperi.

Sosirea ginerelui general, persoană de vază în armata Republicii, îi îngădui să-și facă unele proiecte de viitor. Claude Labouret lichidă, pentru o mie trei sute patruzeci de franci și cinci centime, mobilierul de exploatare al hotelului „Scutul-Franței“. În ceea ce-l privește, generalul Dumas vîndu cinci din cei șase cai ce alcătuiau grajdul său personal. Obținu pe ei nouă sute optzeci de livre și zece bani. În 1798, Labouret închirie în strada Lormelet, cu trei sute de livre pe an, o casă modestă, dar destul de încăpătoare, ce-avea să devină sediul familiei sale.

În acest timp, la Paris, Bonaparte întruchipa suprema speranță a francezilor. Pentru a liniști Directoratul, el declară că nu mai are decît o ambiție : să ia de la englezi Egiptul și, poate, India. Numai Orientul, susținea el, oferea un teren destul de vast pentru a întemeia acolo un imperiu demn de cei vechi. Fără Bonaparte, Directoratul nu și-ar fi făcut niciodată vise atît de extravagante. Totuși comandanții, pe care învingătorul îi neliniștea, găsiră în asta un foarte potrivit prilej de a-l îndepărta. La 12 aprilie 1798, Bonaparte deveni general șef al armatei din Orient.

Îndată după numire îl chemă pe Dumas. Îl considera prea cîstit pentru a fi cu adevărat inteligent, dar dorea să-i încredințeze acestui măreț însuflețitor de oameni comanda trupelor de cavalerie din Egipt. Părăsindu-și din nou familia, Dumas își întilni șeful la Toulon. Bonaparte îl primi lungit pe pat în încăperea pe care o împărțea cu Joséphine. Aceasta, goală sub cearșaf, plîngea.

— Nu vrea să vină cu noi în Egipt, zise Bonaparte. Spune-mi Dumas, dumneata îți iei și soția ?

— O, nu ! Și cred că m-ar stînji enorm.

— Dacă vom sta acolo mai mulți ani, reluă Bonaparte, ne vom chema și nevestele. Dumas, care nu face decît fete¹, iar eu care nu fac nici măcar atît, ne vom da toată osteneala să facem, fiecare, un băiat. El îl va boteza pe-al meu, iar eu pe-al lui.

După care, bătut prietenos cu palma rotunjimile cărnoase conturate sub cearșaf.

Joséphine se consolă. Ea se consola totdeauna repede, cam prea repede. Ieșind de la Bonaparte, Dumas îl întilni pe Kléber, care-i era prieten :

— Știi ce-o să întemeiem acolo ? zise Dumas

— O colonie, răspunse Kléber.

— Nu, o dinastie.

— O ! O ! exclamă Kléber, vom vedea.

¹ Soția generalului Dumas născuse, la 13 februarie 1796, o a doua fată, Louise-Alexandrine, care n-a trăit decît un an.

— Ei bine, ai să vezi.

Cinstitul Dumas avea dreptate. Această uriașă și gratuită aventură nu putea servi decît prestigiul unui singur om. În Egipt, stăpîn absolut, ferit de orice control, „Bonaparte se comportă ca un sultan“¹.

În timpul campaniei, relațiile dintre noul stăpîn și generalul republican se înrăutățiră. Dumas se dovedi la fel de brav ca de obicei. Cavaleria sa, în fruntea căreia lupta, arunca toți mamelucii în Nil. Cînd își cabra calul și-și învîrtea sabia, chiar și cei mai curajoși arabi strigau îngroziți : „Îngerul ! Îngerul !“ și piereau din fața gloriosului Exterminator. Dar nu peste mult, în sînul armatei victorioase apăru descurajarea.

Dumas către Kléber, 9 termidor, anul VI : *Dragă prietene, iată-ne în sfîrșit în țara mult visată. Dumnezeu! cît de departe este ea de tot ceea ce închipuirea cea mai rezonabilă și-ar fi putut reprezenta... Aș vrea să știu cum stai cu sănătatea și cînd vei fi în stare să vii să preiei conducerea diviziei, care se află în mîini foarte slabe. Toți te așteaptă, și fiecare trage chiulul în felul său. Mă străduiesc cît pot să păstrez o unitate între fracțiuni, dar mi-e foarte greu. Trupele nu sînt nici plătite, nici hrănite, și poți ghici ușor nemulțumirile invite în astfel de situații...*²

Generalii nu înțelegeau scopul acestui război și se temeau ca Bonaparte să nu-i transforme în instrumentele ambiției sale personale. În cortul generalului Dumas, în jurul cîte unui pepene verde, auzai asemenea întrebări : „De ce să părăsești Franța, pădurile ei întinse, ogoarele ei rodnice, pentru cerul ăsta arzător, pentru deșertul ăsta fără adăpost ? Bonaparte voia cumva să-și creeze un

¹ H. Taine, *Originile Franței contemporane. Cîrmuirea modernă*, vol. I, p. 88.

² Alexandre Dumas, *Memoriile mele*, pp. 125—126 din ediția prezentată și adnotată de Pierre Josserand (Paris, Gallimard 1953).

imperiu în Orient ?... Soldații națiunii, patrioții de la 1792, aveau să devină oare sateliții acestui individ ?

Orice ambițios își are informatorii săi, și toate aceste discuții fură repede raportate stăpînului de către unul dintre participanți. Astfel că, de la o vreme, Horatius Coclès din Tyrol nu mai era numit de șeful său decît „omul de culoare”. Iată în ce termeni, generalul Bonaparte îi relatează despre cele întîmplate lui Desgenettes, doctorul șef al armatei din Egipt :

Sosind la Giseh, am fost informat că în sinul trupei există nemulțumiri și că mai mulți generali se pronunțaseră că mă vor forța să nu merg mai departe. Am aflat că Dumas era în fruntea lor, că Murat și Lannes participaseră de asemenea. L-am chemat pe Dumas și i-am zis : „Știu ce se vorbește. Dacă aș crede că dumneata sau oricare altul de speța dumitale s-ar gîndi o clipă să dea curs extravaganțelor ce le-au trecut prin cap, aș pune garda să vă împuște pe loc, aici, la picioarele mele ; aș aduna apoi grenadierii armatei să vă judece și v-aș întina memoria...” El a început să plîngă și mi-am dat seama că era un om bun pe care ceilalți îl ațîțaseră. Are, dealtfel, o minte destul de îngustă. În rest, e mult de cînd am uitat totul...”¹

În Memoriile sale, fiul generalului a relatat și el incidentul. După mărturia sa, Bonaparte i-ar fi spus lui Dumas :

— Generale, încerci să demoralizezi armata... Ai făcut afirmații instigatoare. Ferește-te să nu-mi fac datoria ! Cu

¹ Colecția Spoelberch de Lovenjoul, G 1191, caseta 38, dosar Pilastre, folio 6. Inedit.

Amințirile lui Nicolas-René Dubriche des Genettes, numit Desgenettes (1762—1837), au fost publicate în 1893 de către E. Pilastre, consilier juridic al editurii Calmann-Lévy. Dar acesta a crezut de cuviință să suprima pasajul inedit de mai sus, pentru a nu-i face lui Alexandre Dumas-fiul, cu care era prieten, nici cel mai mic necaz.

toată agerimea și îndemânarea dumitale, ai putea fi împușcat în mai puțin de două ore.

Alexandre Dumas adaugă că tatăl său răspunsese dirz:

— Da, am spus că pentru gloria și onoarea patriei aș face înconjurul pământului, dar, dac-ar fi vorba doar de capriciul dumneavoastră, m-aș opri la primul pas.

— Așadar, ești gata să te despați de mine ?

— Da, în clipa în care-aș fi convins că vă despărțiți de Franța.

— Greșești, Dumas.

Această discuție nu pare de necrezut. Dumas era curajos, iar Bonaparte, în zilele lui bune, îngăduitor.

După cele întâmplate, generalul Dumas a continuat să se comporte ca un erou, a potolit o răzmeriță la Cairo, a intrat, primul, în marea moschee și i-a trimis lui Bonaparte nenumărate tezaure.

Dumas către Bonaparte : *Cetățene general, — leopardul nu-și schimbă pielea ; omul cinstit nu-și schimbă conștiința. Vă trimit un tezaur găsit de curînd și prețuit la aproximativ două milioane. Dacă voi fi ucis sau dacă voi muri aici de tristețe, amintiți-vă că sînt sărac și că las în Franța o soție și un copil. Salutare și frăție*¹.

Cu toate acestea inima nu-i mai era la luptă. Superbul mulatru părea cuprins de nostalgia specifică creolilor. Ceru permisiunea să se înapoieze în Franța. Nu era ușor : flota engleză domina Mediterana. Bonaparte, destul de încîntat să se descotorosească de un nemulțumit, îi îngădui generalului Dumas să plece. Să fi vrut și tot nu i-ar fi putut oferi mijloace de călătorie. În cele din urmă Dumas izbuti să închirieze un mic vas, „Frumoasa malteză“, și porni în larg împreună cu cîțiva camarazi. Căpitanul făgăduise să-i ducă în Franța, dar „Frumoasa malteză“ nu

¹ Alexandre Dumas, *Memoriile mele*, vol. I, p. 135, ediția Josserand.

rezistă drumului pe mare. La prima furtună, se văzură nevoiți să se refugieze în rada cea mai apropiată : un port din regatul Neapole.

Bravul Dumas, lipsit în Egipt de orice știre din Europa, putuse crede, naiv cum era, că Republica partenopeană, fondată de patrioții napolitani îndată după Revoluția franceză, mai dăinuia încă și că i-ar face o primire măreață. În realitate, după dezastrul de la Aboukir, englezii și austriecii puseseră la cale reînscăunarea Bourbonilor din Neapole. La Tarente, generalul republican căzu în mâinile unui guvern de aventurieri care recomanda împotriva francezilor un război de otrăviri și asasinat. Transferat la Brindisi, Dumas înțelese îndată că viața-i era în primejdie :

A treia zi după intrarea mea în castelul Brindisi, în timp ce mă odihneam în pat, cu geamul deschis, un pachet destul de voluminos zbură printre zăbrelele ferestrei și căzu în mijlocul odăii... Pachetul conținea două volume intitulate: Medicul de țară, de Tissot. O hîrtiuță, virită între prima și a doua pagină, cuprindea cuvintele : „Din partea patrioților calabrezi : vezi la cuvîntul Otravă“. Căutai cuvîntul indicat : era subliniat de două ori. Am înțeles că viața-mi era în pericol...

Cîteva zile mai tîrziu... doctorul (închisorii) îmi recomandă să mănînc zilnic cîte un biscuit muiat într-un pahar de vin și se angajă să-mi trimită chiar el biscuiții. După zece minute, biscuiții făgăduiți sosiră. Urmai sfatul doctorului ; dar în jurul orei două după-amiază am simțit brusc cumplite dureri stomacale însoțite de vomă, care la început îmi tăiară pofta de mîncare iar mai pe urmă, fiind din ce în ce mai puternice, mă aduseră în pragul morții... Durerile stomacale și voma prezentau toate simptomele otrăvirii cu arsenic...

După otrăvire, am fost atins de surzenie : un ochi își pierduse total facultatea vederii, iar paralizia progresase... Ceea ce dovedește prezența unui agent distruc-

*tiv este faptul că toate aceste simptome de îmbătrânire apăruseră la vârsta de treizeci și trei de ani și nouă luni...*¹

În sfârșit, la 5 aprilie 1801, grație unui armistițiu, generalul Dumas fu eliberat în schimbul renumitului general austriac Mack. Ieși din închisoare estropiat, pe jumătate paralizat, cu un ulcer stomacal. Datorită proastei îngrijiri, atletul de ieri devenise un infirm. În răstimpul captivității sale avuseseră loc nenumărate evenimente. Bonaparte își concediasse consilierii, răsturnase Directoratul, cîștigase, în Italia, bătălia de la Marengo și-l însărcinase pe Murat să elibereze Roma și Neapole. Dumas îl întîlni pe Murat, credinciosul său prieten și tovarăș de arme, la Florența. Cei doi vestiți ofițeri de cavalerie luptaseră împreună în Italia, apoi în Spania și mai tîrziu, în Egipt. Murat, mărinimos din fire și, la fel ca Dumas, îndatoritor, se arătă bun cu eroul învins de Soartă. Cu toate că acum era cîmnatul Primului Consul, a cărui soră mai mică, Caroline, fusese cucerită de atîta curaj, dragoste și frumusețe, Murat uită de ranchiuna pe care Bonaparte i-o purta acestuia și făcu tot ce putu să-și ajute prietenul. Datorită lui, Dumas izbuti să trimită, din Florența, un mesaj în Villers-Cotterets :

Generalul de divizie Alexandre Dumas către cetățeană Dumas. Florența, 8 florar, al IX-lea an al Republicii : *A trecut un ceas, scumpa mea, de cînd sînt găzduit la respectabilul prieten Murat ; comportarea pe care a avut-o față de tine face din el prietenul meu cel mai drag, și-această prietenie i-o voi păstra toată viața. Voi trimite de aici, așa cum te-am mai înștiințat, un memoriu adresat Consului, în care voi relata chinurile la care am fost supus de către nemernicul guvern napolitan. Nu vreau să-ți dau nici un detaliu, pentru că nu vreau să-ți mai în-*

¹ Alexandre Dumas, *Memoriile mele*, vol. I, pp. 146—149, ediția Jasserand.

durerez sufletul, și așa destul de ulcerat de îndelungatele lipsuri ; și nădăjduiesc, în sfârșit, ca peste o lună să-i pot aduce inimii tale scumpe balsamul consolării. Am văzut toate scrisorile tale trimise atât generalului Murat, cât și lui Beaumont, precum și scrisorica în care adorata Aimée însăila câteva vorbe despre frumoasa ei mămăică (sic), rînduri pe care le-am sărutat de mii de ori, ca și pe acelea scrise de tine. Observ cu recunoștință și emoție că această copilă îți este la fel de dragă cât și eu, deoarece te-ai îngrijit de educația ei. Această purtare, demnă de tine, mi te face din ce în ce mai scumpă și sînt nerăbdător să ți-o dovedesc. Adio, iubita mea ; de aici înainte vei fi mereu prezentă în inima mea, întrucît sînt sigur că necazurile au întărit și mai mult legăturile dintre noi. Sărutări fetei mele, dragilor noștri părinți și tuturor prietenilor noștri. Al tău fără rezerve,

*Al. Dumas,
General de divizie,*

Generalul îmi face plăcerea de a o ruga pe soția sa să-ți împrumute 50 de ludovici ; vei putea trimite după ei îndată ce primești scrisoarea mea.¹

„Soția“ lui Murat era Caroline Bonaparte. Bietul Dumas nu întrevedea pe atunci nici limitele dizgrației sale, nici prăpastia ce-avea să separe o familie, de pe acum suverană, de cei care, cu cinci ani în urmă, îi fuseseră egali. Ortografia scrisorii era discutabilă ! punctuația dezolantă ; tonul, plăcut, semăna cu al generalului Hugo. Ostașii aceștia, despărțiți multă vreme de familie, începeau s-o dorească cu o patimă înduioșătoare. Soția, copiii le deveneau pe cît de prețioși, pe atît de inaccesibili. Pentru Dumas, mai ales, care suferise atîta în Egipt și încă și mai mult în închisoare, căminul din Villers-Côtterets, liniștit, afectuos, simboliza cu siguranță întruchiparea paradisului.

¹ Inedită.

Doamna Hugo, bretonă romantică și măritată împotriva dorințelor sale, nu prea savura viața conjugală ; generă-leasa Dumas, însă, înțeleaptă și blândă fiică a regiunii Valois, își alesese bărbatul și-l venera.

La 1 mai 1801 generalul ajunsese în sfârșit în casa familiei Labouret. Aici își regăsi tinăra nevastă, o fiică de opt ani și socrii care începuseră să îmbătrânească. Atletul infirm se văzu brusc în sapă de lemn. Temnicerii îi luaseră banii lichizi ; solda nu și-o mai încasase de doi ani. Ei și ? Nu era el generalul Dumas, bravul bravilor ? Nu-și păstrase el gradul și drepturile cuvenite ? N-avea el în armată prieteni credincioși ca Murat și, mai ales, ca Brune, ce-și conservase intact spiritul republican ? Bombardă birourile cu scrisori. În zadar. Bonaparte nu ierta niciodată o lipsă de devotament față de persoana sa. Medicului șef, Desgenettes, care-l consultase pe Dumas și, gă-sindu-l foarte bolnav, pledase în favoarea sa, Primul Consul îi scrie : „Deoarece-mi spui că sănătatea nu-i va mai îngădui să doarmă șase săptămîni pe nisip sau într-o piele de urs, nu mai am nevoie de el pentru comanda cavaleriei. Primul brigadier sosit îl va putea înlocui...¹” Exilatul din Villers-Cotterets cuteză să i se adreseze chiar Stăpînului :

Generalul Dumas către generalul Bonaparte, 7 vendemiar anul X : *Generale consul, ați aflat despre năpăstuirile mele ! știți ce puțină avere am ! vă aduceți aminte de tezaurul de la Cairo !... Otrăvirile succesive la care am fost supus în inchisorile din Neapole mi-au zdruncinat într-atît sănătatea, încît la treizeci și șase de ani au și început infirmitățile pe care n-ar fi trebuit să le am decît la o vîrstă mai înaintată... Altă durere mă apasă, generale consul, care, mărturisesc, este mai cumplită chiar decît cele despre care m-am plîns. Ministrul de război m-a*

¹ Colecția Spoelberch de Lovenjoul, G. 1191, caseta 38, dosar Pilastre, folio 6. Inedit.

prevenit, printr-o scrisoare din 29 fructidor, că am fost trecut în rîndul generalilor în rezervă. Ei bine ! mă aflu, la vîrsta mea, cu numele meu, victima unui soi de reformă !... Sînt cel mai vechi ofițer cu gradul de general... Și iată că alții mai tineri ca mine sînt angajați, iar eu mă vād fără slujbă !... Iată de ce, generale consul, apelez la inima dumneavoastră ; îngăduiți-mi să depun în ea toate plîngerile mele și să las în mîinile dumneavoastră apărarea mea împotriva dușmanilor pe care i-aș putea avea... ¹

Nici un răspuns. Dumas încercă să apeleze la ajutorul lui Léopold Berthier, șef de stat-major, fratele fostului său dușman din Italia, invitîndu-l la o partidă de vînătoare în frumoasa pădure din Villers-Cotterets. Berthier veni, își luă vînatul și mulțumi :

Léopold Berthier, general de brigadă, șef de stat-major, către generalul Dumas, a șaptea zi complementară a anului X : *Drumul spre casă a decurs cum nu se poate mai bine, dragă generale, cu o singură părere de rău : aceea de a nu fi putut rămîne mai mult timp împreună cu dumneavoastră, pentru a vă arăta cît de mult m-au mișcat dovezile de prietenie cu care ne-ați copleșit. M-ar bucura mult dacă ați veni să petreceți cîteva zile în locuința mea de la țară, la Champignole. Aghiotantul meu, care stă tot timpul la Paris, vă poate conduce ; trimiteți-mi în ajun un cîine și vă promit că o să vă distrați. Nu uitați că ne-ați făgăduit că o să veniți și sînteți dator să vă țineți de cuvînt. Nădăjduiesc să vă vād în primele zile ale lui vendemiar, cînd se culeg viile iar cîmpia va fi mai frumoasă ca oricînd. Veniți, așadar, dragă generale, și dați-mi prilejul să vă primesc cu aceeași afecțiune prietenească.*

¹ Alexandre Dumas, *Memoriile mele*, vol. I, p. 158, ediția Josserand.

Transmiteți doamnei omagiile mele. Salutare și prietenie...¹

Prietenia militară înlocuise, în formula finală, frăția republicană, dar Berthier situa cariera înaintea prieteniei și nu era omul care să se împotrivească unei decizii a Primului Consul.

La 24 iulie 1802, Marie-Louise Dumas născu, în strada Lormelet, un fiu pe care-l declară sub numele de Alexandre Dumas. Mai târziu (în 1831) o rectificare a stării civile adăuga : Davy de la Pailleterie. Generalul îl rugă pe vechiul său camarad, generalul Brune, să fie naș :

Dumas către Brune, 6 termidor, anul X : *Dragul meu Brune, sînt fericit să-ți dau de veste că soția mea a născut un băiețel dolofan care cîntărește nouă livre și are optsprezece degete lungime. Observi deci că dacă va continua să crească și în exterior așa cum a făcut în interior, promite să aibă o înălțime destul de frumoasă. A, să nu uit : află că mă bizui pe tine să-i fii naș. Fiica mea cea mare, care-ți trimite mii de sărutări pe vîrfurile degetelor ei negre, îți va fi cumătră. Vino repede, cu toate că noul sosit în această lume nu pare să fi vrut să iasă atît de curînd ; vino repede căci a trecut mult de cînd nu ne-am văzut și ard de nerăbdare să te revăd,*

Alex. Dumas

P.S. Redeschid scrisoarea pentru a te informa că flăcăul meu tocmai a făcut pîpi pe plic. Semn bun, nu-i așa!

Brune către Dumas, 10 termidor, anul X... *O prejudecată personală mă împiedică să-ți satisfac dorința. Am fost naș de cinci ori ; cei cinci fini ai mei au murit ! La moartea ultimului, am făgăduit să nu mai botez copii...*

¹ Arhivele din Soissons.

² Alexandre Dumas, *Memoriile mele*, vol. I, p. 160.

*Îți trimit câteva cutii pentru micuța nașă și pentru mama ei*¹.

În realitate, Brune, deși deplîngea căderea în dizgrație a tovarășului său de arme, se temea de reacțiile Stăpînului. Dumas stărui și avu loc o tranzacție : Brune va fi naș, dar va da procură bunicului Labouret care va scălda personal nepotelul în cristelniță.

Generalul își dusesese fiica, Aimée, să studieze ca internă într-un pension din Paris. Se atașă cu pasiune de frumosul său băiețel cu fața albă și ochi albaștri, sfertul de sînge negru nefiind dat în vileag decît prin părul cîrlionțat. La rîndul său, băiatul, îndată ce ajunsese la vîrsta înțelegerii, își adoră tatăl, atît de bun ; îi admira forța care, în ciuda bolii, rămînea la fel de uluitoare, frumoasa uniformă brodată, pușca încrustată cu argint și cu perniță de marochin verde. Familia locuia într-un mic castel din vecinătatea localității Villers-Cotterets, „Les Fossés“, în satul Haramont. Duceau o viață destul de luxoasă. Generalul avea un grădinar, o bucătăreasă, un paznic, și un valet negru numit Hippolyte.

În 1805, simțindu-se din ce în ce mai blonav, se hotărî să plece la Paris ca să-l consulte pe marele Corvisart. Luă cu sine soția și băiatul, pe care voia să-l prezinte prietenilor săi. Credea că o să moară eurînd și dorea ca fiul său să aibă protectori. Murat și Brune avură curajul să-i accepte invitația la masă !² Brune se arătă cordial ; Murat distant. Imperiul luase ființă cu un an mai înainte. Între noii demnitari, maresali, în curînd prinți sau regi, și estropiații Revoluției, zona comună nu mai era populată decît de amintiri inoportune. Copilul își va aminti mereu cum făcuse înconjurul mesei în galop, în mîină cu sabia lui Brune și pe cap cu chipiul lui Murat.

¹ Op. cit., p. 161.

² Op. cit., vol. I, p. 175.

Generalul Dumas ceru să-l vadă pe Împărat. Audiența i se refuză. Corvisart neputîndu-i alina durerile, Dumas părăsi Parisul „cu moartea în suflet și în trup”. Poate din lipsă de bani, poate pentru că voia să fie mai aproape de medici, familia se înapoie la Villers-Cotterets și se instalează la hotelul „Scutul”. Aci îl regăsiră pe bunicul Labouret, care-și părăsise de asemenea locuința.

Micul Alexandre păstra despre ultimele luni de viață ale tatălui său o imagine încîntătoare. Copilul își amintea de o zi de octombrie 1805, într-un castel învecinat, de un budoar tapisat cu pînză de cașmir și de o femeie tinărară și frumoasă întinsă pe sofa. Era Pauline Bonaparte, prințesa Borghese, pe atunci despărțită de bărbatul său.

Ea nu s-a ridicat, spune Dumas, în momentul intrării tatălui meu. A întins mîna și și-a înălțat doar capul. Tatăl meu voia să stea lîngă ea pe un scaun ; ea la rugat să i se așeze la picioare, pe care și le-a sprijinit apoi pe genunchii lui, atingîndu-i, în joacă, cu vîrfurile papucilor, nasturii de la haină. Picioarul acela, mîna aceea, femeia aceea micuță și fermecătoare, albă și durdulie, alături de acest Hercule mulatru, încă frumos și puternic, în ciuda bolii care-l rodea, alcătuiau cel mai încîntător tablou pe care-l putusem vedea.

La un moment dat, în parc s-a auzit sunetul cornului de vînătoare.

— *Ei, zise tatăl meu, se apropie vînătorea : animalul o să treacă prin aleea din față, haideți să privim, prințesă.*

— *O, nu, dragă generale, răspunse ea ; stau bine așa și nu vreau să mă mișc ; mersul mă obosește ; ia-mă în brațe, dacă vrei.*

Tatăl meu o luă pe cele două palme ale sale, așa cum face doica cu pruncul, și o duse la fereastră. O ținu astfel aproape zece minute... Apoi o reaseză pe canapea și se instalează din nou lîngă ea. Nu știu ce se petrecu în spatele meu. Eram absorbit cu totul de cerbul care tocmai alerga

pe alee, de cîini și de vînători ; întreg acest spectacol mă interesa altfel decît prințesa...¹

În 1806, Jean Michel Deviolaine, vărul familiei Labouret, care era și acum marele vâtaf al pădurii, administrînd-o pentru domeniul imperial, după ce mai înainte o administrase pentru ducele d'Orléans (mort ghilotinat), îl anunță pe generalul Dumas că Berthier îi făcuse rost de o autorizație permanentă de vînătoare. Mici favoruri prin care cei puternici încearcă să se elibereze de obsesia marilor nedreptăți înfăptuite.

Generalul dori să mai călătorească o dată prin pădurea din Villers-Cotterets, dar durerea îl învinse pe învingător. Înapoindu-se de la această ultimă cavalcadă, Dumas fu obligat să rămînă în pat. Avu o clipă de delir și deznadejde :

„O, strigă el, e oare cu putință ca un general, care la treizeci de ani a comandat trei armate, să moară la patruzeci de ani, în patul său, ca un laș ? Dumnezeule ! Dumnezeule ! Ce ți-am făcut, de mă condamni ca, atît de tînăr, să-mi părăsesc nevasta și copiii ?“

După venirea preotului, se spovedi, apoi, întorcîndu-se către soție, muri în brațele ei, la miezul nopții.

Ceva mai devreme, micuțul Alexandre fusese scos din casă și dus la o verișoară. Adormise cînd, la miezul nopții, verișoara și copilul fură treziți de o puternică bătaie în ușă. Micuțul, fără să se înspăiminte, alergă spre ieșire.

— Unde te duci, Alexandre ? îi strigă gazda.

— Nu vezi ?... Vreau să-i deschid tatii care a venit să-și ia rămas bun.

L-au dus din nou în pat și a adormit. Dimineața i s-a spus :

— Dragă copile, tăticul tău, care te iubea așa de mult, a murit.

¹ Alexandre Dumas, *Memoriile mele*, vol. I, p. 177, din ediția prezentată și adnotată de Pierre Josserand.

- Tăticu a murit ?... Ce înseamnă asta ?
- Asta înseamnă că n-ai să-l mai vezi.
- Și de ce n-am să-l mai văd ?
- Pentru că Dumnezeu ți l-a luat.
- Și unde locuiește Dumnezeu ?
- În cer.

Micuțul Alexandre tăcu, dar îndată ce izbuti să scape din casă o zbughi la maică-sa. Intră fără ca nimeni să-l vadă și, înaintînd glonț spre pușca tatălui său, o luă și urcă scările. Pe palier își întîlni mama, care tocmai ieșea din camera mortuară, cu lacrimi în ochi.

- Unde te duci ? întrebă ea.
- În cer.
- Dar ce să faci tu în cer, bietul meu copil ?
- Vreau să-l omor pe Dumnezeu care l-a omorît pe tăticu.

Ea îl luă în brațe și-l strînse cu putere :

— Vai ! nu vorbi astfel, băiețelul meu, strigă ea. Și așa sîntem destul de nenorociți.

III

COPILĂRIE LENEȘĂ, ÎN LIBERTATE ȘI SALBĂTICIE

Erau, într-adevăr, foarte nenorociți. Generalul nu lăsase nici o avere ; familia își luase gîndurile de la Împărat, care refuza și-acum s-o primească în audiență pe soția rebelului. Cîțiva tovarăși de arme : Brune, Augereau, Lannes, îi reamintiră faptele vitejești ale generalului Dumas. „Vă interzic, le-o tăie sec Napoleon I, să-mi mai pomeniți vreodată despre omul acesta.“ Fusesse chiar cu neputință să se obțină pentru tînărul Alexandre c bursă în

vreun liceu sau școală militară. Clementa lui Napoleon nu era a unui August.

În cele din urmă, Jean-Michel Deviolaine, inspector al pădurilor, vărul și protectorul familiei Dumas, îi scrisese generalului Pille, conte al Imperiului, rudă cu el, și care, pe vremuri, în calitate de cornisar general al armatelor Revoluției, cunoscuse faptele vitejești ale eroului, anunțându-l de moartea bravului și nefericitului general Dumas :

Și-a încheiat cariera ieri, la orele unsprezece seara, în Villers-Cotterets, unde se întorsese să urmeze prescripțiile medicale. Boala care l-a băgat în mormânt este consecința neajunsurilor îndurate la Neapole, după înapoierea sa din Egipt... Cât timp a trăit în inactivitate, ca și în perioada bolii, n-a fost clipă să nu dorească prosperitatea armatelor Franței. Era un spectacol înduioșător să-l auzi spunând, cu câteva ore înaintea morții, că dorește să fie îngropat pe cîmpul de la Austerlitz ¹.

Deviolaine cerea o pensie pentru văduvă și pentru orfanii lăsați de general fără nici un mijloc de existență, îndelungata lui boală consumind și puțină avere ce-o mai avea. Pille îi trimise un răspuns trist, oficial și negativ. Toate demersurile rămaseră fără rezultat și bunicii Labouret trebuiră să asigure existența fiicei și a nepoților lor.

Micul Alexandre Dumas era inteligent, dar fără tragere de inimă la muncă. Maică-sa și soră-sa îl învățară să citească și să scrie. La aritmetică n-a izbutit niciodată să treacă mai departe de tabla înmulțirii. În schimb, a avut, încă de mic, un scris de sergent major, îngrijit, citet și împodobit cu tot felul de înflorituri ; un grafolog ar fi descoperit cu siguranță înclinația spre înfumurare, și, în-

¹ Alexandre Dumas, *Memoriile mele*, vol. I, p. 185.

tr-adevăr, băiatului îi plăcea să se laude. Îndată ce citi *Biblia*, Buffon și tratatul de mitologie al compatriotului său Demoustier, crezu că știe totul și interveni cu aplomb, cu un aer grav și doctoral în conversația adulților, fapt ce-i aduse, spre marea sa uimire, „mai multe lovituri de pîcior în fund, decît laude“. Mama, îngrijorată de viitorul băiatului, încercă să-i dea lecții de muzică, dar el avea cea mai falsă voce din lume. În schimb, învăță să danseze, să facă scrimă și, ceva mai tîrziu, să tragă. Totul la perfecție.

La zece ani, arată un mare entuziasm pentru exercițiile fizice și nu visa decît spadă, sabie, pistol, pușcă. Adevăratul centru al vieții sale nu era familia, ci pădurea. Iar cea din Villers-Cotterets era foarte întinsă; toți derbedei micului oraș se duceau acolo să vîneze, să întindă lațuri, să se joace de-a sălbaticii și se împrieteneau cu braconierii. Dumas avea zece ani cînd unul din verii săi, abatele Conseil, muri lăsîndu-i o bursă la seminar cu condiția să intre în tagma bisericească. Biata sa mamă, care nu știa ce să mai facă, văzu într-asta o speranță și îl ruga măcar să încerce. La început fiul se învoi, și primi de la ea doisprezece franci pentru a-și cumpăra o călămară de seminarist. Cu acești doisprezece franci băiatul își cumpără pîine și cîrnați și petrecu trei nopți în pădure, la vînătoare de păsări. Într-a patra zi se întoarse acasă.

Copiii risipitori sînt cei mai bîne primiți. Maică-sa, care se speriasă cumplit, îl îmbrățișă, făgăduindu-i să nu-i mai pomenească niciodată despre seminar, și-l trimise la colegiul din Villers-Cotterets, condus de abatele Grégoire. Acest om sînt înțelese repede că, dacă tînarul Dumas avea sufletul bun, un orgoliu nemăsurat îi altera bunele sentimente. Copilul era vanitos, adesea obraznic. Nu învăță mare lucru: puțină latină, puțină gramatică, și își perfecționează și mai mult scrisul, intercalînd parafe, inimi și trandafirași. Era ceva splendid și hidos în același timp. Cît despre rugăciuni, ca și în cazul exercițiilor de aritme-

tică, n-a știut niciodată decît trei : *Tatăl nostru*, *Ave Maria* și *Crezul*. Ca fire, rămînea un fiu al pădurii, nedisciplinat, sălbatic „sensibil la toate zgomotele naturii trezite în pădure odată cu venirea nopții“.

Mama sa, femeie minunată, harnică și timidă, își regăsea soțul adorat în acest băiat înalt, arătînd de treisprezece sau paisprezece ani la vîrsta de zece ani, spătos, mușchiulos, cu un aer african. Subjugată, ea îl lăsa să facă ce voia. Nu era singura care se ocupa de educația plăcutului și impulsivului sălbatic ; în nefericirea ei, prietenii s-au arătat credincioși. Tehnicienii supraviețuiesc politicienilor, așa că Deviolaine rămăsese inspector al pădurii și sub dinastia Bourbonilor, cu toate că slujise sub Imperiu ; titlul acesta îi acorda, în ochii tînărului Alexandre, un imens prestigiu. Arțăgos, iute la mînie, în realitate cel mai bun dintre oameni, pentru copil el era „regele copacilor, împăratul cîmpiilor“¹.

Un alt vecin, Jacques Collard², prietenos și vesel, fusese desemnat de general ca tutore al lui Alexandre ; nevasta sa era fiica naturală a ducelui d'Orléans (Philippe-Egalité) și a doamnei de Genlis. Prin povestirile doamnei Collard, micul Dumas era fascinat de istoria vechiului regim, iar prin cele ale mamei sale, de istoria Imperiului.

Era o epocă măreață și romantică. Cum orașelul Villers-Cotterets se afla în calea invaziilor, micul Dumas văzu trecînd, în timpul Campaniei din Franța, pe împăratul Rusiei, apoi armatele de cazaci. La apariția cailor în galop, femeile se ascunseră în pivniță, dar copilul se cramponă de mînerul ferestrei ca să privească luptele. În ciuda asprimii cu care-i trata Împăratul, mama și fiul erau considerați bonapartiști. Villers-Cotterets rămînea însă monarhist. După Restaurație, cete de puștani strigară sub ferestrele văduvei : „Trăiască Regele !“ Cei din familia

¹ Henri Clouard, *Alexandre Dumas*, p. 20.

² Jacques Collard (1758—1833), deputat în corpul legislativ de la 1807 pînă în 1811.

Dumas rămăseseră credincioși uniformei generalului, și, în adîncul inimii, republicani.

În 1815, în timp ce Împăratul își aștepta sorocul în Insula Elba, frații Lallemand¹, doi generali ce conspiraseră împotriva lui Ludovic al XVIII-lea, fuseseră arestați de jandarmeria din Villers-Cotterets și huliți de populația micului orașel regalist. Doamna Dumas, adînc tulburată de această insultă la adresa epoleților purtați și de bărbatul ei, și-a chemat băiatul și i-a spus :

— Ascultă fiule, vom face un lucru ce-ar putea să ne compromită definitiv, dar pe care-l datorăm memoriei tatălui tău.

Ea îl trimise la Soissons, unde François și Henry Lallemand erau întemnițați, și-l însărcină pe băiețelul de doisprezece ani să le strecoare aur și pistoale. El își îndeplini curajos misiunea. Generalii, știind că Împăratul debarcase și că avea să-i salveze, refuzară banii și armele. Dar micului Dumas această aventură i-a întărit și mai mult încrederea în sine, pasiunea pentru romanesc, și gustul înnăscut pentru rolul de Reparator al Nedreptăților.

În perioada celor 100 de zile, Napoleon trecu prin Villers-Cotterets, prima oară îndreptîndu-se spre nord ca să-și întîmpine armata, și a doua oară după bătălia de la Waterloo, bolnav, cu capul plecat într-o parte, cu privirea în gol. Apoi începu defilarea rămășițelor Marii Armate. Cumplit și măreț spectacol, sublim în hidoșenia sa. Bieții soldați, plini de răni, zăcînd în căruțe și prost bandajați, agitați niște zdrențe însîngerate și strigau : „Trăiască împăratul !” Mai tîrziu au urmat tot felul de vești neplăcute. Cel mai credincios dintre prietenii generalului Dumas, mareșalul Brune, fusese asasinat la Avignon.

¹ *François-Antoine Lallemand* (1774—1839), general de cavalerie și *Henry Dominique Lallemand* (1777—1823), general de artilerie. După cele 100 de zile, amîndoi au fost condamnați la moarte în contumacie. Cel mai tînăr a murit în Statele Unite, unde se refugiasse ; cel mai mare s-a întors în Franța după detronarea lui Carol al X-lea.

Bătrînul rege paralizic, Ludovic al XVIII-lea, se înapoie din Gand în furgonetele cotropitorului. Schimbarea regimului ridică o problemă : nu cumva era momentul, sugera mama sa, ca Alexandre să-și reia numele la care avea dreptul : Davy de la Pailleterie ? În perioada Restaurăției, titlul de marchiz i-ar deschide destule uși.

— Numele meu este Dumas și nu altul, răspunse mîndru tînărul Alexandre... Ce-ar zice tata dacă l-aș renega luînd numele unui bunic pe care nu l-am cunoscut ?

Chipul mamei străluci :

— Asta-i părerea ta ? întrebă ea.

— La fel cu a ta, nu-i așa, mamă ?

— Vai ! da, dar ce-o să ne facem ?

Generăleasa Dumas obținuse dreptul de a deschide o tutungerie, și pentru practicarea acestui negoț închiriasse prăvălia unui cazangiu numit Lefarge. Într-o zi, fiul acestuia veni în vizită la tatăl său. Auguste Lafarge era un tînăr frumos, cu părul blond, primul secretar din biroul unui notar din Paris. Purta o redîngotă cu treizeci și șase de șnururi, un lanț de ceas cu breloc, pantaloni colanți, cizme de husar. Micul Dumas rămase uluit. Se învîrți pe lîngă primul secretar și-l cîștigă. Lui Lafarge începură să-i placă discuțiile cu băiețelul inteligent ; îi vorbi despre Paris, despre lumea literară, despre teatre, și-i arătă cîteva epigrame în versuri scrise chiar de el. Dumas întrevăzu o cale spre glorie, un mijloc de a atrage atenția asupra sa, la care nu se gîndise pînă atunci. Îl imploră pe abatele Grégoire să-l învețe cum se fac versurile.

„Asta vreau și eu, răspunse abatele, dar după opt zile te vei plictisi și de versuri ca și de celelalte.“ Abatele își cunoștea bine elevul. După opt zile, Alexandre era sătul. Corneille și Racine îl plictiseau de moarte. Fiul generalului Dumas, ca întreaga sa generație, auzise prea multe întîmplări nemaipomenite ca să se mai poată mulțumi cu analiza sentimentelor. Avea nevoie de acțiune, chiar dacă era cam nebunească.

Băiatul nu putea trăi doar din partide de vânătoare. Sosise vremea să i se găsească o slujbă. Doamna Dumas se duse la notarul din Villers-Cotterets, maestrul Menneson, republican ca și ea, rugându-l să-l angajeze pe Alexandre ca al treilea secretar. Tînărului sălbatic îi părea rău să-și piardă independența, dar își aminti de acel strălucitor prim secretar cu haina sa împodobită cu treizeci și șase de șnururi și lanțuri de aur. Dacă notariatul îi asigura un viitor frumos, rente și timp liber pentru vânătoare, ei bine, atunci va alege notariatul ! La început nu fu nefericit. Avea sarcina să facă toate cursele biroului; trebuia să ducă actele pentru semnat la țărani din împrejurimi. Minunate ocazii pentru plimbări călare pe cal, și, din cînd în cînd, pentru a trage cu pușca în pădure.

IV

ADOLESCENȚA FERICITĂ, SENZUALĂ ȘI DRAMATICĂ

„Viața sa este și astăzi cea mai plăcută lucrare a sa, iar cel mai ciudat roman rămas de la el este acela al aventurilor sale.“

BRUNETIÈRE

Primăvara anului 1818. Alexandre Dumas are șaisprezece ani. Vîrsta cînd dorințele se trezesc ; cînd băieții, care pînă atunci disprețuiseră fetele, încep să le caute ; vîrsta cînd, de asemenea, în cărțile interzise, adolescența ia cunoștință de lucrurile plăcute și oprite. Printre cărțile moștenite de la bunicul său, tînărul descoperise *Aventurile cavalerului Faublas*. Cavalerul, deghizat în femeie, făcea cucerire după cucerire. „Voi fi al doilea Faublas“, își zise orgoliosul Dumas.

Dar pentru a cuceri, spusese Lafarge, trebuie să fii elegant. Or iată că i se ivea prilejul să placă : balul Rusahiilor, mare sărbătoare în Villers-Cotterets. Aveau să vină multe fete străine : o nepoată a abatelui Grégoire, Laurence ; o prietenă spanioală a acesteia, Vittoria ; amindouă de douăzeci de ani și se pare că foarte drăguțe. Alexandre scotoci prin garderoba răposatului bunic Labouret. Se aflau acolo învăluite în camfor și vetiver tot felul de straie la modă în Vechiul Regim : haine din satin cu fir, veste roșii brodate cu aur, pantaloni strâmți de nanchin. Tinărul sări în sus de bucurie, îmbracă un costum albastru-deschis și se crezu irezistibil. În realitate, costumația sa era arhaică și ridicolă, dar, bietul băiat, de unde să știe ?

Mindru foc, se îndreptă spre Laurence și-i oferî brățul. Era o pariziană blondă și spirituală, iar prietena sa Vittoria, cu sîni provocatori, cu trupul cambrat, era întruchiparea însăși a minunatei Andaluze din comedii. Le văzu schimbîndu-și ocheade, zîmbete, și se înroși. Dar se răzbună în timpul dansului. Cele două străine, uimite, constatară că micuțul provincial făcea salturi de o frumusețe rară. Vittoria îl găsi chiar spiritual. Orchestra întonă un vals.

— Dar văd că dansați foarte bine, îi spuse ea fermecată.

— Îmi face mare plăcere să vă aud vorbind astfel, întrucît n-am valsat niciodată decît cu scaunele.

— Cum, cu scaunele ?

— Da, abatele Grégoire mi-a interzis să dansez cu femeile... Atunci profesorul meu de dans îmi punea cîte un scaun în brațe.

Ea izbučni în rîs. Pentru el, era prima oară cînd simțea șuvițe de păr mîngîindu-i obrazii, cînd își cufunda privirea într-un corsaj, cînd admira umerii dezveliți. Scoase un oftat înfiorat și fericit.

— Vi s-a întîmplat ceva ? întrebă ea.

— Nimic. Este mult mai plăcut să valsez cu dumneavoastră decît cu un scaun.

La un moment dat, fata se așează într-un fotoliu.

— Ce tip grozav, îi șopti ea Laurencei. Mi se pare fermecător.

El ieși din această aventură umilit că fusese jucăria celor două fete drăguțe și îndrăgostit la nebunie. Îndrăgostit însă de nimeni. Îndrăgostit de dragoste, sau mai degrabă de plăcere. Dacă cele două pariziene îl cam luaseră peste picior, se întrecuseră în schimb în a-i face acea instruire la care doar femeile se pricep. Îi spusese că era un băiat drăguț, bine făcut, dar că trebuia să pună în valoare, prin eleganță și corectitudine, aceste avantaje naturale. Pe scurt, îl ajutaseră să treacă de la copilărie la tinerețe.

Acum se va exersa cu fetele din Villers-Cotterets. Și, slavă Domnului, avea de unde alege ! Din cele trei clase sociale ce compuneau societatea pe atunci : aristocrația, burghezia și poporul, generația tinăra era fermecătoare. Ce desfătare să le vezi duminica. în rochiile lor primăvăratice, cu cingătoarele lor trandafirii și albastre, cu micile lor scufii mototolite chiar de ele, jucîndu-se, alergînd, înnodînd și deznodîndu-și lungul lanț al brațelor fermecătoare, rotunde și dezvelite !

Curînd începu o viață plăcută. Între orele nouă și patru copia acte la birou. Apoi cina împreună cu mama sa și, în jurul orei opt, pe timp de vară, șase în timpul iernii, tinerii se întâlneau cînd pe pajiște, la iarbă verde, cînd acasă la una din fete. Brațele se întindeau, cuplurile se formau, buzele se dăruiau. La ora zece, fiecare își conducea acasă fata al cărei cavalier supus era. În dreptul casei, ea-i acorda încă o oră pe banca din fața porții, în timp ce, din cînd în cînd, din interior se auzea o voce dojenitoare căreia i se răspundea de zece ori înainte de-a i se da ascultare : „Acum, mamă...” O, Margareta ! O, Goethe ! Prima dragoste a lui Alexandre Dumas nu fu

aleasă nici dintre fetele familiei Collard, ce făcură căsătorii alese cu castelanii din vecinătate, nici dintre ale familiei Deviolaine, ci aparținea unei alte clase, intermediară, între burghezie și popor, și care exersa la oraș profesiile de modistă, lenjereasă sau vinzătoare într-un magazin de mărunțișuri. Dumas întâlnește două fete minunate, una blondă și alta oacheșă, amândouă nedespărțite, de parc-ar fi vrut să se pună reciproc în valoare. Blonda, Adèle Dalvin, numită *Aglaié* în prima ediție a *Memoriilor* sale pentru a nu o compromite, era mai degrabă veselă decât tristă, mai degrabă scundă decât înaltă, mai degrabă durdulie decât slabă. „Era plăcut și ușor s-o iubești cu toate că nu era deloc ușor să-i plăci. Părinții săi erau niște agricultori cumsecade, de viță cinstită dar vulgară, din care nu-ți venea a crede că-a putut răsări o floare atât de proaspătă și înmiresmată...”¹

Toate aceste fete se bucurau de o libertate fermecătoare. „Se împămîntenise, în Villers-Cotterets, spune Dumas, un obicei cu totul englezesc : o libertate în relațiile dintre tinerii de sexe diferite cum n-am mai văzut în nici un alt oraș al Franței ; libertate cu atât mai ciudată cu cât părinții acestor fete erau oameni foarte cinstiți și aveau, în străfundul inimii, convingerea profundă că toate bărcile lansate pe fluviul Iubirii erau prevăzute cu pinze albe și încoronate cu flori de portocali...”²

În realitate părinții fetelor din Cotterets cunoșteau prea puțin natura umană ; optimismul lor semăna cu o cutezanță. După un an petrecut în această plăcută zbatere, „cînd dragostea juvenilă cere mereu și nu obosește pe măsură ce este mereu refuzată, după cucerirea succesivă de mîci favoruri care, fiecare, îndată ce le-ai obținut, îți umplu inima de fericire“, Adèle primi de la mama sa permisiunea de a dormi noaptea într-un mic pavilion din grădină. Într-o bună zi, ușa neînduplecată, ce vreme de un an se închidea

¹ Alexandre Dumas, *Memoriile mele*, vol. I, p. 390.

² *Idem*, p. 392.

seară de seară la orele unsprezece în urma înărilor Dumas, pe care Adèle cu greu îl dădea afară, se redeschise încet la ora unsprezece și jumătate ! și, în spatele acestei uși, tânărul întilni două brațe mîngîietoare, o inimă cu bătaii repezi lipindu-se de a sa, suspine înflăcărare și lacrimi nepotolite. În seara aceea, Alexandre avu prima sa amantă. Idila avea să dureze doi ani, într-o perfectă fericire.

Duminica, tinerii mergeau în ceată la serbările sătești. Tocmai la una din aceste serbări, îndepărtîndu-se o clipă de tovarășii săi pentru a vizita un fermier, Dumas văzu apărînd după cotul drumului o persoană binecunoscută : Caroline Collard, devenită după cîțiva ani baroana Cappelle, însoțită de un străin ce semăna cu un student german. Tânărul înalt, șaten, slab, cu părul tuns ca o perie, cu ochi fermecători, cu nasul foarte pronunțat, cu un mers degajat și aristocratic, era viconte de Adolphe Ribbing de Leuven, fiul contelui Adolphe-Louis Ribbing de Leuven, nobil suedez, celebru prin participarea sa la uciderea lui Gustave al III-lea, regele Suediei.

Contele, căruia i se spunea „frumoșul regicid”, fusese nevoit să se exileze, trăind în Elveția, apoi în Franța unde se împrietenise cu familia Collard. Dumas, de cînd iubea o fată dintr-un mediu total diferit, se văzuse rar cu familia tutorelui său. Doamna Cappelle îi spusese binevoitoare că Adolphe de Leuven, de-o vîrstă apropiată cu a lui, i-ar putea deveni prieten și îl invită să petreacă trei zile la castelul din Villers-Hellon, unde locuia familia Collard. Aci el descoperi că Adolphe de Leuven scria versuri, ba chiar că trimitea fetelor elegii scrise în maniera sa, fapt care-l umplu de admirație. Prestigiul poeziei îi mai fusese dezvăluit o dată de primul secretar Lafarge. Această confirmare îl surprinse.

Leuven se înapoie la Paris, dar Dumas legă o nouă prietenie cu un ofițer de hușari, Amédée de la Ponce, venit în Villers-Cotterets, cu siguranță din pricina unei iubiri, deoarece aici se și însură. Om cultivat, ofițerul îl îndrăgi pe

tinărul Dumas, căruia îi spuse : „Crede-mă, dragă băiete, în viață mai există și altceva decît dragostea și vînătoarea. Există munca. A învăța să muncești înseamnă a învăța să fii fericit.“

Să muncești ? Iată o idee cu totul nouă. Amédée de la Ponce, care știa germana și italiana, se oferi să-l învețe amîndouă limbile. Traduseră împreună un frumos roman de Ugo Foscolo¹. Ofițerul îi dezvălui tinărului secretar pe Werther de Goethe și pe Lénore de Bürger².

Toate acestea ne ajută să înțelegem caracterul modelat, pe de o parte de ereditate, pe de altă de educație. De la tatăl său, Alexandre moștenea forța, generozitatea, imaginația și dorința de aventură. Ca toți tinerii epocii al căror spirit fusese format de soldații Imperiului, și el se hrănise cu povestiri despre aventuri strălucitoare sau sîngeroase. Drama era elementul său. Credea în puterea hazardului, în influența faptului mărunț. Toți acești soldați fuseseră salvați de un „portret“, uciși de un glonte rătăcit, căzuți în dizgrație printr-o toană a Stăpînului. Din istorie, Dumas va iubi tot ceea ce evocă misterele șansei. Instinctul teatrului, cum să nu-l aibă ? Epoca sa a fost teatrală. Dar această latură dramatică a vieții, de care toți, pe atunci, simțeau nevoia, Dumas o va putea exprima cel mai bine pentru că el întruchipa „o forță a naturii“.

Forță a naturii, în primul rînd prin acel sînge primitiv adus de tatăl său din Saint-Domingue. „Un fel de Diderot“, spun unii, „aristocratic prin tată, popular prin mamă“. Da, însă dotat, printre altele, cu o prodigioasă exuberanță și cu harul mitic al africanilor. Forță a naturii, de asemenea, prin refuzul față de orice disciplină. Neexistînd un bărbat în familie care să-l domesticească, tinărul cutreiera pădurile în libertate. N-a fost nici format, nici deformat

¹ Ugo Foscolo (1778—1827), poet, romancier și autor dramatic italian.

² Gottfried-August Bürger (1747—1794), poet german.

de școală. Orice constrângere îl apăsa. Femeile ? Le iubea în bloc ; le cucerea ușor încă de la început ; nu știa ce înseamnă să juri credință uneia dintre ele. Nu era imoral ; nu cunoștea morala convențională. Ce povești de iubire auzise el ? Pe acelea ale Regentului și ale petrecerilor sale nocturne în Villers-Cotterets, care nu erau deloc lipsite de răsunet ; pe acelea ale coloșilor Imperiului, cucerind inimile precum provinciile, și îngăduitori cu femeile care se supuneau slăbiciunilor lor. În adolescență fusese mare vinător, mare flecar, îndrăgostit de toate fetele care-l ascultau, râvnind orice se putea avea. La optsprezece ani, totul îl tenta, îndeosebi imposibilul. N-avea el, oare, își spunea, acel magnetism care-l va ajuta să triumfe acolo unde altul va eșua ?

Despre lucrul acesta era convins. Verva sa, își dădea bine seama, era de nesecat. Nu pentru că știa multe lucruri. Dar pentru că nu știa aproape nimic, totul i se părea nou. Într-o bună zi, când o trupă de comedianți sosi în Soissons pentru a-l juca pe *Hamlet* de Ducis¹, îl descoperi pe Shakespeare ale cărui opere nu le cunoscuse pînă atunci. *Hamlet* adaptat de Ducis, nu mai era Shakespeare. Totuși, pentru tînărul Dumas, piesa fusese o revelație. „Gîndiți-vă, spune el, la un orb căruia i se redă vederea ; la Adam care s-ar trezi după creație.“ Într-adevăr, în Shakespeare, Dumas se regăsise pe sine. În ființa sa pulsa întreaga energie fizică a bărbaților Renașterii. Se simțea mai aproape de ei decît de burghezia Restaurației. Ceea ce căuta el în Shakespeare nu era gîndirea, monologurile metafizice sau descrierea pasiunilor, ci libertatea de construcție a dramei și apelul la concret : batista din *Othello*, șoarecele din *Hamlet*, sau jurnalul intim al lui Shylock din *Negustorul din Venetia*. Într-un cuvînt, „melodrama shakespeariană“. Alexandre fu uluit și, cumîniciodată nu se îndoia de nimic,

¹ Jean François Ducis (1733—1816), tragedian francez, adaptează pe Shakespeare după searbăda traducere a lui Letourneur.

și mai cu seamă de sine, decretă că va deveni autor dramatic.

Izbuti să transmită această pasiune câtorva prieteni din Villers-Cotterets, printre care și unui anume Paillet, pe atunci primul secretar al notarului Mennesson, și care, cincizeci de ani mai târziu, bășin magistrat, își va depăna amintirile legate de această trupă de amatori. Adolphe de Leuven, întors de la Paris, unde locuise în casa unui prieten al tatălui său, autorul dramatic Arnault, și care pătrunsesese în culisele teatrelor cunoscând destule actrițe, călăuzea încercările tinărului Dumas.

Prezența câtorva tinere și încântătoare domnișoare ne stimula zelul de a urca împreună cu ele pe estradă. Un pod adăpostea tiradele noastre sublime, sau comice. Podul se afla într-o casă destul de mare, situată în fundul unei curți aparținând hotelului „Scutul”... Partea de dedesubt era folosită de un negustor de lemne, ce ne împrumuta scîndurile din care prietenul Arpin confecționa bănci pentru auditori... Pavoazarea era ușor de făcut. Pădurea învecinată cu arbuștii ei verzi, dulapurile de acasă, lăzile cu flori transformau repede podul într-o sală decentă și împodobită. Decorurile erau reușite, dar punerea în scenă, interpretarea dramelor sau a comediilor cereau eforturi mai mari. Aici, Dumas ne era indispensabil. Interpret, regizor, profesor de ținută și de dicție, era de toate... Și tot el alegea piesele, când nu ni le impunea pe ale sale : Artaxercès, Abécérage etc. El indica actorilor intonația justă, comanda intrările, stabilea mișcările necesare. Spunea ce replici trebuiau subliniate, preciza direcția unei priviri, durata unui suris, într-un cuvînt, ne ajuta pe fiecare să ne înțelegem rolul. Aplauzele erau pentru el o necesitate... Dacă erau slabe, se supăra : de vină erau actorii, nu el...¹

¹ Poumerol, *Tinerețea lui Alexandre Dumas*, p. 38. Articol publicat în *Buletinul Societății de istorie regională din Villers-Cotterets*, anul 1905, pp. 34—44. (Soissons, Tipografia Centrală, 1905.)

În anii 1820 și 1821 a scris, împreună cu Leuven, câteva piese de teatru, printre care și un vodevil cu cuplete, *Maiorul din Strasbourg*, pe care Alexandre era gata să-l considere o capodoperă. Dar Leuven plecă din nou „și odată cu el și spiritul său“, iar Adèle Dalvin se căsătorii, zdrobindu-i inima. Ar fi vrut să plece împreună cu Leuven la Paris. Se și vedea încoronat cu lauri, acoperit cu aur. Până una-alta, era nevoit să copieze contracte de căsătorie și să redacteze testamente la un notar din Crépy-en-Valois, unde era hrănit și găzduit.

Într-o bună zi, prietenul său Paillet veni să-l vadă și îi propuse să petreacă două zile în capitală.

De unde să-și facă rost de cheltuielile călătoriei ? Tînărul braconier nu se lăsă intimidat de astfel de probleme. Va lua o pușcă, va vîna pe drum, va vinde vînatul și nu va cheltui nimic. Zis și făcut. Sosind la Paris, mai avea patru iepuri, douăsprezece potîrnichi și două prepelițe, în schimbul cărora hotelul „Grands-Augustins“ acceptă să-l găzduiască două zile ; partida era cîștigată. Acum îi trebuiau bilete la teatru. A doua zi, la Comedia Franceză se juca *Sylla*, cu ilustrul Talma în rolul principal. Dumas își jură să vadă spectacolul și alergă la Adolphe de Leuven, care consimți să-l conducă la Talma. Marele bărbat se afla în cabină ; Adolphe îl informă că prietenul său era fiul generalului Dumas. Talma își aminti de uriașul erou și semnă un bilet de intrare.

Talma domina pe atunci Teatrul-Francez unde doar el mai putea impune tragedia clasică, primejduită în acele vremuri furtunoase de uscăciunea ei aparentă. Tradiția cerea de la actori un exces de noblețe în ton și în comportament. Talma însă încerca să-și potrivească jocul pe măsura sentimentelor tuturor. Napoleon, amator luminat al marilor tragici, spusese : „Eu însumi sînt, cu siguranță, cel mai tragic dintre personajele timpului. Ei bine ! Ne vedeți cumva gesticulînd, studiindu-ne mișcările, împăunîndu-ne, luîndu-ne aere de măreție ? Ne auziți cumva scoțînd stri-

găte ? Fără îndoială că nu ; vorbim în modul cel mai firesc...
Iată exemple la care ar trebui să meditați.¹

Talma meditase la toate astea. Se străduia să iasă din monotonia versului și să exprime anumite nuanțe printr-un joc mut. În *Britannicus*, în intervalul îndelungatei discuții cu Agripina, voind să sugereze plictisul lui Nero, se juca cu mantaua, cercetându-i croiala. Îndrăzneală incredibilă. Rolurilor din repertoriul clasic el le imprima un caracter ce-ar fi putut fi, încă de pe atunci, considerat „romantic“. Eroii întruchipați de Talma căpătau un aer fatal, îngândurat, transfigurat. *René* al lui Chateaubriand primise o astfel de investitură. În același timp, studia istoria și încerca să se îndepărteze de omul universal al clasicilor, pentru a acorda personajelor comportamentul caracteristic națiunii și epocii lor. Frecventa muzeele și bibliotecile. Într-un cuvânt, gândirea sa urma calea pe care aveau s-o ia Hugo, Vigny și Dumas. Ca să placă tineretului care-l idolatriza, transforma tragedia în dramă. Avea oare dreptate ? Aceasta este o altă problemă. Adulmeca epoca ; o înțelegea ; o flata.

A doua zi, Alexandre îl văzu pe Talma pe scenă și se simți răvășit de tot acest amestec de simplitate, de forță și de lirism. Când cortina se lăsă, în tumultul aplauzelor, tânărul spectator rămase uluit, încântat, vrăjit. Leuven îi propuse să-l conducă în cabina tragedianului. Intră cu inima zvîcnind, umil și cu obrăzii înflăcărați.

— Talma, zise Leuven, am venit să vă mulțumim.

— Ei, răspunse Talma, tânărul tău poet e mulțumit ?... Să vină și mâine. Joc *Régulus*.

— Vai ! oftă Dumas, mâine trebuie să plec din Paris. Sint secretarul unui notar din provincie.

— Nu mai spune ! exclamă Talma, și Corneille a fost secretarul unui procuror... Domnilor, vă prezint un viitor Corneille.

¹ Maurice Descotes, *Drama romantică și marii ei creatori*, p. 26 (Paris, Presses Universitaires de France).

Dumas îngălbeni.

— Atingeți-mi fruntea, îl rugă el pe Talma ; o să-mi poarte noroc.

— Fie ! răspunse Talma. În numele lui Shakespeare, al lui Corneille și al lui Schiller, te botez poet.

Apoi adăugă :

— La naiba ! Băiatul ăsta e un mare entuziast. Va ieși ceva din el.¹

Băiatul avea, într-adevăr, entuziasm și o puternică sete de glorie. „Fii liniștit, îi spuse el lui Adolphe de Leuven, voi veni la Paris, îți garantez.“ Înapoiindu-se la hotel, îl regăsi pe primul secretar Paillet, care fusese la operă să asculte *Lampa miraculoasă*. Nu mai aveam, împreună, decît doisprezece franci, iar Alexandre hotărî să părăsească Parisul a doua zi în zori. În timp ce străbătea străzile orașului încă adormit, își imagina, plin de încredere, scenele gloriei sale viitoare.

¹ Alexandre Dumas, *Memoriile mele*, vol. III, pp. 61—62, din noua ediție Calman-Lévy, în zece volume.

PARTEA A DOUA

CUCERIREA PARISULUI

„Își aruncă asupra stupului zumzăitor priviri ce păreau că-î absorb întregul nectar, și rosti aceste cuvinte mărețe : Între noi doi acum !“

BALZAC

I

DESCOPERIREA PALATULUI REGAL, A LUI CHARLES NODIER ȘI A PATERNITĂȚII

Înapoindu-se la Villers-Cotterets, beat de fericire și de ambiție, tânărul Dumas îi mărturisi mamei că decizia sa era luată : se va instala la Paris. Doar acolo putea găsi un teatru demn de talentul său și peste care era convins că va domni într-o zi. Dar cine să-i dea banii necesari pentru primele cheltuieli ? Ca să plătească datoriile ivite după moartea părinților ei, biata generăleasă Dumas fusese nevoită să-și vîndă averea moștenită. Din banii adunați, îi mai rămăseseră doar două sute cincizeci și trei de franci.

I-ar fi oferit bucuroasă cincizeci de franci. La rîndul său, Alexandre își vînduse ciinele Pyrame cu suma de o sută de franci. Un fleac. Cum să trăiască în capitală ?

„O să mă duc la foștii prieteni ai tatălui meu : mareșalul Victor, duce de Bellune, care acum este ministru de război ; generalul Sebastiani ; mareșalul Jourdan... Îmi vor oferi un post de agent în birourile lor, la început cu o mie două sute de franci pe an. Apoi voi fi avansat și, îndată ce am să capăt o mie cinci sute de franci pe an, te voi aduce la mine.“

Pentru Alexandre, orice dorință aprigă se confunda cu realitatea. Mama sa, mai puțin fantezistă, i se împotrivi. Militarii aceștia, deveniți regaliști și cu atît mai zeloși cu cît se convertiseră de curînd, vor accepta ei să-l primească pe fiul unui general republican ? Pentru Alexandre însă lucrul acesta nu constituia o piedică. Se va înarma cu o scrisoare către generalul Foy, deputat și șeful opoziției. Cît despre cheltuielile de călătorie, va juca biliard cu bătrînul Cartier, de la care se cumpărau biletele pentru diligență, și va cîștiga. Așa s-a și întîmplat.

Într-o bună zi, la orele cinci dimineața, diligența îl lăsa pe tînărul Dumas în strada Bouloi, nr. 9, drept în inima Parisului. Avea douăzeci de ani, nici o experiență de viață, dar vise cu duiumul. Se instală la hotelul „Grands-Augustins“, unde fu îndată recunoscut ca băiatul cu iepuri și potîrnichi. Dormi patru ore, apoi alergă la Adolphe Leuven pentru a cere adresele mareșalului Jourdan, generalului Sebastiani și ducelui Bellune. Leuven, ușor uluit, cercetă *Almanahul celor douăzeci și cinci de mii de adrese*, îi dădu lămuriri și prezise eșecul acestor demersuri. Avusese dreptate. Chiar dacă doi dintre generali îl primiră, unul păru că se îndoiește de identitatea sa, iar al doilea îl dădu pe ușă afară. Cît despre ministrul de război, acesta nu-i acordă audiența cerută. Îi rămînea opoziția, adică generalul Foy. Primirea acestuia fu total deosebită.

— Ești fiul generalului Dumas, comandantul armatei din Alpi ?

— Da, domnule general.

— Tatăl tău a fost un viteaz. Cu ce-ți pot fi de folos ? Aș fi fericit să te ajut.

Alexandre își spuse păsul. Căuta un serviciu. Cît de repede.

— Ia să vedem, ce știi ? Puțină matematică ? Ceva noțiuni de algebră, de geometrie, fizică ?

— Nu, domnule general.

— Ai studiat dreptul ?

— Nu, domnule general.

— La dracu !... Te-aș fi putut trimite la bancherul Laffite... Contabilitate știi ?

— Nici o iotă.

Generalul era din ce în ce mai stînjinit. Dumas îi spuse că era conștient că-și neglijase studiile, dar promitea să și le reia.

— Bine, dar pînă atunci, ai din ce trăi ?

— Nu, domnule general.

— La dracu ! La dracu !... Dă-mi adresa și o să mă gîndesc.

Tinărul își scrisese adresa. Generalul îl privi cum scrie, apoi bătă din palme :

— Sîntem salvați ! Ai un scris frumos.

Era, într-adevăr, tot ce avea, în afară de geniul încă ascuns. Dar generalul părea să-și spună că asta era de ajuns.

— Cinez astăzi la ducele d'Orléans. Îl voi ruga să te angajeze la secretariat.

Ducele d'Orléans (viitorul rege Ludovic Filip), era, într-adevăr, în relații mai bune cu deputații din opoziție, alături de care complota puțin, decît cu guvernul vărului său Carol al X-lea. A doua zi, cînd Dumas, care, în ciuda aplombului său, începea să fie neliniștit, se prezentă la generalul Foy, acesta-i spuse zîbind :

— Problema dumatăle s-a aranjat. Vei lucra la secretariatul ducelui d'Orléans, cu o leafă de o mie două sute de franci pe an. Nu-i mare lucru, dar dacă muncești bine...¹

Nu-i mare lucru ? În ochii tânărului Dumas, banii aceștia însemnau o avere ! Îi scrisese îndată mamei sale să vîndă ce le mai rămăsese și să vină să stea cu el la Paris. Ea avu înțelepciunea să ceară un răgaz ; pînă atunci îi trimise cîteva mobile iar el își închirie o cămăruță în Place des Italiens, nr. 1². Trebuie să lucreze la Palatul regal, cartierul general al familiei d'Orléans. Prințul își avea aici secretariatul personal și administrația domeniilor private. Un întreg stat-major de funcționari, printre care și vărul Deviolaine, mai mare acum peste toate pădurile. Îndată ce Dumas se prezintă la șeful său, domnul Oudard, acesta îl primi cu amabilitate și îl instalează la un birou. Aici urma să-și ducă el traiul zilnic, de la ora zece dimineata pînă la ora cinci după-amiaza, iar seara, de la ora șapte la ora zece. De unde să-și mai găsească timp pentru a deveni om mare ?

Îi făgăduise generalului Foy că-și va continua studiile ; fu ajutat de sub-șeful său, Lassagne, care avea o remarcabilă cultură literară. Lassagne se arătă uluit, pe de o parte de ignoranța tânărului și pe de alta de inteligența sa. Îi făcu un excelent program de lecturi, începînd cu Eschil și terminînd cu Schiller, fără să-l uite pe Plaut și pe Molière. Îi împrumută lucrări din clasicii francezi și străini, memorii, cronici. Dumas le devoră cu aviditatea unei minți proaspete. Uneori o educație neglijată e mai degrabă o forță decît un neajuns. Cînd îi citești prea devreme pe marii scriitori, nu-i înțelegi și nu-ți plac. Cînd îi abordezi la douăzeci de ani, în momentul cînd începi să trăiești sentimentele pe care ei le descriu, îi îndrăgești. Așa s-a întîmplat cu Alexandre Dumas. În clipa cînd sosea la Paris, în 1832, o nouă literatură se naștea în Franța. La-

¹ Alexandre Dumas, *Memoriile mele*, vol. III, pp. 124—127.

² Actuala Place Boieldieu.

martine publicase *Meditațiile* ; Victor Hugo : *Ode și Balade* ; Alfred de Vigny, poemc. Tinărul slujbaş al ducelui d'Orléans nu cunoștea nici măcar numele acestor poeți, dar, fără s-o știe, le împărtășea dorința de înnoire.

Primul contact cu școala literară ce urma să cucerească Parisul îl avu prin intermediul unuia dintre ghizii cei mai eficace : Hazardul. Încă de la sosire, tinărul Dumas dorise să meargă la teatru pentru a deprinde *adevărata* sa meserie (căci din clipa cînd îi întâlnise pe Leuven și Talma, era convins că într-o bună zi va deveni autor dramatic). La spectacolul cu piesa *Vampirul*, melodramă absurdă, se pomeni așezat lîngă un bărbat cu părul alb, încîntător și erudit, cu care tinărul provincial îndrăzneț și simplu, intră în vorbă. Vecinul amabil, amuzat de naivitatea și franchețea lui Dumas, îi oferî o lecție de bibliofilie, apoi o lecție de gust, dar, la sfîrșitul actului al treilea, fu dat afară din sală pentru că fluierase. A doua zi, Dumas citi în ziare că perturbatorul cu pricina fusese Charles Nodier, scriitor celebru. Lassagne îi informă că Nodier era un strălucit critic, autor de romane și de povestiri ștrangii, și, mai ales, că a deveni prietenul său însemna o mare cinste. Însă pentru a fi primit de oameni ca Nodier, trebuia să reușești.

Dar cum ? Leuven, cu care tinărul păstra o strînsă legătură, îl îndemna spre teatrul ușor. Ei compuseră împreună un vodevil cu cuplete într-un act : *Vînătoarea și iubirea* — comedie vulgară și mediocră — afară de cîteva caricaturi destul de hazoase ale vînătorilor din Villers-Cotterets, dar care se jucă la „Ambigu“ și-i aduse lui Dumas un cîștig de trei sute de franci. Leafa sa pe trei luni ? Era o încurajare, iar cei cincisprezece ludovici de aur îi soseau la țanc, căci tinărul autor, uitînd de iubirile sale provinciale, își pusese în gînd să cucerească inima unei tandre croitorese, care avea opt ani mai mult decît el.

\ Catherine Labay era vecina sa de palier din Place des-Italiens. Ea își deschisese aici un mic atelier cu cîteva lucrătoare, pe care le conducea cu pricepere. Blondă, ușor

durdulie, cu o piele foarte albă, serioasă din fire, venea din Rouen, unde pretindea că fusese căsătorită, apoi despărțită de „un bărbat pe jumătate nebun”. În realitate, căsătoria era o invenție, nebunul o închipuire. Când, mai târziu, Catherine Labay recunoscuse a fi mama lui Alexandru Dumas-fiul, trebui, de teamă ca actul să nu fie considerat nul, să dezvăluie că este celibatară¹.

Duminică, Alexandre Dumas își conducea vecina în pădurea Meudon. Poposeau mai întâi pe iarbă, apoi într-o grotă întunecoasă. Putea fi oare ceva mai primejdios, pentru virtutea croitoreșelor, decât grottele? Tînărul metis cu ochi albaștri era focos, convingător, cumplit de viril și deosebit de frumos. Cîrînd Catherine știa că va avea un copil. Ca să facă economie, își sfătui iubitul să locuiască în apartamentul ei, și, la 27 iulie 1824, li se născu un băiat voinic căruia-i dădură numele de Alexandre, al treilea cu același nume.

Întă-l pe tînărul slujbaş tată de familie la vîrsta de douăzeci și doi de ani, plin de stimă pentru mama fiului său, dar deloc dispus să o ia ca tovarășă de viață, deoarece își făurise cu totul alte vise. Cărțile citite îl duceau cu gîndul la femei nobile și elegante care i se aruncau de gît, la actrițe frumoase, nebune după el, la supeuri libertine. Micuța croitoreasă avea toate calitățile: bun-simț, plăcerea de a munci, fidelitate, chiar și farmec; n-avea însă cultură și nici relații. Dumas voia să rămînă disponibil pentru aventuri amețitoare.

Și apoi, mai era și generăleasa Dumas, mama, căreia n-avusese curajul să-i vorbească nici despre legătura sa, nici despre faptul că devenise tată, și care, considerînd că stăteau de prea multă vreme despărțiți și temîndu-se că n-o să mai aibă mult de trăit, voia să locuiască împreună cu fiul. El nu rămîne pe gînduri și închiriază pe numele

¹ Toți biografi au afirmat contrariul, dar a se vedea actul de recunoaștere precum și actul de deces privitor la Catherine Labay.

doamnei Dumas, în strada Faubourg-Saint-Denis, nr. 53, un apartament cu trei sute cincizeci de franci pe an. Dealtfel, leafa i se mărise ; încasa acum o mie cinci sute de franci pe an în loc de o mie două sute. Scrisul frumos făcuse o impresie atât de bună, încît şeful său Oudard îl prezentase ducelui d'Orléans ca fiind cel mai bun copist în stare să lucreze repede şi bine.

— Eşti fiul acelui viteaz pe care Bonaparte l-a lăsat să moară de foame ? îl întrebă ducele... Ai un scris frumos ; ornezi în chip admirabil plicurile ; vino în camera mea şi aşază-te la masa aceasta. Îţi voi da să copiezi un document ¹.

Cincisprezece zile după această copie memorabilă, Dumas „fu trecut pe state“, adică titularizat, deci asigurat să nu moară de foame. Atîta doar că meseria aceasta absorbantă nu-i lăsa nici o clipă liberă pentru teatru. O săptămînă din două trebuia să „întocmească portofoliul“, adică, după cină, să trimită ducelui d'Orléans, aflat la Neuilly, ziarele de seară şi toată corespondenţa zilei, apoi să aştepte, ca răspuns, ordinele Monseniorului. De aci imposibilitatea ca în aceste seri să se ducă la alte spectacole decît la cele de la Comedia Franceză, situată în aceeaşi clădire cu birourile Palatului Regal. Lucrul acesta îi convenea de minune cînd juca Talma sau domnişoara Mars. În celelalte seri, aşteptînd corespondenţa de la Neuilly, Dumas citea traduceri din Walter Scott sau din Byron.

„Aici se află viitorul, îi spunea strălucitul său sub-şef, Lassagne. Tragediile neoclasice din vremea noastră vor fi repede uitate. Vei vedea apărînd autori mai îndrăzneţi. Fii unul dintre ei.“

Dumas nu dorea mai mult. Între timp cîştiga patru franci şi cinci bani pe zi. Mama sa sosise aducîndu-şi mobila şi modesta avere. Catherine Labay şi fiul său erau destul de strimtoraţi. Trei persoane în grija unui mic

¹ Alexandre Dumas, *Memoriile mele*, vol. III, p. 251.

funcționar ! Alexandre știa că, dac-ar avea timp să lucreze, ar scrie capodopere. Dar trebuia să scape de acest „portofoliu“ care-i răpea serile. Unde să observe pasiunile, dacă nu în lume ? Și cum să meargă în lume cînd ieșea de la birou, sleit, la orele zece noaptea ?

Erau zile cînd, copleșit de zgomot, de obligațiile și intrigiile marelui oraș, regreta idilele de la Villers-Cotterets. Iată ce-i scria unui vechi prieten caré, ca și el, părăsise provincia :

Dragă Roussin : Scrisoarea ta, adresată mamei, i-a parvenit la Paris unde locuiește acum împreună cu mine ; am convins-o, cu oarecare greutate, să plece din Villers-Cotterets ; așa că sînt foarte puțin la curent cu schimbările survenite în interiorul și exteriorul persoanelor cunoscute de amîndoi. Mă voi strădui să-ți răspund la întrebări...

Domnișoara Marianne (nu știi dacă ți-am mai scris despre asta) îmi făcuse onoarea, după plecarea ta, să-și arunce privirile asupra mea pentru a te înlocui. Considerîndu-mă nedemn de această onoare (peste măsură de fericit), puțina dragoste pe care i-o inspirasem s-a transformat în ură și n-am mai revăzut-o. A rămas tot domnișoară și, după cîte știu, n-a mai intervenit nici o schimbare în starea ei civilă.

Aglaé, cum bănuiesc că ți-am mai spus, sau cum știi probabil înainte de a pleca, s-a căsătorit cu Hanniquet. După căsătorie a născut patru copii. Trei au murit și — admiră ciudățenia soartei — singurul rămas în viață este cel cu care era însărcinată la cununie ; în rest, menaj perfect.

Cretet a plecat din Villers-Cotterets pentru a deveni casier, nu prea știi unde. L-am revăzut o singură dată, la Paris. Ignoranță totală asupra actualei sale stări civile. Fourcade, pe care l-ai cunoscut, se află la Paris, director de școală, iar fratele său lucrează în birourile ducelui

d'Orléans. Joséphine Thierry s-a căsătorit, a luat un frizer...

Manette Thierry, după ce a călătorit peste tot, s-a oprit la Paris, unde s-a angajat la o școală ca profesoară de lucru. Ne-am întâlnit, tot drăguță; farmecul amintirilor ne-a apropiat iarăși și, tot vorbind, fiecare în parte, despre vechile noastre iubiri, ei bine... Carnea e slabă și Diavolul e șiret... Intimitatea aceasta n-a durat; nu ne potrivim.

Acum, după ce ți-am vorbit despre toată lumea, să ne întoarcem la persoana mea care merită osteneala de a stîrni interesul, fie și numai din pricina prieteniei ce-o nutrește pentru tine. Știai că intrasem la ducele d'Orléans. Am izbutit, cu destul efort, să capăt un post cu o leafă de vreo sută de ludovici și nădăjduiesc să nu mă opresc aici. Abia atunci am convins-o pe mama să vină să locuiască împreună cu mine; vezi, așadar, de ce scrisoarea ta, expediată la Villers-Cotterets, a fost retrimisă la Paris.."

Pentru că veni vorba, dacă vreodată ai drum prin Paris, am o cameră etc., etc. ce-ți stă la dispoziție, în strada Faubourg-Saint-Denis, nr. 53... ¹

Dumas nu prea știa cum s-ar putea descurca, dar încă de pe atunci oferea ospitalitate altora.

II

DESCOPERIREA DRAMEI. DESPRE CHRISTINE ȘI DESPRE DOMNIȘOARA MARS

În 1827, o trupă de actori englezi veniră la Paris pentru a da cîteva reprezentații la Odéon apoi la teatrul Favart. Încă din 1822 o primă companie încercase să-l

¹ Scrisoare inedită. Colecția Alfred Dupont.

joace pe Shakespeare în engleză, la Porte-Saint-Martin. Dar pe vremea aceea Franța se simțea prea aproape de Waterloo și de Wellington. Englezii erau prietenii lui Ludovic al XVIII-lea, de ajuns deci să nu fie iubiți de gale-
ria pariziană. Nefericiții actori fuseseră bombardați cu mere și portocale. Ciudată manifestare de patriotism.

Cinci ani după această primă și nefericită experiență, climatul se schimbase. Marii actori : Frédérick Lemaître și Marie Dorval ridicaseră melodrama la rangul de operă de artă. Ceea ce nu înseamnă că partida era în întregime câștigată. Drama, exilată pe bulevard, n-avea încă acces la Comedia Franceză. Or, Franța, chiar revoluționară, își are locurile ei aristocratice unde îi place să consfințească tot ce înseamnă glorie. Napoleon dorise să fie încoronat la Nôtre-Dame : tinerii autori iconoclaști voiau să cucerească Teatrul Francez. Așadar, confruntarea între piesele lui Shakespeare, foarte prost cunoscut în Franța, prin intermediul unor traduceri detestabile, și tragediile clasice franceze era așteptată ca un eveniment.

Succesul actorilor englezi fu uimitor. Puterea de expresie a pantomimei acestora surprinse, apoi entuziasmă. Scenele de agonie, în care Kean se zvîrcolea de durere, uluiseră publicul obișnuit cu morțile decente de la Teatrul Francez. Kemble murea „așa cum se moare“. Rîsul său „drăcesc, sardonic“. avea să contamineze pentru multă vreme scenă franceză. Domnișoara Harriet Smithson, în scenele de nebunie, de foame, nu era mai puțin realistă decît colegii săi. Cînd domnișoara Mars, regina tragediei, veni pentru a doua oară să privească trupa engleză, romanticii triumfară. „Actorii noștri vin la școală, ziceau ei, și deschid ochii mari.“¹

Influența englezilor împinse artiștii teatrului bulevardier să-și exteriorizeze mai mult sentimentele și să caute scenele de nebunie, de delir, de agonie. Bocage, Dorval

¹ Eugène Delacroix, *Correspondență generală*, tipărită de André Joubin, vol. I, p. 197.

doreau piese care să le poată îngădui să rivalizeze cu vizitatorii triumfători. Dumas își puse în gând să le ofere el. Asista la toate reprezentațiile și-și lua notițe :

Am văzut Othello interpretat de Talma, Kean, Kemble, Macready și Joanny... Talma era un maur cu o pojghiță de civilizație venețiană ; Kean, o fiară sălbatică, jumătate-tigru, jumătate-om ; Kemble, un bărbat vîrstnic, impulsiv și brutal ; Macready, un arab de pe vremea tribului Aben-cérage, elegant și cu purtări alese ; Joanny... era Joanny ¹.

El aplaudă frenetic pe Macready și pe Kean, pe Kemble și pe frumoasa Harriet Smithson. Scenele de nebunie, de asasinat, de sinucidere, gelozia lui Othello, uciderea Desdemonei îl impresionară. „Pentru prima oară, scria el, vedeam la teatru pasiuni reale animînd bărbați și femei în carne și oase.“² Nu cunoștea engleza, dar mișcarea, acțiunea, tonul îi erau de ajuns.

Abia după ce a ascultat tragediile lui Shakespeare a înțeles ce dorea să facă el însuși : să zugrăvească în mod liber acțiuni mărețe ; să pună în scenă violența fizică pe care clasicii o lăsau în culise ; să emoționeze un public prin lovituri de teatru dramatice. Era departe de a avea experiența pasiunilor, dar poseda simțul înnăscut al dramei. Ce subiecte să aleagă ? Temele antichității fuseseră anexate de clasici. Istoria contemporană era prea arzătoare. Vizitînd salonul anual de pictură și de sculptură întîmplarea făcu să fie atras de un basorelief reprezentînd asasinatul lui Giovanni Monaldeschi, ucis din ordinul reginei Cristine a Suediei, în 1657, la Fontainebleau, în galeria Cerbilor. Monaldeschi ? Christine ? Cine erau oamenii aceștia ? Tînărul Dumas nu știa nimic despre această sumbră aventură. Împrumută o *Biografie universală* de la Frédéric Soulié, un prieten cultivat și chiar bogat, moștenind o importantă

¹ Alexandre Dumas, *Amintiri dramatice*, vol. II, p. 93.

² Alexandre Dumas, *Memoriile mele*, vol. IV, p. 280.

întreprindere de timplărie. Citi articolul *Monaldeschi* și articolul *Christine*.

Află că Monaldeschi, amantul reginei Suediei, gelos pe trecerea pe care începea s-o aibă un alt italian, Sentinelli, trimise scrisori insultătoare și imprudente, fiind ucis de rivalul său, la palatul din Fontainebleau, din porunca reginei miniate. Iată, într-adevăr, material pentru o dramă.

— S-o scriem amândoi, îi spuse lui Soulié, împreună cu care mai încercase să adapteze pentru teatru un roman de Walter Scott.

— Asta nu-i dramă, răspunse Soulié, ci o tragedie.

Hotărîră să scrie fiecare o *Christine*. Cine termina întîi își încerca norocul. Dumas era tot slujbaş la secretariatul ducelui d'Orléans și nu dispunea de timpul său. Trebuia deci, cu orice preț, să obțină seri libere. Își luă inima-n dinți și se duse la domnul Oudard.

— N-aș putea să te ajut decît într-un fel, răspunse acesta, nu fără bunăvoință. Să te trec de la secretariatul particular, la un serviciu unde nu se lucrează noaptea, de exemplu, la secția Păduri. Dar viitorul dumitale va fi compromis.

Dumas gîndi că viitorul său nu era să devină un administrator și acceptă schimbul. Trecu deci la secția Păduri, unde atotputernic era ursuzul binefăcător, Deviolaine, și imediat făcu scandal să i se dea un birou unde să poată lucra singur. Protecția lui Oudard îl ajută să obțină și această favoare. De acum înainte, scăpat de orice supra-veghere amănunțită, izolat de șef și de colegi, izbuti, datorită rapidității scrisului său admirabil, să-și rezolve treburile la repezeală și să-și rezerve zilnic cîteva ore pentru teatru. Curînd, *Christine*, dramă în cinci acte în versuri, fu terminată.

„Eram tot atît de stînjenit, spune Dumas, precum o biată fată care a născut fără să fie căsătorită legitim.“¹

¹ Alexandre Dumas, *Memoriile mele*, vol. V, p. 24.

Ce să facă acum cu acest bastard, manuscrisul ? Să-l înăbușe ca pe tragediile scrise mai înainte ? I se părea că nu se cuvine : copilul arăta a fi viguros ; voia să trăiască. Nu-i trebuiau decît un teatru care să-l accepte, și un public care să-l adopte. Dar cum să-i găsească atît pe unul cît și pe celălalt ? Ah, dacă Talma ar mai fi trăit, Dumas s-ar fi dus să-i reamintească de întîlnirea de altădată. Dar Talma murise în 1826 și Dumas nu cunoștea pe nimeni la Teatrul Francez.

Sufleurul ilustrei instituții venea, lunar, să aducă în birourile Palatului Regal biletele convenite ducelui d'Orléans. Dumas așinu calea bărbatului cu sprîncene stufoase și îl întrebă cum trebuia să procedeze pentru a obține favoarea de a citi o piesă în fața comitetului Teatrului Francez. Omul îi spuse că trebuia să depună manuscrisul la secretariat, dar că erau cu miile și că risca să aștepte ani de zile.

— Nu s-ar putea reduce formalitățile ?

— Ba da, dacă-l cunoașteți pe baronul Taylor.

Baronul Taylor, născut englez, la Bruxelles, și naturalizat francez pe vremea cînd era ofițer, prieten cu Victor Hugo și cu Alfred de Vigny, ajunsese în 1825, la treizeci și șase de ani, mulțumită lui Carol al X-lea (care-l înnobilase) comisarul regelui pe lângă Comedia Franceză. Nu era o alegere proastă. Taylor, ca pictor, executase mai multe decoruri, desenase costume. Pusese în scenă cîteva comedii și tradusese, împreună cu Nodier, o dramă engleză. Vigny îi fusese camarad de regiment ; Hugo îi fusese prezentat de către Chateaubriand, iar Adèle Hugo îl invita la masă „fără ceremonie“. Intrase la Comedia Franceză, la fel ca toți ceilalți, pentru a restabili ordinea. Își făcuse, așa cum îi stă bine oricărui nou-venit, planuri mărețe cu privire la jucarea pieselor dificile, ca, de exemplu *Moise* al lui Chateaubriand. Clasicii îi reproșau că are un nume englez : „Acest compatriot al lui Shakespeare, zicea un artist ne-

mulțumit, disprețuiește pe Corneille, Racine și Voltaire“. Îi criticau decorurile somptuoase, cheltuielile exagerate, gusturile literare. În ochii martorilor imparțiali, administrarea sa fusese cinstită, liberală și contribuia din plin la impunerea în Franța a școlii romantice. În 1828, *Roméo și Julieta* de Vigny și Deschamps fusese, mulțumită lui, acceptată de artiștii de la Comedia Franceză. E adevărat că piesa nu se jucase niciodată ; însă nu poți avea totul deodată.

Dumas îl întrebă pe eruditul și binevoitorul sub-șef Lassagne :

— Îl cunoașteți pe baronul Taylor ?

— Nu, răspunse Lassagne, dar este prieten intim cu Nodier... Mi-ai spus că ai vorbit cu Nodier într-o seară când ți-a fost vecin de scaun la teatru... Scrie-i. Amintește-i de acea întâlnire.

— M-o fi uitat !

— Asta nu uită niciodată nimic.. Scrie-i.

De ce să nu încerce ? Riscul nu era mare. Dumas îi scrise evocându-i *Vampirul*, discuția, bibliofilia, fluierăturile, darea afară din sală și rugându-l să-l recomande lui Taylor. Răspunsul sosi neîntârziat, sub forma unui bilet scris chiar de Taylor, care-i dădea întâlnire la orele șapte dimineața. La ora indicată, Dumas sosi la comisarul regelui. Îi deschise o slujnică bătrână.

— Dă-i drumul, tinere ! Te ascult, se auzi Taylor care era în baie.

— Vă voi citi doar un act, și dacă vă plictisiți, opriți-mă.

— Perfect ! murmură Taylor. Ești mai milos decât confracții dumitale. Bravo ! Începi bine. Te ascult.

Dumas citi actul întâi, apoi, fără să îndrăznească să-și ridice ochii, întrebă :

— Ce ziceți, domnule, pot continua ?

— Bineînțeles ! Bineînțeles ! răspunse Taylor care dîrdîia. O să mă vîr în pat... E foarte bine, pe legea mea.

De data aceasta chiar comisarul regelui îi ceru să citească și actul al treilea, pe urmă, al patrulea și al cincilea act din *Christine*. Apoi sări din pat și exclamă :

- Ai să vii cu mine la Teatrul Francez. Acum.
- Și ce să fac acolo, domnule ?
- Să-ți ieși rîndul la lectură.
- Voi citi, deci, *Christine*, în fața comitetului ?
- Începînd de sîmbăta viitoare.

Dumas citi *Christine* în fața comitetului și văzu aci, de foarte aproape, pentru prima oară, pe toți regiî și reginele teatrului. Fu primit „spre corectare“ și cu rezerva că, date fiind marile îndrăzneli, piesa va fi supusă lecturii unui autor în care Comedia Franceză avea deplină încredere. Dar Dumas era prea fericit ca să mai ia seama la această clauză. Piesa îi fusese acceptată de Comedia Franceză ! Iar el n-avea decît douăzeci și șase de ani ! Ce minune ! Mama sa, văzîndu-l venind cu mult înainte de ora obișnuită, se sperie. Ce se întîmplase ? Fusese cumva dat afară de la Palatul Regal ?

— Primit, mamă ! îi strigă el. Primit cu ovații !

Și începu să danseze. Generăleasa Dumas îl crezu nebun. Îi atrase atenția că putea să-și piardă slujba, că putea fi dat afară.

— Cu atît mai bine ! Voi avea timp pentru repetiții.

— Și dacă piesa cade ? Din ce-o să trăim ?

— Am să fac alta care-o să reușească.

A doua zi, faimosul actor Firmin veni să-l vadă pe Alexandre Dumas la birou, anunțîndu-l că domnul Picard, autor a o sută de comedii (*Colateralul*, *Orășelul*, *Provincia-lui la Paris*, *Cei doi Philibert*, *Ricoșeurile*), succese pe cît de strălucitoare pe aît de trecătoare, fusese ales să citească manuscrisul piesei *Christine*¹. Alegere absurdă. Acest autor comic, netaientat și lipsit de bunăvoință, nu putea să

¹ Așa relatează Dumas. *Memoriile* lui Samson, pe atunci decanul Comediei Franceze, dau o versiune diferită. Se găsește în *Drama romantică și marii ei creatori* a lui Maurice Descotes, p. 95.

aibă decît oroare faţă de o astfel de dramă violentă şi îndrăzneată. Într-adevăr, opt zile mai tîrziu, cînd Firmin şi Dumas veniră să afle răspunsul, omuleţul cocoşat, cu nasul în vînt, după ce îi întrebă în mod politicos cum o duc cu sănătatea, se întoarse spre Dumas cu un zîmbet fermecător:

— Dragă domnule, spune-mi din ce trăieşti ?

— Domnule, răspunse Dumas, sînt funcţionar la domnul duce d'Orléans, cu o leafă de o mie cinci sute pe an.

— A ! Foarte bine. Dragă băiete, dacă vrei să-mi ascuţi sfatul, du-te la slujba dumitale, da, da, du-te la slujba dumitale¹.

Fusese sincer sau gelos ? Firmin afirma că era de bunăcredinţă. Dumas nu-l putea crede. Dar cum era cu putinţă să nu-ţi dai seama, citind *Christine*, că autorul ei „avea ceva de spus“ ? Aceasta era şi părerea baronului Taylor care ceru o lectură suplimentară de la bunul Charles Nodier. Acesta îşi dădu repede avizul. Chiar a doua zi, Taylor putu să-i arate lui Dumas, însemnarea scrisă de mîna lui Nodier pe prima pagină a piesei *Christine* : „Declar cu sufletul şi conştiinţa împăcată că lucrarea *Christine* este una din cele mai frumoase opere pe care le-am citit în ultimii douăzeci de ani“.

Era o judecată sănătoasă ? Versurile însă nu le egalau pe cele ale tinerilor poeţi, contemporani cu autorul. Victor Hugo, născut ca şi el în 1802, avea o forţă, un limbaj, o virtuozitate ce depăşeau cu mult verva lui Dumas. Dar trebuia ținut cont că ultimul era un om de teatru. Ştia, parcă din instinct, să emoţioneze şi să construiască. Duminica următoare (pentru a nu împieta asupra orelor de birou, vai, sacre !, ale lui Dumas), actorii ascultară o a doua lectură şi din nou *Christine* fu acceptată, cu condiţia ca autorul să se înţeleagă cu decanul Samson asupra anumitor îndreptări. Dumas, relatează Samson, acceptase totul cu multă uşurinţă.

¹ Alexandre Dumas, *Memoriile mele*, vol. V, pp. 24—37.

În realitate, piesa nu s-a jucat la Teatrul Francez. De ce ? Casa lui Molière nu era prea primitoare. După moartea lui Talma, stăpînă rămăsese domnişoara Mars. Ea înainta cu prudenţă spre vîrsta de cincizeci de ani şi acapara rolurile frumoase, atît de fete îndrăgostite cît şi de ingenue, avînd o slăbiciune pentru ingenue. Trecea drept o colegă rea şi-şi apăra locul cu o energie sălbatică. Adversarele ei ziceau, cu o îngăduinţă prefăcută, că nu arăta de patruzeci şi opt de ani. Uneori îşi anunţa chiar ea încheierea îndelungatei domnii, dar colegii spuneau că va da doar o reprezentaţie „de adio şi la rîvedere“. Adevărul e că miraculoasa ei tinereţe, blîndeţea ei odihnitoare, perfecţiunea dicţiei, totul îi asigura o autoritate de nedezminţit. Ea impunea distribuţiile, ea îi dăscălea pe autori. Însă domnişoara Mars, făcînd carieră cu piesele clasice, nu se putea adapta dramei romantice, aşa cum o concepeau Hugo şi Dumas. Marivaux, şi nu Shakespeare, era genul ei. În drama pe care o visa Dumas, eroina trebuia să-şi smulgă părul, să zbiere, să se tîrască în genunchi. Domnişoarei Mars îi lipsea prostul gust necesar pentru a putea urla cu adevărat. Glasul ei, chiar cînd şi-l îngroşa, era tot plăcut : părea al unei domnişoare care se supăra, nu al unei leoaice care răcneşte.

Domnişoara Mars veni să-l vadă pe tînărul Dumas, pierdut printre dosarele prăfuite, în sărmanul său birou de la Palatul Regal şi-i vorbi despre *Christine*. Cu o graţie fermecătoare (şi cînd voia, nimeni n-o întrecea), critică distribuţia, piesa, şi mai ales cîteva versuri din rolul ei, pe care cerea să fie suprimate. Tînărul Dumas rămăsese vrăjit vîzînd-o pe regina tragediei în mijlocul conţopiştilor, dar socotea, pe nedrept, că versurile incriminate erau cele mai frumoase din tot ce se scrisese vreodată. Aşa că şi le apăra cu înverşunare. După o discuţie de cîteva minute, domnişoara Mars se ridică şi, cu un aer pe atît de înţepat la ieşire pe cît fusese de binevoitor la venire, rosti :

— Ei bine ! fie, dacă țineti la ele, le voi spune, dar o să vedeți ce efect or să producă.

Apoi, la repetiții, ori de câte ori ajungea la faimoasele versuri, le suprima.

— Treci peste asta ! îi spunea ea sufleurului Garnier... Autorul vrea să le taie.

— Ba deloc ! intervenea autorul... Doresc ca versurile mele să fie spuse.

— A ! drace ! ofta Garnier.

Dumas întrebă ce semnificație avea exclamația „A ! drace !“

— Înseamnă că dacă domnișoara Mars nu vrea să vă spună versurile, n-o să le spună.

— Și totuși, dacă piesa se va juca, va fi obligată să le spună.

— Da, dacă piesa se va juca, dar n-o să se joace.

Sufleurul știa mai bine decât oricine cât de afurisită putea fi domnișoara Mars, și *Christine* n-ă fost niciodată jucată la Comedia Franceză. S-au găsit pretexte. O altă *Christine*, a unui oarecare Brault, poet și fost subprefect, fusese acceptată la opt zile după piesa lui Dumas. Dar fiindcă acest Brault era pe moarte, i se acordase prioritate. Pe de altă parte, Frédéric Soulié o terminase și el pe *Christine* a sa și o prezentase la Odéon. Această defilare de *Christine* devenea comică. Singura soluție era să-și retragă piesa. Lucru binevenit, dealtfel, pentru Dumas, căruia i se oferea astfel răgazul să refacă și să îmbunătățească un text ce avea, într-adevăr, mare nevoie să fie revizuit.

Dar, fără *Christine*, din ce să trăiască ? Cele două cămine ale lui Alexandre Dumas așteptau, ca să se poată întreține, reprezentăția dramei sale. Garnier îi șopti :

— Scrie altă piesă ! oferă rolul principal domnișoarei Mars ! Nu-i mai face versuri de treizeci și șase de picioare. N-o mai contrazice cu *nimic* și piesa îți va fi jucată.

— Dar, răspunse Dumas, versurile nu se pot face la comandă, dragul meu Garnier... Mă bate gândul să scriu o dramă în proză.

— Și mai bine.

— Am să caut un subiect ¹.

În clipa aceea Hazardul, prietenul său cel mai bun, îi trimise din ceruri acest nou subiect. Intrînd în biroul unui coleg, găsi, deschisă pe masă, o voluminoasă lucrare a istoricului Anquetil, în care citi o anecdotă referitoare la domnia regelui Henric al III-lea. Ducele de Guise, Henric Cicatrice, aflînd că nevastă-sa, Catherine de Clèves, îl înșela cu unul din „drăguții” regelui, Paul de Caussade, conte de Saint-Mégrin, se hotărî să-i dea o lecție ducesei, deși infidelitatea soției îl deranja prea puțin.

Intr-o bună zi, în zori, intră în camera soției, într-o mîină cu un pumnal și în cealaltă cu o băutură ; o dojeni cu asprime și-i spuse : „Alege-ți, doamnă, felul în care vrei să mori : pumnalul sau otrava ?” Soția plînse, ceru iertare, imploră. „Nu, doamnă. Trebuie să alegi.” Ea bău otrava, își făcu rugăciunea și se lăsă în voia lui Dumnezeu. După o oră, Guise o liniști : otrava nu era decît o excelentă supă concentrată. Oricum, lecția fusese crudă.

„Ce scenă minunată ! gîndi tînărul Dumas. Aș vrea s-o scriu... Dar cine-o fi fost ducele de Guise ?... Dar Saint-Mégrin ?...”

Alergă, ca de obicei, la credincioasa și savanta sa prietenă *Biografia Universală*, care-i dădu cîteva date și îl trimise la *Memoriile* lui Estoile... Estoile ?... Cine era Estoile ?... Prețioasa *Biografie Universală* îl informă că Pierre Taisan de l'Estoile (1546—1611) fusese ilustrul cronicar al domniilor regilor Henric al III-lea și Henric al IV-lea. Dumas împrumută lucrarea, care-l vrăji. Află aici

¹ Alexandre Dumas, *Amintiri dramatice*, p. 225.

că Saint-Mégrin, primul gentilom al camerei regelui, fusese masacrat pe stradă, în anul 1573, din ordinul lui Henric de Guise, zis Henric Cicatrice, pentru a-l învăța minte să mai facă dragoste cu prințesele. Frumoasă scenă, dar cam banală. Mai departe, Dumas găsi, la același cronicar, un minunat subiect dramatic pentru brodarea aventurii. Era vorba, e drept, despre un alt senior al vremurilor : Louis de Bussy d'Amboise (1549—1579). Dar ce importanță avea ? Dumas voia să facă dramă, nu istorie.

Prin urmare, tânărul Bussy, iubitul doamnei Françoise de Chambes, contesa de Montsoreau ¹, primise din partea acesteia un bilet prin care era chemat la o întâlnire în castelul conjugal, într-o anume noapte, când soțul lipsea. Dar ea fixase întâlnirea constrinsă de chiar soțul gelos, și acceptase, pentru a-și salva propria viață, să se lase surprinsă în flagrant delict de adulter. La miezul nopții, Bussy fusese ucis în odaia iubitei sale de către soțul acesteia însoțit de câțiva prieteni, toți înarmați.

Cu acest paragraf referitor la Saint-Mégrin împreună cu cel referitor la Bussy d'Amboise, la care se adăugau și amintirile lui Schiller și Walter Scott, Dumas simți că stăpînea drama. Sigur, mai erau necesare unele amănunte cu privire la moravuri, la culoarea locală, „o întreagă pletoară Henric al III-lea“. Dar Alexandre nu era omul să se împiedice de un fleac ! Avea la îndemînă cărțile, prietenii cultivați, imaginația proprie. În două luni termină piesa *Henric al III-lea și curtea sa*.

¹ După ce a pus pe seama ducesei de Guise aventura doamnei de Montsoreau în *Henric al III-lea și curtea sa*, Dumas a alcătuit pe baza aceluiași episod un roman tipărit în 1846, apoi o dramă reprezentată în 1860, amîndouă sub titlul : *Doamna de Montsoreau*. În ambele lucrări, Françoise de Montsoreau poartă numele Diane de Montsoreau, în *Henric al III-lea și curtea sa*, Dumas a alcătuit de domnul Maurice Rat în *Doamne și burgheze din secolul al XVI-lea* (Paris, Plon, 1955).

III

CUM REUȘESC TINERII

Henric al III-lea și curtea sa nu era deloc o piesă neizbutită. Fără doar și poate, erudiții și rafinații s-ar fi putut distra pe seama tânărului Huron, care descoperise istoria Franței într-o carte uitată pe o masă. Fără doar și poate, se putea afirma că analiza sentimentelor și a caracterelor nu avea profunzime ; că ducele de Guise și regele Henric al III-lea erau zugrăviți nenuanțat ; că totul se limita la gesturi (brațul ducesei strâns într-o mânășă de fier ; o baptistă pierdută, ca în *Othello*) ; că autorul împrumutase numeroase idei din Shakespeare și din Schiller.

Toate acestea erau adevărate, dar drama, bine înche-gată, emoționa. Memorii, cronicile, gravuri ale timpului — Dumas se adăpase de la toate izvoarele. Epoca reînviase în ochii spectatorilor, așa cum lecturile o reînviaseră în ochii tânărului entuziast. Era aceasta istorie ? Nici mai mult, nici mai puțin decât la Walter Scott. Istoria conține anumite mistere. Aici totul devenea evident și limpede. Catherine de Medicis conducea acțiunea. Henric al III-lea dejuca intrigile ducelui de Guise. Dumas însuși știa prea bine că întimplarea reală fusese mult mai complexă.

Și ce-i păsa lui ? Singurul lucru care-l interesa era ca acțiunea să fie violentă. Epoca lui Henric al III-lea, cu duelurile, comploturile, desfruirile și încrencenarea dușmăniilor sale politice, îi amintea de epoca napoleoniană. Istoria construită de Dumas, ușoară, colorată, plină de contraste, cu cei Buni de o parte, și cei Răi de alta, era istoria pe care o dorea poporul francez. Acest popor al anilor 1829, publicul galeriei, era înfăptuitorul Marii Revoluții și al războaielor Imperiului. Îi plăcea să-și vadă regii și domniile

acestora în tablouri „eroice, familiare și dramatice“¹. Comportarea brutală plăcea soldaților din vechea gardă. Și ei îmbrățișaseră cu patimă iubite cu brațele albe și—și amenințaseră rivalii cu sabia. Realismul dramatic ? Omorurile pe scenă ? Goethe nu se ferise de ele, nici Shakespeare, iar Hugo și Vigny nu le disprețuiau. În Franța, Dumas a fost primul care a adus melodrama pe o scenă augustă.

Totuși, *Cromwell* al lui Victor Hugo ?... *Cromwell*, citit în public, nu fusese jucat. Hugo se mulțumise cu această lectură, cu tipărirea în volum și cu o *Prefață*. Dumas însă era ferm hotărât să impună reprezentarea lui *Henric al III-lea* pe scena Comediei Franceze. Începu prin a o citi în fața unui grup restrâns, la o gazdă romantică : Mélanie Waldor, soție de ofițer și fiica unui om de literă². Piesa făcu o puternică impresie dar, în acest mediu timorat, fu considerată prea riscantă pentru un debut.

O citi apoi, pentru a doua oară, în casa lui Nestor Roqueplan, ziarist. Cincisprezece tineri se înghesuiseră în odaie, așezați pe saltele. Aceștora le plăcea îndrăzneala. Exclamară : „Las-o dracului pe *Christine* ! Luptă să ți se joace *Henric al III-lea*.“ Actorul Firmin, entuziast, organizează în locuința sa o treia lectură, la care participă și șansonetistul Béranger, liberal, răzvrătit, prieten cu bancherul Laffitte, considerat pe atunci cel mai mare poet al epocii. D-ra Mars era de față, ca și generăleasa Dumas. Succesul fu uriaș. Pe bună dreptate, domnișoara Mars întrevăzu în ducesa de Guise un rol care i se potrivea de minune : personajul îi îngăduia să exprime această îmbinare de pudoare și pasiune în care ea excela : nu era implicată în scenele de violență decât o victimă. Se arată plină de căldură.

¹ Hippolyte Parigot. *Alexandre Dumas-tatăl* (Hačhette, 1902). *passim*.

² Mathieu-Guillaume Villenave (1762—1846).

Artiștii prezenți hotărîră să ceară Teatrului Francez o lectură de favoare și *Henric al III-lea* fu primit „cu aclamații”. A doua zi, baronul de Broval, directorul general, al Palatului Regal, îl chemă pe Dumas. Acest Broval era un ursuz, distant și bun orator. Își primi tînărul subaltern cu o față plină de minie, fi spuse că literatura și birocrăția sînt incompatibile și îl invită să aleagă.

— Domnule baron, răspunse Dumas, înălțimea-sa ducele d'Orléans este considerat de opinia publică protectorul literelor. Aștept să-mi trimită în scris că sînt concediat. Eu nu-mi dau demisia. Cît despre leafă, dacă acești o sută douăzeci și cinci de franci pe lună împovărează bugetul Alteței-sale, renunț la ei.

— Și din ce-ai să trăiești ?

— Asta-i treaba mea, domnule baron.

A doua zi, leafa îi fu suspendată. Dar el plănuiise ca, prin intermediul lui Béranger, să se adreseze bancherului Laffitte. Și, într-adevăr, acesta îi înmînă, în schimbul reținerii în seifurile sale a manuscrisului *Henric al III-lea*, suma de trei mii de franci. Leafa pe doi ani ! Dumas alergă să-i dăruiască mamei sale. Generăleasă rămase cu gura căseată. La urma urmei poate că teatrul era o meserie ?

Repetițiile se desfășurară fără incidente grave. Ducele de Guise era interpretat de Joanny, „fost soldat energic și viguros”¹, care rostea minunat replicile sfîrșitului de act, pe care Dumas le lucra întotdeauna „cu multă grijă” :

„*Saint-Paul ! Vreau să-mi găsești oamenii care l-au asasinat pe Dugast !*”

„*Iar de acum încolo ușa aceasta să nu se mai deschidă decît pentru el !*”

„*Și acum, pentru că am terminat cu valetul, să ne ocupăm de stăpîn !*”

Lecția *Christinei* dăduse roade și Dumas se arătă maeleabil și binevoitor cu interpreții : „Dumneavoastră vă pri-

¹ Maurice Descotes, *Drama romantică și marii săi creatori*.

cepeți mai bine ca mine la lucrurile astea, le spunea el. Am încredere în gustul dumneavoastră“.

Munca i se păru cu atât mai plăcută cu cît pusese ochii pe Virginie Bourbier¹, tînără actriță ce urma să interpreteze un mic rol în piesă. A rezista unei tentații carnale părea ceva peste puterile lui Alexandre. Continua s-o ajute pe Catherine Labay și să contribuie la întreținerea fiului său. Dar cum să fămii credincios unei singure femei? Această idee i se părea total nebunească.

Neîndoios, mai avu unele dificultăți cu divina domnișoară Mars. Începuse să cîștige experiență și de data aceasta dejucă răutățile Célimènei, dar cîtă enervare, cîte scrișniri din dinți! „O!, Teatrul Francez, scria el, este un cerc al Infernului uitat de Dante, unde Dumnezeu vîră autorii de tragedii care au ciudata idee de a cîștiga aici jumătate decît în altă parte, și care sînt decorați la bătrînețe, nu pentru succesele obținute, ci pentru suferințele îndurate.“ Afirmație nedreaptă, deoarece artiștii de la Teatrul Francez l-au slujit admirabil.

În timpul repetițiilor se ivi o mare nenorocire. Generala Dumas avu un atac de apoplexie și paraliză pe o parte. Ce să facă? Să întîrzie piesa? Asta n-ar fi vindecăt-o pe mama sa, vai, boala-i incurabilă. Acceptă să se fixeze premiera pe data de 11 februarie 1829. În ajun se prezentă la Palatul Regal și ceru o audiență la ducele d'Orléans. Fu primit.

— Domnule Dumas, întrebă ducele, ce vînt bun te aduce la mine?

— Monsenior, vreau să vă cer o favoare. Mîine se joacă *Henric al III-lea și curtea sa*. Vă rog să veniți la premieră. Alteța-voastră-regală m-a condamnat puțin cam prea repede... Mîine, acest proces se va judeca în fața publicului. Vă rog să asistați la judecată, domnule.

¹ Marie-Virginie-Catherine Delville, zisă Bourbier. Elevă la Conservator, în 1821, decedată în 1857, n-a avut niciodată decît roluri mici.

Ducele răspunse că ar veni bucuros, dar că avea, a doua zi, douăzeci sau treizeci de prinți și prințese invitați la cină.

— Dacă înălțimea-voastră ar avea bunăvoința să dea masa mai devreme, eu aș începe piesa mai târziu și auguștii comeseni vor vedea un spectacol cu totul aparte.

— Pe legea mea ! e o idee. Du-te și spune-i lui Taylor că rețin toate locurile de la balcon.

Ziua mult așteptată sosi. Sala oferea o măreață prive-
liște. Prinți împopoțonați cu decorații ; prințese strălucind
de diamante ; „cocote“ etalindu-și farmecele. Béranger,
Vigny și Hugo într-o lojă. O galerie de prieteni. Mare
succes. Brutalitatea din actul al III-lea (Guise, gelos, obli-
gînd-o pe soție să trimită scrisoarea fatală lui Saint-Mé-
grin) nu numai că nu șocă pe nimeni, dar fu aclamată. În
pauză, Dumas alergă să-și îmbrățișeze mama, în strada
Saint-Denis. Începînd cu actul al IV-lea, sala intră în delir.
Iar cînd Firmin anunță numele autorului, toată sala, îm-
preună cu ducele d'Orléans, se ridică în picioare. A doua
zi dimineața, Dumas primi o scrisoare de la baronul de
Broval, care-l concediasse cu atîta asprime : „Nu pot să
dorm fără să-i transmit tinărului meu prieten cît de fericit
sînt pentru frumosul său succes. Prietenii mei și eu ne
bucurăm de acest triumf ¹...“ Rămii totdeauna uimit, în
ziua succesului, de numărul acelor ce se descoperă brusc
a-ți fi prieteni.

Piesa a fost reluată de treizeci și opt de ori, cu cel mai
frumos succes de casă, în ciuda uneltirilor autorilor clasici
și ai „cunoscătorilor“. Bătălia romantismului făcea furori
la Teatrul Francez. Clasicii atribuiau triumful noii școli
„formidabilei brigăzi ce năpădise mai întîi parterul, inun-
dînd chiar și lojile“ ². Artiștii de talent erau compătimiți
pentru că trebuiseră să „se coboare pînă la dramă“. Dacă

¹ Alexandre Dumas, *Memoriile mele*, vol. V, pp. 100—105.

² *Courrier des Théâtres*, numărul din 13 februarie 1829, citat de Descotes.

publicul cere hohote de plîns, ziceau cu dispreț „cunoscătorii“, să se ducă să le caute pe bulevard, dar să ferim Teatrul Francez de această deplorabilă molimă. Artiștii însă aveau nevoie de public și nu împărțeau aceeași părere.

A doua zi Alexandre Dumas se trezi celebru. Odaia bieteii sale mame se umplu cu buchete de flori, pe care bolnava nici măcar nu le observa. Un librar cumpără cu șase mii de franci dreptul de a publica *Henric al III-lea* — mai mult decît leafa unui șef de birou ! Dar, a doua seară, Dumas găsi comitetul Artiștilor Francezi consternat : cenzura interzisesese piesa. De ce ? Regele Carol al X-lea își dăduse brusc seama că Henric al III-lea și vărul său Guise îi întruchipau pe actualul mōnarh și pe vărul său d'Orléans ! Însă cel care se ridicase împotriva cenzurii fusese chiar ducele d'Orléans :

„I-am răspuns regelui, zicea ducele : «Sire, ați fost indus în eroare pentru următoarele trei motive : întâi, pentru că eu nu-mi bat nevasta ; al doilea, pentru că ducesa nu-mi pune coarne ; al treilea, pentru că majestatea-voastră nu are alt supus mai credincios decît mine.»“¹.

Astfel, la douăzeci și șapte de ani, tînărul care, cu puțin înainte, sosise din Villers-Cotterets fără situație, fără protecție, fără diplome, fără bani, fără studii aprofundate, devenea un bărbat cunoscut, aproape ilustru, primit ca un egal de micul grup strălucitor care avea să renoveze poezia și teatrul din Franța. Ce uimitoare este înlănțuirea întîmplărilor ce l-au condus la acest fulgerător succes : întîlnirea cu Leuven, care-l îndreptase spre teatru, întîlnirea cu Nodier, într-o seară, la *Vampirul* ; un basorelief zărit într-o expoziție : o carte deschisă de Hazard la pagina potrivită ; prezența la Teatrul Francez a lui Taylor, adeptul noii școli... Dar Hazardul nu-i ajută decît pe cei care-l merită.

¹ Alexandre Dumas, *Memoriile mele*, vol. V. p. 111.

Fiecărui om i se oferă, zilnic, zeci de șanse care i-ar putea transforma existența. Reușesc doar aceia care știu să le folosească. Ajutat de o ambiție uriașă, tânărul Alexandre Dumas mai avea și o imaginație fabuloasă, pasiunea pentru eroism, o uimitoare putere de muncă, o cultură dezlinată dar ardentă. Izbutise nu doar pentru că împrejurările îl favorizaseră, dar și pentru că știa să se folosească de orice împrejurare.

PARTEA A TREIA

ANTONY

„Ce om minunat! Ai zice că-i un copil
urias, atit de blindă și de naivă îi este
înfățișarea.“

MARCELINA DESBORDES—VALMORE

I

MÉLANIE WALDOR

În 1829, Dumas împlinea douăzeci și șapte de ani. Era un colos, de o frumusețe ciudată și bărbătească. Autor al unei drame prețuite, creator al unui gen literar, iată-l primit cu prietenie în cercurile scriitorilor și ale artiștilor. Cu siguranță că lui Victor Hugo, pe atunci șeful unei „sfinte familii“, totdeauna distant și îmbrăcat în negru, uriașul acesta exuberant și gălăgios i se părea probabil cam vulgar. Dar Dumas părea să se bucure cu atita naivitate de succesele sale, încât i se ierta repede limbuția.

Charles Nodier, primul său patron, îl introdusese în salonul de la Arsenal, locul preferat de întâlnire al noii școli. Aici, stăpînul casei, *causeur* fermecător, domnea peste Biblioteca al cărei custode era. Fiinca sa, Marie, devenea din ce în ce mai frumoasă : toți poeții îi erau prieteni și mulți dintre ei se îndrăgostiseră de ea. Duminica, salonul de la Arsenal se umplea de lumină. Veneau aici Taylor, patronul Comediei Franceze, Sophie și Delphine Gay, aceasta din urmă frumoasă ca lumina zilei ; Hugo, Vigny, toată tînăra poezie ; Boulanger. Devéria și toată tînăra pictură. De la ora opt pînă la ora zece, Nodier, cu spatele rezemat de șemineu, povestea cu un talent rar întîlnit tot felul de întîmplări. La ora zece, Marie Nodier începea să cînte la pian și tinerii dansau, în timp ce persoanele grave își continuau, într-un colț, discuțiile literare sau politice.

Din ziua intrării lui Dumas la Arsenal, Nodier se mai putea odihni din cînd în cînd. Tînărul Alexandre avea un talent de povestitor egal cu al gazdei. Fie că vorbea despre copilăria sa, despre tatăl său, generalul, despre Napoleon I, sau despre propriile certuri cu domnișoara Mars, totul era amuzant și antrenant. Lui Dumas însuși îi plăcea să se asculte. Într-o zi, după ce în ajun cinase la o persoană de lume, cineva îl întrebă :

— Ia spune, Dumas, cum a decurs cina ?

— Pe legea mea, răspunse el, dacă n-aș fi fost eu acolo, m-aș fi plictisit de moarte.

Acest tînăr autodidact, a cărui ignoranță, în mii de privințe, ținea de domeniul miraculosului, îl venera pe Nodier care știa totul „și încă o groază de alte lucruri pe deasupra“. Nodier se străduise cît putuse să-i cizeleze gustul ; încercase chiar să-l vindece de lăudăroșenie, dar fără succes. De cînd începuse să cîștige cu piesa *Henric al III-lea*, Dumas se împodobește cu tot felul de bijuterii, brelocuri, inele, lanțuri și-i plăcea să poarte veste colorate.

„Ah ! îi spunea plin de afecțiune Nodier, voi negrii aștia n-o să vă schimbați niciodată... Vă plac gablonțurile și zorzoanele.“

Tînărul Dumas nu se supăra cînd i se amintea originea sa, ba chiar se bucura s-o audă, însă numai cînd i se spunea prieteneste, așa cum făcea, de pildă, Nodier. Alții îl răneau. Dar el se simțea prea puternic pentru a avea slăbiciunea de a-i urî. Singura obsesie era să-și dovedească sieși, în fiecă clipă, că valora tot atît sau chiar mai mult decît ei. De unde o atitudine îngăduitoare și, de asemenea, o aplecare firească spre înțelegerea revoltei împotriva societății bastarzilor, a proscrisilor, a copiilor găsiți. Indiferent de motivele care situau omul în dezacord cu normele sociale : culoare, rasă, naștere, copil din flori, infirmitate, el se simțea fratele tuturor renegaților. În jurul anilor 1829, Byron întruchipa modelul tinerei generații ; i se copiau dandismul, furiile, și, cînd se putea, curajul și geniul. Hugo, Vigny și Lamartine, bărbați căsătoriți, spirite religioase, erau departe pe atunci de libertatea senzuală a lui Byron ; Dumas, om liber, cu temperament arzător, i se alia bucuros.

Nu-i mai era credincios blîndeii lenjerese Catherine Labay, mama fiului său natural. Nici o clipă însă nu încetase să le asigure traiul, atît ei cît și copilului ; uneori venea chiar să petreacă o noapte împreună cu ea, dar fermecătoarele și prozaicele virtuți ale croitoresei puteau oare mulțumi un bărbat care trăia cu Christine a Suediei, ducea de Guise și domnișoara Mars ?

Într-una din zilele anului 1827, un prieten îl conduse într-o sală a Pălatului Regal, pentru a asculta conferința unui erudit, domnul Villenave. După prelegere, fu prezentat familiei conferențiarului, care îl invită să ia ceaiul acasă la el. Locuința acestuia era foarte departe, pe strada Vaugirard, și au plecat cu toții pe jos, Dumas oferind brațul fiicei gazdei : Mélanie. Drumul fusese destul de lung pentru a îngădui mărturisiri reciproce și o cucerire. Méla-

nie avea cu șase ani mai mult decât Dumas și era căsătorită de vreo șapte ani cu un ofițer de patruzeci de ani, născut la Namur, dar care-și luase cetățenia franceză.

François-Joseph Waldor, căpitan însărcinat cu echipamentul regimentului 6 de infanterie ușoară de la Thionville, locuia în îndepărtata sa garnizoană. Dosarul acestui „ofițer foarte robust” ne informează că Waldor avea 2 200 franci rentă și „tot atîția în perspectivă”. Caracterizările sale erau excelente :

Ținută : Perfectă și regulamentară.

Moravuri : Conduită ireproșabilă.

Capacitate : Multă capacitate.

Pregătire generală : Bogată și variată.

Cunoștințe militare : Nu lasă nimic de dorit.

Comportare : Zelos, priceput... ¹

Cum putea Mélanie, eroină romantică, „setoasă de înfinit” și „interesată de tot”, poetă, să iubească pe acest Wallon ireproșabil? Ea îl învinuia că-i făcuse o curte „rece”. După ce avusese din această căsătorie o singură fiică, a cărei naștere era gata să-o coste viața, Mélanie, pe care provincia o plictisea, se instalase la Paris, în casa părintească, unde deschisese un salon literar. Tatăl său, fost redactor șef al ziarului *La Quotidienne*, director la *Journal des Curés*, fondatorul publicației *Mémorial religieux*, izbutise să adune într-o vilioasă veche „o prețioasă colecție de cărți, manuscrise, gravuri și mai ales autografe, fiind printre primii amatori de asemenea documente din Franța”. Profesor de istorie literară, traducător al lui Virgiliu și Ovidiu, acest erudit bănuitor era

¹ François-Joseph Waldor, născut la Namur la 30 martie 1789, cu cetățenie franceză prin ordinul regal din 12 martie 1817, căsătorit cu Mélanie Willenave în 1822. Incorporat ca simplu soldat la regimentul 94 de infanterie de linie, în 1809 ; ajunge (în 1816) sublocotenent în legiunea departamentală de la Dordogne, gradul confirmându-i-se în momentul cînd această legiune devine regimentul al 13-lea de infanterie. Este numit locotenent în 1822 și căpitan în 1827. Moare la vîrsta de șaiszeci și șapte de ani, în 1856.

gelos pe bătrîna lui soție și-și supraveghea fiica, Mélanie, cu atîta cerbicie încît îi controla pînă și corespondența.

Orice colecționar are punctul său slab. Abilul Dumas îl cucerise pe Villenave oferindu-i scrisori trimise de Napoleon și de mareșalii Imperiului generalului Dumas. Drept răsplată, tînărul fu invitat să-și citească lucrarea *Henric al III-lea și curtea sa* în salonul-muzeu patronat de Mélanie.

„Sufletul pereche“ era o ființă delicată, drăguță, cu ochi galeși și atitudini pudice care-l înnebuniseră pe Dumas. În dragoste, Mélanie era mai curînd o visătoare decît o pasională. Ca și Juliette Récamier, ea „ar fi vrut să oprească în loc primăvara“, pentru a continua la nesfîrșit perioada amabilităților galante. Ceea ce nu se potrivea cu pătimașul Dumas. El o sîrîngea între două uși, o frîngea în brațele a căror forță amintea de a generalului și îi anula împotrivrile cu sărutări pe cît de focoase pe atît de nesfîrșite. Încetul cu încetul ea se lăsă învinsă. El o copleși cu scrisori pătimașe, senzuale, zilnice, în care îi făgăduia plăceri supraomenești și o pasiune veșnică.

Cuvîntul Te iubesc să te înconjoare la tot pasul... Te sărut de mii de ori pe buze, săruturi din acelea fierbinți care-ți pătrund prin toți porii, care te înfioară și-ți aduc atîta fericire... Adio, viața mea, dragostea mea, ți-aș scrie un volum, dar un pachet mai mare ar atrage cu siguranță atenția...¹

Mélanie se împotrivi începînd cu 3 iunie (ziua cînd îl cunoscuse pe Dumas) pînă la 12 septembrie 1827. Apoi cedă. Cum să reziste acestei „forțe a naturii“? Faptul că rezistase unui asalt de trei luni și jumătate era chiar foarte onorabil. El închirie „pentru a-și adăposti fericirea“ o cămăruță, trebuind să asigure astfel trei chirii : a

¹ Biblioteca națională, departamentul manuscrite, N.A.F., 24. 641, folio 280.

Catherinei Labay, a generăleseii Dumas și a unei garsoniere. Mélanie acceptă să vină acasă la el și deveni în cele din urmă amanta lui Alexandre. Cum virtuosul căpitan Waldor nu-i dăduse, asupra amorului fizic, decît cîteva noțiuni elementare, ea fu la început pe cît de uluită pe atît de nedumerită.

Alexandre Dumas către Mélanie Waldor : Ah ! toată ziua împreună, ce fericire, ce fericire !... Te-am devorat... Și cred că, deși ești departe de mine, e cu neputință să nu simți efectul sărutărilor mele — sărutările mele, pe care numai eu ți le-am dăruit astfel. Ah ! da, tu ai, în dragoste, candoarea — ba chiar aș putea zice ignoranța — unei fete de cincisprezece ani.

Iartă-mi spațiul rămas alb [în josul paginii], dar mama nu-mi dă pace strigîndu-mi : „Ouăle tale s-au fiert, Dumas ! Ouăle tale or să se întărească“, și cum să rezist la o logică atît de presantă ? Adio, adio încă o dată, îngerul meu. Ei bine, mamă, dacă ouăle sînt tari, o să le mănînc cu undelemn...¹

Ea se plinse repede de voracitatea lui senzuală. Îi lipsea, spunea ea, delicatețea. Nu-i dădea porția de sentimente „nobile“, așa cum se cuvenea unei femei sensibile. Îl învinuia că nu știa să guste plăcerea și, ca orice ființă care nu și-a găsit ritmul carnal, avea palpitații, ameteți și „tulburări nervoase“. El se apăra :

Nebună, rea, bună, minunată prietenă, cît de mult te iubesc ! Bolnavă sau sănătoasă, veselă sau tristă, arțăgoasă sau dezmiertătoare, cînd te țin pe genunchi, cînd te strîng la piept, ce-mi pasă de vorbele tale ? Căci într-adevăr, cu glasul tău poți să mi le spui oricînd, numai să

² Biblioteca națională. departamentul manuscrite, N.A.F., 24. 641. folio 293.

te am în brațe — că mă urăști, ori că mă detești, trupul tău îmi spune contrariul...¹

Îndată ce câștiga ceva bani, Dumas îi și cheltuia. Când succesul lui *Henric al III-lea* îi dădu posibilitatea materială, închirie o casuță la Passy pentru Catherine Labay și fiul său, iar pentru el un apartament pe strada Universității, nr. 25. La ferestre se vedeau glastre cu flori de mușcată, care deveniseră, pentru Alexandre și Mélanie, simbolul dragostei lor :

*Mutarea este aproape gata, inger bun. Cufărul nostru l-am pregătit chiar eu, am pus lenjerie, cartofi, unt și căpățîni de zahăr. Vom fi mulțumiți și mult mai aproape de casa ta ; și mai ales, mult mai puțin expuși, imobilul neavînd nici o fereastră spre scară, și aparținînd unui negustor de mobile, unde s-ar putea crede că vii după târguieli...*²

Aici trona Mélanie ; aici venea un grup restrîns de prieteni : Adolphe de Leuven, suedezul franțuzit ; frumoasa muză Delphine Gay ; uneori Balzac, Hugo și Vigny. Și tot aici Dumas își citi noua versiune a piesei *Christine*. Se folosise de amînările impuse de cenzură și o refăcuse în întregime, adăugînd un prolog pentru Stockholm, un epilog pentru Roma, creînd o intrigă secundară și un nou personaj : Paula, iubita lui Monaldeschi. Astfel trădarea pe care se răzbuna regina nu mai era una politică, ci sentimentală.

Între timp, *Christine* a lui Soulié avusese un eșec total pe scena Odéonului. Directorul acestui teatru, Félix Harel, îi scrisese lui Dumas oferindu-se să-i joace piesa.

¹ Biblioteca națională, departamentul manuscrite, N.A.F., 24. 641, folio 297.

² *Ibidem*, N.A.F., 24. 641, folio 296.

Dumas, din scrupul, îl informă pe Soulié, care-i răspunse: „Adună bucățile *Christinei* mele — sînt destule, să știi — aruncă-le în coșul primului peticar de pe stradă, și joacă-ți piesa ta”¹.

Autorizat astfel de prietenul său, Dumas primi oferta lui Harel.

Odéonul trecea pe atunci ca fiind situat „dincolo de lumea posibilă”. În 1828 fusese chiar închis, dar primăriile celor trei cartiere din jurul Luxemburgului ceruseră să fie redeschis. „Pentru ei, scria Dumas, este o chestiune de interes comercial, nu artistic. Vor să redea viața unei părți paralizate a marelui trup parizian...”² Dumas credea că rivalitatea Odéonului ar stimula Teatrul Francez la care n-aveau acces autorii necunoscuți. Dar ziarele se arătară nemiloase cu această instituție îndepărtată: „Odéonul? Unde-i acesta? Deși n-a luat foc, Odéonul e în flăcări.” În sfîrșit, în 1829, Harel obține conducerea.

Harel, personaj cu totul ieșit din comun, fusese asistent la Consiliul de Stat, inspector general la departamentul Poduri și, în epoca Imperiului, prefect al regiunii sud-vestice a Franței; apoi, cum Restaurația îi stăvilise brusc cariera administrativă, devenise director de teatru, căci era amantul domnișoarei George, ceea ce a constituit motivul determinat. Inteligent, spiritual, în fiecare seară gata să dea faliment, Harel nu-ți prea inspira încredere, dar, scria Dumas, „îți face totuși plăcere să-l vezi pentru că e distractiv să-l auzi; dați-i feciori în casă pe Mascarille și pe Figaro și, dacă nu-i trage pe amîndoi pe sfoară, primesc să-mi spuneți Georges Dandin...”³

¹ Scrisoare citată de Charles Glinel în *Alexandre Dumas*, p. 256.

² Alexandre Dumas, *Amintiri dramatice*, vol. II, p. 329. Vezi și Descotes: *Le drame romantique...*, *passim*.

³ Clement-Janin, *Drame și comedii romantice*, p. 109.

Harel era luat peste picior pentru că era bonapartist și fără scrupule ; dar era înzestrat cu geniul publicității și avea să devină crainicul dramei romantice. Iubita sa, domnișoara George, fusese mai înainte iubita lui Napoleon și rămăsese în continuare idolul bonapartiștilor. Avea patruzeci și trei de ani ; frumusețea ei sculpturală mai uimea încă. „George, fată bună cum era, spune Dumas, cu ținuta ei de împărăteasă, îngăduia tot felul de glume și rîdea cu toată gura, în timp ce domnișoara Mars nu zîmbea decît din vîrfurile buzelor“...¹

Țarul decretase pe vremuri că George știa să-și poarte coroana mai frumos decît Caterina a II-a. În 1830, cîțiva cronicari de o cruzime indecentă făceau haz pe seama corpolenței sale : „Domnul Harel afirmă că întreg Odéonul încapă în domnișoara George. De aceea este ea atît de grasă !“... „Calului englez care a făcut înconjurul pieței Champ-de-Mars în patru minute, i-au trebuit cinci seri ca să facă înconjurul domnișoarei George...“² Dar Banville scria : „Timpul neîndurător n-a putut-o desfigura pe această strălucitoare Elenă ca să facă din ea o femeie bătrînă...“³ Romanticii s-au străduit să-i ofere roluri pe măsură. „Cîte regine grase, scrie Théophile Gautier, și cîte împărătese corpolente n-au trebuit să fie dezgropate din adîncul istoriei pentru ea ! Acum n-au mai rămas decît prințesele grațioase și de proporții mijlocii ; ce-i de făcut ?“⁴

Christine a Suediei fusese, oare, durdulie ? În orice caz, fusese o regină, iar domnișoara George jinduia după acest rol. Cum piesa lui Soulié căzuse, îl va sprijini pe Dumas. Harel ar fi vrut unele modificări. Actorii însă ciș-

¹ Alexandre Dumas, *Memoriile mele*, vol. VIII, p. 278.

² *Courrier des Théâtres*, numărul din 17 ianuarie și 16 martie 1830, citat de Descotes.

³ Théodore de Banville, *Amintirile mele*, p. 199.

⁴ Théophile Gautier, *Istoria artei dramatice în Franța*, vol. I, p. 50.

tigară partida. Nu numai că domnișoara George voia să fie Christine, dar Lockroy, visător, tânăr, aventuros, dorea rolul lui Monaldeschi. Piesa nu era desăvîrșită, dar avea mișcare și, ca întotdeauna la Dumas, actele se terminau frumos: „*Ei da! mi-e milă, tată... Să-l ucidă odată!*“ Cînd la 30 martie 1830 avu loc prima reprezentație, la Paris bătălia pentru *Hernani* era în toi. Fluierătorii și scandalagiii emigraseră de la Teatrul Francez la teatrul Odéon. Urlau: „*Nemernicilor! Nătărăilor! Peruchierilor! Ticăloșilor!*“ Cînd, în epilog, Christine îl întreba pe doctor: „*Cît mai am pînă să mor?*“ un spectator se ridicase spunînd: „*Dacă nu moare într-un ceas, măcar*“. Lockroy își jucase rolul cu atîta pasiune, încît Delphine Gay i-a strigat cu glas tare: „*Bravo, Lockroy, bravo!*“¹

La drept vorbind, *Christine* nu fusese la înălțimea lui *Henric al III-lea și curtea sa*. Era o piesă de un gen nedefinit, pe jumătate dramă, pe jumătate tragedie. Versurile lui Dumas, mai slab ca poet decît ca povestitor, erau cu mult sub nivelul prozei sale. Soulié, confrate cîstit, aflînd că împotriva piesei fusese montată o cabală, și voind să susțină noua *Christine*, cumpără cincizeci de locuri la parter și aduse la spectacol pe muncitorii fabricii sale de cherestea. Cu tot acest sprijin, încăierarea de la sfîrșit luase asemenea proporții, încît nu-ți mai dădeai seama, afirmă însuși Dumas, dacă spectacolul fusese un succes sau un eșec. Premiera a fost urmată de un supeu în strada Universității. Se aflau acolo Hugo, care tocmai triumfase cu *Hernani*; Vigny, al cărui *Maur din Veneția* fusese bine primit. Cum erau buni prieteni, ei se apucară, în timp ce restul petrecea, să refacă, la rugămintea lui Dumas, vreo sută de versuri total neizbutite și „înfierate“ de public. Rîseseră în hohote cînd domnișoara Geor-

¹ Maurice Descotes, *Drama romantică și marii ei creatori*, p. 174.

ge, referindu-se la recepția ambasadorilor suedezi, rostise : „Înaintau spre mine, ca niște brazi bătrâni“. Modificat, cu siguranță de Victor Hugo, cupletul devenise :

*Ca pe bătrânii arbori, ce-n viitor stau să cadă,
Vîrtejurile curții i-nvăluie-n zăpadă.
Și-ntruna vîntul rece asupra-le vuind,
Li-i barba de cenușă și pletele de-argint.*

Era mult mai bine, și cum îndatoritorii săi prieteni îi mai făcuseră și tăieturile necesare, cea de a doua reprezentatie a fost foarte aplaudată. Dumas, beat de fericire, străbătea piața Odéon, cînd o trăsură se opri lîngă el. O femeie coborî gemulețul și strigă : „Dumas !“. Era Marie Dorval. „Să știi că ai un mare talent !“, spuse ea. Acesta fu începutul unei prietenii — și al unei legături ¹.

A doua zi, un librar îi cumpără piesa cu douăsprezece mii de franci. Șansa se întovărășea cu Gloria.

II

ANTONY

1830. Apul hotărîtor al romantismului. Revoluției din domeniul literelor îi va răspunde revoluția de pe stradă. Epocă agitată cînd luptele izbucneau la tot pasul : în sălile de teatru, pe baricade și chiar între îndrăgostiți. Căci un romantic trebuia să fie dominat de mari pasiuni. Este anul cînd Sainte-Beuve îi face curte doamnei Victor Hugo ; cînd viitoarea George Sand se desparte de baronul Dudevant ; cînd Alfred de Vigny se îndrăgostește nebunește de

¹ Charles Glinel. *Alexandre Dumas*, p. 262.

Marie Dorval ; cînd Balzac, sătul de a se *Dilecta*, este gata să-și piardă capul pentru o himerică marchiză de Castries. Veselul Dumas nu era o fire bîntuită de neliniști, dar trebuia să se țină și el de modă. Și ca să fie la fel cu ceilalți, începu să facă pe gelosul. Și pe cine ? Pe căpitanul Waldor, blajinul soț al iubitei sale.

Cînd, într-una din zile, Mélanie (după un șir de lungi vacanțe conjugale) primi de la ofițerul ei o scrisoare prin care acesta își anunța sosirea la Paris, într-o permisie, Dumas alergă la Ministerul de război ca-să-l roage pe unul din prietenii săi, de asemenea ofițer, să anuleze concediul. „Cît pe ce să înnebunesc !” exclamase el. Nebunia aceasta se limitase la cuvinte. Dealtfel soțul n-a apărut, iar comedia s-a repetat de mai multe ori.

Alexandre Dumas către Mélanie Waldor : *Să te-audă Dumnezeu, scumpa mea, cînd îmi spui că este posibil ca soțul tău să nu vină în luna ianuarie ! Să te-audă și ai să mă vezi din nou, vesel și fericit. Nu-ți poți imagina cît de mult mă hrănesc cu iluzia asta. Nu suport gîndul ca alt bărbat să te aibă ; nu, am impresia că tu ești a mea, numai a mea, iar întoarcerea lui ar distruge iluzia asta... Oh ! mai spune-mi odată de ce crezi că n-o să vină, poate, în luna ianuarie ; spune-mi ce frază din scrisoarea lui te-a făcut să crezi asta ?... Aș prefera să stai șase luni la Jarrie¹, decît să vii pentru două zile la Paris ! La Jarrie nu te-aș vedea, dar acolo ai fi singură, pe cînd aici !...²*

Ah ! dragostea mea, dacă planurile tale, cu privire la o cameră închiriată [la hotel] de soțul tău, ar putea izbuti, ce fericit aș fi... Nu poți înțelege ce chinuri aș îndura ; singur, departe de tine, să știu că în același pat, unul lîngă

¹ Proprietate a familiei Villenave, în Vendée.

² Biblioteca națională, departamentul manuscrise, N.A.F., 24. 641, folio 301.

altul... O, ce supliciu !... Ingerul meu, viața mea, dragostea mea, ocupă-te de asta...¹

În același timp, Dumas nu lăsa să-i scape nici un prilej de a o înșela pe galeșa Mélanie. Ținea însă să aibă criza lui de romantism. Îi vorbea Mélaniei despre „săruturi dureroase care ard“ ; amenința să contopească Dragostea cu Moartea ; ba chiar să-l ucidă pe căpitanul consort, care nu merita atîta cruzime. În realitate, Dumas nu făcea decît să înmulțească demersurile către Ministerul de război, pentru ca Waldor să nu fie trimis la Paris și nici chiar la Courbevoie, prea aproape de Paris. „Trebuie să aranjăm să-l numescă maior, dragostea mea. Doar așa am scăpa de el...“ Iată un subiect de roman pentru Balzac : *Cum sînt avansați militarii.*

Alexandre Dumas către Mélanie Waldor : *În sfîrșit, m-ai înțeles ; știu ce înseamnă dragostea, pentru că știu ce înseamnă gelozia. Cunoști altceva mai chinuitor ? Și proștii ăștia de făcători de religii care au inventat un Infern, cu suferințe fizice ! Te-apucă mila. Un Infern unde să te văd mereu în brațele altuia ! Blestemații ! Numai gîndindu-mă, și-mi vine să fac moarte de om !...²*

Urmează cîteva versuri (detestabile) :

*Cu jarul desfătării degeaba mă îmbeți,
Iar de te văd o dată, ce triste zile-apoi !
Trupul tău care-acum în brațele-mi palpită,
Miine va tremura sub alte mîngîieri.*

*Iar eu nu voi putea, în gelozia-mi cruntă
Să mă răzbun pe-această necredință.
Cîteva cuvinte în fața altarului, te-au făcut a lui soție,
Și-acum ele te-absolvă de-a mea disprețuire,*

¹ Ibidem, N.A.F., 24, 641, folio 297.

² Ibidem, N.A.F., 24, 641, folio 280.

*Căci vorbele acestea vindut-au pe vecie a tale mingîieri ;
Dragostea nu mai trebuie nici să dea, nici să primească ;
Obişnuinţa a ucis iubirea dintre soţi
Iar sărutarea lor e-o simplă datorie ¹...*

Literatură ? Bineînţeles, dar care dă naştere unei drame : *Antony*, foarte importantă în istoria teatrului deoarece este nu numai o dramă istorică, ci şi o dramă modernă, însemnînd totodată intrarea în scenă a Femeii adultere — temă ce va preocupa, în mod exagerat, autorii dramatici francezi timp de peste o sută de ani.

Alexandre Dumas către Mélanie Waldor : *Ai să regăseşti multe lucruri din viaţa noastră în Antony, ingerul meu, dar lucruri pe care le ştim numai noi doi. Aşa că, ce ne pasă ? Publicul n-o să-şi dea seama de nimic. Iar noi vom retrăi împreună amintiri de neuitat. Cît despre Antony, în ceea ce mă priveşte, sînt convins că o să fie recunoscut, căci este un nebun care îmi seamănă mult...*²

Conflictul dintre individ şi societate, dintre pasiune şi datorie, pe care secolul al XVII-lea l-a rezolvat în avantajul societăţii, iar secolul al XVIII-lea l-a evitat prin desfrîu şi frivolitate, trece acum pe planul violenţei. „Pasiunea modernă s-a dezlănţuit !”³ Ea va domina teatrul secolului al XX-lea, prin tumultul instinctelor, al cuvintelor, al loviturilor de pumnal sau de revolver. Antony a înspăimîntat pe actorii Comediei Franceze şi avea să tulbure spectatorii.

Antony, un răzvrătit, un bastard (ca şi Didier din *Mignon de Lormes*) n-o putuse lua de nevastă pe Adèle, pe

¹ Alexandre Dumas, A.A. ***, poem plasat ca *motto* la piesa *Antony*.

² Biblioteca naţională, departamentul manuscrise, N.A.F., 24.641, folio 313.

³ Hippolyte Parigot, *Alexandre Dumas-tatăl* (Hachette, 1902).

care o iubea, deoarece n-avea nici familie, nici situație socială, nici meserie, nici avere. Tînăra a fost dată în căsătorie colonelului baron d'Hervey (pe scenă, căpitanul Waldor fusese avansat). Într-o zi, Antony reapare, oprind caii infuriați ai trăsurii Adèlei. Este rănit și transportat acasă la ea. Ei își mărturisesc dragostea reciprocă, dar Adèle, sclava îndatoririlor sociale, crede că trebuie să-i reziste. Mînat de furie, de disperare și de ură împotriva unei lumi nedrepte, Antony o împinge „pe marginea prăpastiei”. Femeie cinstită, Adèle încearcă să fugă la bărbatul său, aflat în garnizoana de la Strasbourg. Atrăgînd-o într-o cursă, la hanul din Ittenheim, Antony petrece o noapte de dragoste cu ea. Lumea o condamnă. Colonelul vine în grabă și-i surprinde pe îndrăgostiții vinovați.

ADÈLE : E cineva pe scări... sună... el este !... Fugi, fugi!

ANTONY : Cum ! Să fug, eu ?... Adineaori spuneai că nu-ți pasă de moarte !

ADÈLE : Nu, nu... Fie-ți milă, omoară-mă !

ANTONY : O moarte care ar salva reputația ta și a fiicei tale ?¹

ADÈLE : Iată, îți cad în genunchi.

O VOCE (de afară) : Deschideți !... Deschideți !... Spargeți ușa asta !

ANTONY : Iar cînd îți vei da duhul, n-ai să-ți blestemi călăul ?

ADÈLE : Îl voi binecuvînta... Dar ce mai stai ? Vai, ușa...

ANTONY : Nu te teme. Moartea va fi aici înaintea lui... Dar mai gîndește-te : *Moartea*...

ADÈLE : O chem. o vreau, o implor ! (Aruncîndu-i-se în brațe.) O căutam.

ANTONY (o sărută) : Ei bine, mori ! (O înjunghie.)

¹ Ca și Adèle d'Hervey. Mélanie Waldor avea o singură fiică, Elisa.

ADÈLE (căzînd într-un fotoliu) : Vai !
(În aceeași clipă, ușa din fund este spartă. Colonelul d'Hervey aleargă pe scenă.)

COLONELUL D'HERVEY : Nemernicule ! Ce văd ?...
Adèle ! Moartă !

ANTONY : Da, moartă ! Mi s-a împotrivit. Am asasinat-o. (Aruncă pumnalul la picioarele colonelului d'Hervey.)

CURTINA¹

Piesa era bine făcută. Cu o lăudabilă economie de mijloace, acțiunea tindea, de-a lungul celor cinci acte, către acest deznodămînt pentru care fusese scris restul. Dumas înțelesese că un autor dramatic trebuie în primul rînd să găsească replica finală și după aceea să construiască totul. Într-o epocă în care orice dramă era sau istorică sau de moravuri ușoare, a pune în scenă „lumea” contemporană, a-i da în vileag pasiunile, era cu siguranță un lucru nou și curajos. În *Antony*, folosindu-se de unul din personajele sale, scriitorul Eugène d'Hervilly, Dumas spunea :

Istoria ne lasă moștenire un număr de fapte ; ele aparțin poetului... În schimb, dacă noi încercăm, în această societate modernă, să scoatem la lumină, de sub fracul stîng și ciuntit, adevărata inimă a omului, ea nu va fi recunoscută... Asemănarea dintre erou și publicul de la parter ar fi prea mare, analogia prea intimă ; spectatorul care urmărește, la actor, dezlănțuirea pasiunii, ar vrea s-o stăvilească exact în aceeași clipă cînd s-ar fi stăvilit și în el ; dar dacă pasiunea depășește puterea lui de simțire și de exprimare, nu o va mai înțelege ; va spune : „este fals ; eu nu sînt ca el. Cînd nevasta pe care o iubesc mă înșală, sufăr negreșit... da... o vreme... dar n-o înjunghiez, nici n-o omor. Do vadă că iată-mă-s aici...” Apoi strigătele exagerate din melodramă vor acoperi aplauzele acestor cîțiva oameni care,

¹ Alexandre Dumas, *Teatru complet*, vol. II, pp. 225—226.

mai bine (sau mai prost) structurați decât ceilalți, simt că pasiunile sînt aceleași în secolul al XV-lea ca și în al XIX-lea și că inima bate la fel de puternic sub un frac de stofă ca și sub o platoșă de oțel ¹.

A-l investi pe eroul modern cu toată violența omului Renașterii, iată ce încerca să facă Alexandre Dumas și, încă o dată, lucrul acesta părea nou. Atît de nou, încît cenzura nu și-ar fi dat niciodată avizul fără revoluția din 1830. După zilele din iulie, zugrăvirea fără retușuri a moravurilor devine în sfîrșit posibilă. Această libertate redobîndită ni l-a dăruit pe Balzac. Dar în momentul cînd Dumas scria *Antony* (adică înainte de 1830), cenzura era încă aspră. Dumas nu se putea mărgini doar la constatarea adulterului; trebuia să-l condamne și să-l pedepsească. Balzac își va putea îngădui să fie mai cinic. Diane de Maufrigneuse, prințesă de Cadignan, va trece, nepedepsită, prin flăcările care au ars-o de vie pe Adèle d'Hervey. Dar în acea epocă Dumas n-avea dreptul să spună, pe scenă, că o femeie poate fi vinovată și fericită totodată, cu toate că o gindea — greșind poate — căci conduita sa ușuratică făcuse nefericită, în viața reală, nu numai o amantă.

III

„JOSEPH, ADĂ-MI PUȘCA DE VÎNĂTOARE!”

Fidelitatea în dragoste n-a fost niciodată partea lui tare. Deși Mélanie Waldor rămînea „îngerul său”, era înconjurată de o întreagă cohortă de îngeri mărunți. Și nu numai Virginie Bourbier de la Comedia Franceză, dar pro-

¹ Alexandre Dumas, *Antony*, actul IV, scena VI. *Teatru complet*, vol. II, p. 53.

tabil și micuța Louise Despréaux care, în *Henric al III-lea*, în rolul pajului, lăsa să i se întrevadă picioarele perfecte, și, cu siguranță, Marie Dorval, care se dăruia cu aceeași generozitate în oraș cât și pe scenă. Apăruse apoi o rivală mai periculoasă. Artista Belle Krelsamer, la teatru : *Mélanie Serres*, interpreta ducesei de Guise, în turneu. Firmin i-o prezentase lui Dumas spre sfârșitul lunii mai 1830. Această frumoasă femeie avea „părul negru ca smoala, ochii albaștri și pătrunzători, un nas drept ca al statuii Venus din Milo și, în loc de dinți, perle”¹. Venise să ceară un angajament : i se oferise o legătură ; a rezistat trei săptămîni. Mai puțin decît înția Mélanie, dar, oricum, onorabil. Închiriasse o locuință, în vecinătatea familiei Dumas, pe strada Universității : ea la numărul 7, el la numărul 25. În iunie 1830, Mélanie Waldor fiind plecată, împreună cu mama sa, la Jarrie (proprietatea familiei, aproape de Clisson), Dumas își petrecu tot timpul liber la Mélanie II. Aceasta, o evreică foarte inteligentă, avu îndată asupra lui o înfrîurire puternică.

În luna iulie, cînd *Antony* era aproape gata, Dumas se pregătea să facă o călătorie în Alger pentru a vedea orașul de curînd cucerit. Belle Krelsamer urma să-l însoțească pînă la Marsilia. Ea dezaproba desigur această plecare. Dragostea, gîndea ea, trebuia să-i înfrîngă curiozitatea. În dimineața zilei de 26, Dumas veni s-o anunțe că putea să despacheteze. *Monitorul* publicase ordonanța ministrului Polignac împotriva libertății presei. Pentru Dumas, ca pentru mulți alții, lucrul acesta anunța sfârșitul monarhiei. Republican convins, nădăjduia că Parisul se va răscula :

— Ce-o să vedem aici va fi mult mai interesant decît ceea ce aș vedea acolo.

Apoi, își chemă servitorul :

— Joseph, du-te la armurierul meu : adă-mi pușca de vînătoare și două sute de gloanțe calibrul douăzeci.

¹ Alexandre Dumas, *Memoriile mele*, vol. VI, p. 73.

Frumoasă replică de melodramă, dar curaj autentic. Când „Cele trei zile de glorie” deveniră o dramă foarte izbutită, Dumas dori să-i fie junele prim, eroic și amuzat. Rol jucat cu îndrăgire, nu fără o umbră de lăudăroșenie.

Țîmp de trei zile cutureieră Parisul, ducîndu-se cînd în străzile unde se dădeau luptele, cînd în localurile unde se purtau discuțiile : Primăria, Institutul, redacția *Naționalului*. În *Memoriile* sale găsim imaginea cea mai vie a acestor lupte și reuniuni. Între două focuri, alerga la mama sa care, bolnavă, habar n-avea de nimic, și la Belle, pe strada Universității. „Aici, se știa totul. Făgăduisem să asist la evenimente ca un amator, să nu mă amestec în nimic și, în schimbul acestei făgăduieli, fusesem lăsat să ies...”¹ Dar spectacolul era prea frumos pentru a nu participa și el. În costum de vînătoare, cu buzunarele doldora de gloanțe, cu pușca pe umăr, se amesteca prin mulțime. Era cunoscut în cartier.

— Ce trebuie să facem ? întrebau oamenii.

— Baricade !

Așa cerea tradiția. Se îndreptă spre Palatul Regal și urcă în vechiul său birou. Îl găsi aci pe fostul patron Oudard, care aștepta evenimentele pentru a alerga în ajutorul victoriei și pe care-l apucă tremuriciul văzîndu-l așa împopoțonat și auzindu-i cuvintele.

Reluîndu-și cursa spre Sena, se opri pe chei, admirînd fericit drapelul tricolor care flutura pe turnul catedralei Notre-Dame. Pușca de vînătoare făcuse din el un comandant de grup. Studenți, politehnicieni, muncitori, fraterizau în ura comună împotriva Bourbonilor. Mulțimea urcase pe cal un bătrînel semănînd cu un militar și-i spunea general. Vodevilul învada drama. Un căpitan din armată regală opri pe Dumas și trupa sa :

— Încotro ?

— La Primărie.

¹ Alexandre Dumas, *Memoriile mele*, vol. VI, p. 162.

— Pentru ce ?
— Ca să ne batem.
— Într-adevăr, domnule Dumas, nu vă știam atât de nebun.

— Ah ! Mă cunoașteți deci ?
— Eram de gardă la Odéon în seara cînd s-a jucat *Christine*... Fiindcă veni vorba, pe cînd *Antony* ?
— După ce facem revoluția.

Apoi cei doi bărbați se salutară. Dumas urcă la prietenul său, pictorul Lethière. Clopotul grav de la Notre-Dame bătea atât de tare, încît acoperea zgomotul mitralierei. Lethière-fiul fu trimis în strada Universității pentru a liniști „o ființă foarte dragă“, adică Belle Krelsamer.

A doua zi, Dumas veni din nou să se bată. Intră la Tuileries odată cu poporul, și acolo, în biblioteca ducesei de Berry, găsi un exemplar din *Christine* legat în catifea violetă, pe care era înrustat blazonul prințesei. Îl luă cu el și-l dăruî tînarului Félix Deviolaine. La Primărie, se proclamase sfîrșitul Bourbonilor. Lucru bine făcut ; trebuia însă consolidat. Cine putea asigura unitatea țării ? La Fayette, președintele republicii ? Nici vorbă ! Pe cît era de îndrăgostit de popularitate, pe atât era de înfricoșat de responsabilitate. Thiers și Laffitte îl propuneau pe ducele d'Orléans. Dar dacă regele Carol al X-lea ar ataca Parisul cu trupele rămase credincioase ? Dumas îl auzi pe La Fayette zicînd :

— Cu gloanțele rămase abia mai putem trage cîteva împușcături.

Așadar, lipseau munițiile. Dar nu exista un depozit de muniții la Soissons ? Dumas, născut în această regiune, îl cunoștea foarte bine.

— Generale, i se adresă el lui La Fayette, doriți să vă procur eu muniții ?

Gîndul de a se întoarce, în chip de războinic, în ținutul copilăriei îl încînta. Îvinse toate rezistențele, obținu ordinul scris și se îndreptă fericit către Villers-Cotterets,

unde fu primit cu adevărate ovații. Cabrioleta sa, împodobită cu un drapel tricolor, scotea din case opozanții clandestini. Toți voiau să-l invite la masă. El intră în locuința lui Paillet, fostul său prim-secretar din biroul de notariat, și-i povesti epopeea acestor trei zile. Toți scoaseră strigăte de admirație, dar îl sfătuiră să nu se ducă la Soissons. Cum ar putea un singur om, sau chiar mai mulți, să vină de hac unei garnizoane regaliste ? El plecă totuși și totul se termină cu bine. În *Memorii*, Dumas dramatizează scena. Conform spuselor sale, el a intrat cu revolverul în mână în casa comandantului în funcțiune, viconte de Linières. Tocmai atunci a apărut doamna de Linières care a strigat:

— Vai, dragul meu, acceptă, acceptă ! Asta-i a doua răsccoală a negrilor !... Amintește-ți de tata și de mama, măcelăriți la Saint-Domingue. Dă ordin, te implor...

Familia Linières a afirmat mai târziu că, încă înaintea sosirii lui Dumas, comandantul făgăduise să predea munițiile gărzii naționale din Soissons. Dar ce importanță mai au toate astea când autorul pare atât de convins și povestește atât de bine această ispravă demnă de Horatius Coclès din Tyrol. Și dealtfel unde-i adevărul ? Raportul lui Alexandre Dumas către generalul La Fayette, cu privire la ridicarea munițiilor, fusese tipărit în *Monitorul* din 9 august 1830, și nimeni nu protestase atunci. Este, de asemenea, adevărat că el a predat Primăriei din Paris trei mii cinci sute de kilograme de muniții și că fostul său patron, ducele d'Orléans, care în acea seară avea să devină regele francezilor, i-a spus, poate, cu un suris : „Domnule Dumas, aceasta este cea mai frumoasă dramă a dumneavoastră“.

Își făurise atunci visuri mărețe, văzându-se ministru. Mélaniei Waldor, aflată în Vendée, împreună cu doamna Villenave, și de a cărei înapoiere se temea, îi scria :

Totul s-a sfârșit. Așa cum îți preziseseam de zeci de ori, revoluția noastră n-a ținut decât trei zile. Am avut ferici-

rea să fi luat parte destul de activă ca să fiu remarcat de La Fayette și de ducele d'Orléans. Apoi, o misiune la Soissons, unde, singur, am pus mîna pe muniții, a desăvîrșit reputația mea militară... Ducele d'Orléans va deveni probabil rege. Vinietele tale își vor schimba destinația. Mulțumește-mi pentru lenevie... Îți dai seama ce greu îmi vine să părăsesc Parisul în acest moment. Totuși, am atîta nevoie să te văd, încît voi lua poștalionul îndată ce este posibil, fie doar și pentru a te strînge în brațe... Prevăd schimbări mari în cariera mea. Nu pot să ți le spun într-o scrisoare, totuși cred că poți spera mult pentru Alexandre al tău...¹

Iar cîteva zile mai tîrziu :

Stai liniștită, ingerul meu, totul merge bine. Ducele d'Orléans a fost proclamat ieri rege. Am petrecut seara la curte ; toată familia este la fel de firească și binevoitoare ca și înainte. Ți-am scris astăzi trei scrisori la trei adrese diferite. Adio, dragostea mea. Ai face rău dac-ai veni la Paris în momentul ăsta ; aș fi vrut să petrec sfîrșitul lunii acesteia și luna viitoare cu tine...²

Plec poimîine, dragostea mea. Fac un scurt turneu, apoi vin spre tine. Sînt fericit să părăsesc Parisul acum... Cînd îți va sosi prima scrisoare, voi fi pe drum...³

Îi ceruse, într-adevăr, lui La Fayette să-l trimită în regiunea Vendée pentru a forma, zicea el, o gardă națională capabilă să împiedice o nouă insurecție. Voia să meargă acolo, mai ales pentru a-și întîlni și liniști iubita. În absența lui Villenave, care în timpul răzmeriței rămăsese

¹ Biblioteca națională, departamentul manuscrise. N.A.F., 24.641, folio 329.

² *Ibidem*, N.A.F., 24.641, folio 330.

³ *Ibidem*, N.A.F., 24.641, folio 332.

să-și vegheze colecția de autografe, Doamna Villenave, mamă înțeleghătoare, îl invitase pe Dumas să petreacă câteva săptămîni la Jarrie. La Fayette, care acorda pe atunci orice, oricui, îi înmîină o scrisoare de împuternicire pe lîngă liberalii vendéeni. Dumas își comandă îndată o uniformă uluitoare : chipiu cu pene roșii, epoleți și cingătoare de argint, haină și pantaloni albastru-regal, cocardă tricolor. În Vendée, unde nu existau elemente pentru o gardă națională, și unde drapelul tricolor nu flutura nicăieri, cu toate ordinele prefecturii, Dumas n-avu nimic de făcut, afară doar de câteva mese copioase și câteva scene de pocăință în fața Mélaniei care, informată despre „galanteriile” iubitului său și sfătuită de mama sa, trimisese Mariei Dorval și Bellei Krelsamer câteva scrisori nesăbuite. Dumas plecă la 22 septembrie, lăsînd-o grav bolnavă.

Dumas către Mélanie : *Cum te simți, dragostea mea? Ți-ai dat seama, sper, că numai obligațiile m-au determinat să plec. Dumnezeule ! înger scump, nu te mai necăji atîta, crede mai ales în existența a ceva mult mai puternic decît dragostea dintre noi doi și care va dăinui tuturor acestor amărăciuni... N-am s-o mai revăd cînd mă înapoiez la Paris, îngerul meu. Va trebui, totuși, la un moment dat, să am cu ea cîteva relații amicale pentru a-i explica motivele despărțirii, dar ea [despărțirea] va avea loc, chiar dacă ar plînge mult și bine. Ocupațiile din teatru o vor consola.*

Adio, dragostea mea. Beau o ceașcă de cafea și plec. Dacă mă opresc, chiar pentru două ore, la Blois, îți voi scrie din nou. Multe sărutări lui Minet și sînișorilor tăi...¹

Această frază ne amintește de efuziunile lui Balzac în scrisorile adresate doamnei Hanska. Oamenii mari sînt niște bieți oameni.

¹ Biblioteca națională, departamentul manuscrise, N.A.F., 24.641, folio 333.

La Paris găsi un *statu quo* deznădăjduitor. Nemulțumirile împotriva ministerului și dragostea pentru rege erau din ce în ce mai mari. Dumas credea în această dragoste deoarece mai nădăjduia încă în sprijinul suveranului și în dovezile sale de recunoștință. Privitor la misiunea avută scrisese un *Memoriu asupra situației din Vendée*¹. În raport atrăgea atenția asupra unui pericol de insurecție ; dădea sfaturi înțelepte și „ingenunchea la picioarele regelui”.

Alexandre Dumas către Mélanie Waldor, 30 septembrie 1830 : *Iubita mea, îți scriu în grabă pentru a te săruta, a te liniști și iarăși săruta... Scrisoarea mamei tale m-a neliniștit foarte mult ! În ajun o promisem pe a ta... Scumpa mea, lasă-i să-ți pună toată lipitorile de pe lume. Alungă necazurile, chiar și pe acela al glastrei sfărîmate. Numai o rămășiță din cearta noastră a putut comite această crimă — căci este o crimă...*

*Cît privește regele, situația este neschimbată. I-am trimis un raport ; nici măcar nu știu dacă l-a citit. Este ținut într-o stare de blocadă continuă. Nimeni, afară de cei care n-au ce să-i spună, nu pot (sic) să-i vorbească. Pe zi ce trece este iubit și mai mult, unii chiar dedîndu-se la intimități lipsite de cuviință. Domnul Dupaty i-a trimis, dăunăzi, un ordin de pază, ca făcînd parte din cartierul Palatului Regal. Este absurd...*²

Glastra sfărîmată evoca o nădejde de maternitate eșuată : „Nu-ți face griji în pivița viitorului ; vom avea o mușcată a noastră”. Ne amintim că Balzac voia ca Străina să-i dăruiască „un Victor-Honoré”.

¹ Acest document autograf se află în colecția Simone André-Maurois.

² Biblioteca națională, departamentul manuscrise, N.A.F., 24.641, folio 336.

Regele Ludovic-Filip citise memoriul asupra regiunii Vendée făcînd chiar unele adnotări marginale. Dumas propunea să deplaseze cîțiva preoți legitimiști. „*Adresează-te Cultelor*“, notase regele cu propria-i mîină¹. Îl însărcinase pe Oudrad să-i spună că i se acordase audiența. Tînărul Dumas se prezentă în uniforma gărzii naționale. Fu primit cu un zîmbet afectuos și cu acea aparență de blîndețe care îi dezarma pe miniștri. Regele îi spuse că se înșela asupra Șuanilor.

„Să știți că și eu am pus degetul pe pulsul regiunii Vendée... Sînt nițel medic, așa cum bine știți... Politica este o meserie păcătoasă. Lăsați meseria aceasta pe seama regiilor și a miniștrilor... Dumneavoastră sînteți poet, scrieți poezii.“²

Orice speranță cu privire la portofoliu se risipea. Dumas, supărat, își depuse demisia din postul de bibliotecar:

Sire,

Părerile mele politice nefiind în concordanță cu cele pe care majestatea-voastră are dreptul să le ceară de la persoanele care-i alcătuiesc personalul, o rog pe majestatea-voastră să-mi accepte demisia din postul de bibliotecar. Al dumneavoastră, cu respect etc.

Alex. Dumas³.

Apoi se înregimentă în artileria de gardă națională, cunoscută pentru opiniile republicane. Încă de pe atunci, la Paris, se răzuiau urmele pe care gloanțele din Iulie le lăsaseră pe monumentele publice.

¹ Colecția Simone André-Maurois.

² Alexandre Dumas, *Memoriile mele*, vol. VII, pp. 157—158.

³ *Ibidem*, p. 160.

LOC TEATRULUI !

Nu trecu mult și teatrul îl acapară din nou. După revoluția din Iulie, Félix Harel avu o idee pe care o credea genială. Deoarece bonapartiștii se uniseră cu orléaniștii pentru a forma noul regim, teatrul putea, în sfârșit, vorbi în mod liber despre Împărat. Domnișoara George, ca fostă iubită a zeului, îi păstra un fierbinte devotament și favoriza acest proiect. Dumas însă nu se arătă prea entuziasmat. Generalul Dumas suferise atâtea din pricina lui Bonaparte, încît fiul său n-avea deloc poftă să-l vorbească de bine ; oricum, nu se punea problema să-l fi vorbit de rău. Pe de altă parte, aceste mari evenimente i se păreau prea apropiate pentru a fi transpuse pe scenă.

Dar la înapoierea de la Jarrie, într-o seară, după teatru, cinase la cuplul Harel-George împreună cu Lockroy și Janin ; cînd ceilalți plecară, gazdele îl reținură. Cu un aer misterios, traversară camera domnișoarei George și îl conduseră într-o frumoasă încăpere vecină cu a actriței, spunîndu-i că nu-l vor lăsa să plece pînă nu scrie drăma. Dacă subiectul îi displăcea, vecinătatea îl încînta. Deși ușor „Mel-pomenă uriașă“, și nu chiar tînără, domnișoara George avea umerii, brațele și un bust de statuie. Se îmbăia cu atîta naturalețe și degajare în prezența prietenilor, lăsînd să i se vadă sînii de zeiță greacă, încît ar fi cucerit chiar și un bărbat mai puțin focos decît Dumas. Piesa *Napoleon Bonaparte* fu scrisă în opt zile. Era ceva ingenios, dar nepotrivit cu amploarea subiectului. „Proastă lucrare, proastă acțiune, spunea Vigny. I-am reproșat că aruncă cu pietre în Bourbonii învinși.“

Harel făcu în jurul piesei o publicitate zgomotoasă. Anunță că punerea în scenă îl costase o mie de franci. În seara premierei, o fanfară militară cînta în pauzele dintre

acte. Spectatorul fusese rugați să vină în uniformă gărzii naționale ! Sală militară și militantă. Frédéric Lemaître îl interpreta pe Împărat. La treizeci de ani, acest actor devenise ilustru ; avusese ideea să facă din Robert Macaire, personajul principal al piesei *Hanul de la Adrets*, nu o canalie, ci un erou cinic și caraghios, aproape un Don Quichotte. Interpretată de el, această melodramă se transformase în comedie revoluționară și socială, *Căsătoria lui Figaro* a revoluției din Iulie. El își învăluisese personajul într-un comic shakespearian : hohote de râs sinistre, batjocură amară. Critica societății făcută de un bandit. Un Manfred al sărăntocilor. Pentru artist un triumf.

Pentru interpretarea rolului lui Napoleon, Frédéric culesese date de la toți aceia (și erau destui) care îl cunoscuseră îndeaproape pe Împărat. Din teama (prost inspirată) de a nu cădea în banal, eliminase trăsăturile devenite legendare ; mîna ținută la spate, tutunul de prizat în buzunarul vestei. Joc îndrăzneț și strălucitor, dar nu era Napoleon. Harel fusese decepționat, publicul la fel, iar Dumas, cu totul uimit de primul său insucces, se întreba dacă nu cumva „fi secătuiuse verva“.

Dar, înapoiindu-se acasă, el găsi un bilet care-l anunța că, dată fiind ridicarea cenzurii (pentru puțin timp) Antony urma să intre în repetiție la Teatrul Francez.

Domnișoara Mars acceptase rolul Adèlei ; Firmin, pe al lui Antony. Distribuție măgulitoare și plină de primejdii. Domnișoara Mars, care poseda la perfecție grația, spiritul, cochetăria necesare pieselor lui Marivaux, nu era deloc făcută pentru a înțelege „caracterul foarte modern al Adèlei, cu alternanțele ei de pasiune și pocăință“. Firmin rămînea un actor clasic, dar nimic din genul „fatal“ al lui Antony. O dovadă dintr-o mie altele : nici unul dintre acești doi artiști n-ar fi îndrăznit să se arate palizi pe scenă. Or, paloarea era un atribut indispensabil dramei lui Dumas.

Înainte de revoluția din Iulie, lectura lui *Antony* în fața actorilor Comediei Franceze fusese primită cu răceală. Totuși piesa nu putea fi refuzată, autorul avînd cu *Henric al III-lea* un succes imens, dar cînd începură repetițiile, domnișoara Mars, cu o încăpăținare și o șiretenie de care numai ea era în stare, își puse în gînd să ajusteze rolul Adèlei la proporțiile unui personaj de Scribe. Pe de altă parte, Firmin împlînzea toate duritățile rolului său. „Rezultatul fusese, spune Dumas, că după trei luni de repetiție, Adèle și Antony păreau doi fermecători îndrăgostiți de la Gymnase, care se puteau numi la perfecție Domnul Arthur și Domnișoara Céleste.¹” Cum de îngăduise autorul ca drama să-i fie astfel castrată ? „Ah ! Cum se face ? Cum se face că rugina roade fierul, că mîngîierea valurilor roade stîncă ?” Implacabila blîndețe a domnișoarei Mars mai subjugase și pe alții. Prietenii lui Dumas, după ce asistau la repetiții, spuneau :

— E o piesă drăguță, o lucrare fermecătoare. Nu te-am fi crezut în stare să scrii în genul ăsta.

— Nici eu, răspundea el.

În sfîrșit, afișul anunța : *Poimîine, sîmbătă, prima reprezentare a piesei ANTONY*. Dumas, intrînd la Teatrul Francez pentru ultima repetiție, o găsi pe domnișoara Mars numai lapte și miere :

— Ați aflat vestea ? întrebă ea.

— Care veste ?

— Ne luminează cu gaz.

— Cu atît mai bine.

— Vom avea un nou policandru.

— Bravo, felicitările mele.

— Da, dar nu-i numai asta.

— Dar ce mai e, domnișoară.

— Am cheltuit o mie două sute de franci pentru piesa dumneavoastră.

— Bravo !

¹ Alexandre Dumas, *Amintiri dramatice*, p. 245.

- Am patru toalete diferite.
- Veți fi superbă.
- Și, înțelegeți...
- Nu, nu înțeleg.
- Aș vrea să fie văzute.
- Perfect.
- Și cum vom avea un policandru nou...
- În cât timp ?
- În trei luni.
- Ei și ?
- Ei bine ! Vom juca *Antony* pentru a inaugura policandrul cel nou.
- Ei, ce aud !
- Da.
- Adică peste trei luni ?
- Peste trei luni.
- În luna mai ?
- În luna mai. Este o lună foarte bună.
- Vreți să spuneți o lună *foarte* frumoasă.
- Dar și o lună foarte bună.
- Dar dumneavoastră nu intrați în concediu în luna mai, anul acesta ?...
- Nu, la 1 iunie.
- Adică, dacă trecem de 20 mai, de exemplu, voi avea trei reprezentații ?
- Domnișoara Mars numără :
- Patru... Luna mai are treizeci și una de zile.
- E drăguț, patru reprezentații.
- O să joc din nou, la înapoiere.
- Ce spuneți ?
- Pe cuvînt de onoare !
- Mulțumesc, domnișoară. Sînteți prea drăguță.
- „I-am întors spatele [continuă Dumas], și am dat nas în nas cu Firmin.“
- Ai auzit ? îi spun.
- Perfect... Cînd îți spuneam că nu-ți va juca rolul !

- Și, mă rog, de ce nu l-ar juca ?
 — Asta-i un rol pentru Marie Dorval...¹

Gîndul acesta îl rodea pe Dumas mai de mult. Micuță, brună, subțirică, frunte bombată, ochi încercănați, gură fremătîndă, chip poetic, Dorval era mai mult decît o actriță : „Era un suflet... Trupul său părea o trestie unduitoare, mereu legănată de cine știe ce boare misterioasă...”² Fiică nelegitimă a doi bieți actori nomazi, crescută printre pasiuni aprige și sordide, Dorval dezlănțuită putea să aibă un ton de precupeată. La oraș făcuse de toate și, deși măritată și remăritată, avusese numeroși amanți, printre care și pe tînărul Dumas. Pe scenă, această femeie sublimă vibra de emoție, deborda de viață, era o posedată.

Împreună cu Frédérick Lemaître, jucase în *Treizeci de ani sau viața unui jucător*, unde, în rolul femeii care asistă la decăderea propriului soț, redase într-un chip genial durerea mamei, „măreția deznădejdiei feminine”. Totul o ajuta, scria Banville : „chipul deznădăjduit, buzele nebune de patimă, ochii secătuiți de lacrimi, trupul înfiorat, palpitînd, brațele gingașe, palide, sleite de febră”³. Iar George Sand : „Totul în ea era pasiune, maternitate, artă, prietenie, devotament, indignare, aspirație religioasă ; și cum nu știa și nici nu voia să drămuiască nimic, să se rețină de la nimic, existența ei era de o plinătate înspăimîntătoare, de o agitație peste puterile omenеști...”⁴ Da, Marie Dorval va juca rolul Adèlei mult mai bine decît domnișoara Mars.

Iar partenerul ei obișnuit, Pierre Bocage, îl va interpreta pe Antony mai bine decît Firmin. Acest rouenez, fost dărcitor, atras de teatru prin vocație, avea sensibilitate și temperament. Avea și defecte : brațe prea lungi, o voce nazală. Cîrula expresia : „am guturaiul lui Frédérick Le-

¹ Alexandre Dumas, *Amintiri dramatice*, pp. 247—248.

² George Sand, *Povestea vieții mele*, vol. IX, p. 130.

³ Théodore de Banville, *Camee pariziene*, ediția a II-a, p. 67.

⁴ George Sand, *Povestea vieții mele*, vol. IX, p. 121.

maitre". Avusese norocul s-o întâlnească pe Dorval, care, la rîndul său, găsise în el partenerul potrivit s-o pună în valoare. Ea era conștientă de laturile lui ridicole ; îl considera înfumurat și cam nerod ; dar știa că va fi în *Antony* omul rolului, chiar mai bun decît Frédérick, care și-ar fi atras toată piesa spre sine. Statura înaltă, fața cu trăsături regulate, sprîncenele stufoase făceau din Bocage frumosul tenebros visat de cititorii lui Byron. Liric, aspru, pasionat, întunecat, rînd pe rînd îndrăgostit, feroce și sublim, era parcă născut pentru *Antony*. Dumas își luă manuscrisul de la Comedia Franceză și i-l dădu Mariei Dorval. Aceasta nu semăna cu domnișoara Mars. Nimic dintr-o Célimène aristocratică. Foarte populară, plăcută din fire, îl primi pe Dumas cu accentul acela tărăgănat care suna la ea atît de plăcut :

— Ah, cît ești de drăguț, scumpul meu... Iată, sînt șase luni de cînd nu te-am văzut...

— Ce vrei, draga mea, între timp am făcut un copil¹ și o revoluție... Așa mă îmbrățișezi tu ?

— Nu te pot îmbrățișa... Am redevenit înțeleaptă.

— Și cine-i autorul acestei revoluții ?

— Alfred de Vigny. Sînt nebună după el... Dragostea este singurul lucru pe care știe să-l facă în mod firesc, dar asta mă determină să uit de celelalte... Se poartă cu mine de parc-aș fi o ducesă. Îmi spune îngerul său... Zice că am un trup plin de imaginație.

— Bravo !... Iar eu ți-aduc un rol... Vreau să ți-l citesc.

— Vrei să mi-l citești doar mie ? A, nu ! Mă consideri, așadar, o mare artistă ?

În aceeași seară chiar, Dumas îi citi *Antony*. Ea plînsese, se extazie, mulțumi :

— Ai să vezi cum am să rostesc : „*Ușa aceasta nu se închide !...*” Poți fi liniștit. Pieseale tale nu-s greu de jucat, însă îți sfîșie sufletul... Ia spune, dragul și scumpul meu,

¹ Belle Krelsamer, rămasă însărcinată cu Alexandre Dumas, avea să nască la 5 martie 1831.

unde-ai cunoscut atât de bine femeile ? Aproape că le știi pe dinafară...¹

Ea îi ceru să schimbe actul al V-lea. Îl găsea „prea blînd“. Domnișoara Mars îl găsisese prea dur. Ah, artistele astea ! Dumas rămase toată noaptea la Marie Dorval. Dimineța actul era refăcut. La ora nouă, artista bătea fericiată din palme și exclama :

— Să vezi cum am să rostesc : „*Vai, sînt pierdută !*“ Stai puțin, și apoi : „*Fata mea ! Trebuie să te sărut, fata mea !...*“ Și apoi : „*Omoară-mă !...*“ Și apoi totul.

— Ești mulțumită, deci ?

— Cred și eu... Acum, haide să-l căutăm pe Bocage ca să-l invităm la dejun și să-i spunem și lui².

Bocage fu la fel de entuziasmat ca Dorval. Vigny asistă la cîteva repetiții și ceru să se renunțe la declarațiile ateiste ale eroului. La 3 mai 1831, *Antony* era gata să-și facă intrarea la Porte-Saint-Martin. Astăzi nu se mai știe că această reprezentație a făcut tot atîta vîlvă cît și *Hernani*. Tot tineretul se afla în sală : scriitori, pictori, meseriași. „Vedeai chipuri ciudate și sălbatice, mustați în furculiță, bărbi cu cioc, plete lungi și cîrlionțate, tunicî extravagante, haine cu reverul de catifea... Femeile, cam înspăimîntate, coborau din trăsuri împodobite după moda vremii, cu pieptănăturile strînse în cîlacuri înalte și piepteni de baga, cu mîneci bufante și fuste scurte, lăsînd să li se vadă pantofii cu tocuri înalte...“³ Succesul a fost uriaș. Dorval, buimacă de emoție și foarte firească, scotea strigăte cumplit de adevărate. Iar cînd a strigat, prăbușindu-se peste brațul unui fotoliu, adorabilă în naivitatea ei feminină și cu o spaima instintivă : „*Vai sînt pierdută !*“, toată sala a izbucnit în plîns.

La început, publicul se mirase s-o vadă pe Marie Dorval în rolul unei femei de lume ; vocea ei ușor răgușită părea

¹ Alexandre Dumas, *Memoriile mele*, vol. VII, pp. 182—190.

² *Ibidem*, p. 193.

³ Théophile Gautier, *Istoria romantismului*, p. 167.

mai potrivită pentru melodrama populară. Dar piesa fusese atît de bine construită, situațiile dramatice se succedau cu atîta rapiditate, interpretarea era atît de realistă, încît după actul al IV-lea aplauzele duraseră pînă în clipa ridicării cortinei pentru actul al V-lea. Iar cînd Bocage, aruncîndu-și pumnalul la picioarele colonelului furibund, rostise cu sînge rece fraza : „*Mi s-a împotrivit ; am asasinat-o*“, în sală s-au auzit strigăte de teroare. Cei doi interpreți se bucuraseră de un triumf binemeritat. „Amîndoi atinseseră, scrie Dumas, cea mai înaltă culme a artei lor.“

Frédéricks Lemaître, care se pricepea în materie, spunea că actul al IV-lea din *Antony* interpretat de Dorval și Bocage era cel mai frumos lucru pe care-l văzuse vreodată. Dumas poseda destul de bine instinctul teatrului pentru a simți cît de important este să nu lași să scadă entuziasmul. Obținuse, din partea mașiniștilor, o schimbare de decor extrem de rapidă. Actul al V-lea îi aparținea în întregime Mariei Dorval : „A plîns așa cum se plînge, cu lacrimi ; a urlat așa cum se urlă, a blestemat așa cum blestemă femeile, smulgîndu-și părul, aruncînd florile, mototolindu-și rochia, ridicînd-o uneori pînă la genunchi, uitînd de respectul pentru Conservator“¹.

Sala era într-adevăr în delir ; aplaudau, plîngeau în hohote, lăcrimau, strigau. Patosul fierbinte al piesei cucerise toate inimile. Fetele se îndrăgostiseră de Antony ; tinerii și-ar fi dat capul pentru Adèle d'Hervey. Dragostea modernă, zice Gautier (e vorba desigur de dragostea anilor 1830), era minunat ilustrată de acest grup, căruia Bocage și doamna Dorval îi dădea o intensitate vitală nemaiîntîlnită ; Bocage, bărbatul fatal, și doamna Dorval, femeia slabă prin excelență... Pe vremea aceea, dragostea, pasiunea, chiar frumusețea nu erau de ajuns pentru o iubire

¹ *Le Figaro*, numărul din 4 mai 1831.

desăvârșită; mai trebuia și un anume orgoliu disprețuitor, ceva misterios în genul Larei și lui Giaour, într-un cuvânt, o fatalitate byronică; dincolo de omul iubit, trebuia să simți un erou necunoscut, pradă nedreptăților soartei, și mai puternic decât destinul său...

Cît despre doamna Dorval, accentele ei erau firești, strigătele de disperare tulburau sala... Privind-o cum își deznoadă panglicile de la pălărie, aruncînd-o apoi pe un fotoliu, spectatorii tremurau ca în fața unei scene de groază. Cît adevăr în mișcările ei, în atitudinile ei, în privirile ei cînd, doborîtă de durere, se sprijinea de vreo mobilă, își frîngea brațele sau înălța spre cer ochii ei de un albastru stins, înecați în lacrimi...¹

Ne inchipuim ce efect trebuie să fi produs această piesă fulgurantă asupra publicului incandescent și asupra tineretii clocotitoare a epocii. Dumas însuși fusese luat cu asalt de mulțime, tras în dreapta și în stînga, sărutat. Fanaticii tăiau fișii din pulpanele hainei sale pentru a păstra amintiri dintr-o seară de neuitat. Publicul premierelor, acest public elegant, de obicei atît de rezervat, își pierduse capul. La douăzeci și opt de ani, Dumas devenea autorul dramatic cel mai sărbătorit din epoca sa. Era situat pe același plan cu Victor Hugo. Lumea îi poreclise: „Cei doi rivali“, astfel încît frumoasa lor prietenie era uneori stricată prin grija falșilor prieteni, dar niciodată pentru mult timp, deoarece amîndoi erau firi generoase.

Succesul lui *Antony* a fost răsunător și de durată. O sută treizeci de reprezentații la Paris. Pentru prima oară lumea saloanelor catadicsise să vină la Porte-Saint-Martin. În provincie, drama rămăsese triumful Mariei Dorval. Ea adora piesa și o slujea cu fidelitate. Într-o zi, la Rouen, un regizor ignorant coborî cortina după loviturile pumnalului lui *Antony*, fără să aștepte replica finală. Bocage, furios,

¹ Théophile Gautier, *Istoria romantismului*, pp. 167—170.

se retrase și se închise în cabina sa. Publicul, lipsit de dez-nodământul așteptat care devenise celebru, protestă în urlete. Dorval, fată bună, își luă din nou poziția din fotoliu. Bocage refuză să mai apară în scenă. Publicul urla : „Dorval ! Bocage !” și amenința să sfărîme băncile. Regizorul, îngrozit de acest acces de mînie, ridică din nou cortina, sperînd că Bocage va reîntra în scenă. Publicul abia mai respira ; atunci Marie Dorval simți că trebuie să facă ceva. Moarta învie, se ridică și înaintă spre rampă :

— „Domnilor, zise ea, i-am rezistat... Și m-a asasinat.”

Apoi făcu o frumoasă plecăciune și ieși „salutată de un torent de aplauze”. Acesta este teatrul.

Ca să ne dăm seama de importanța evenimentului teatral prilejuit de *Antony*, ar trebui citit articolul scris de Alfred de Vigny în *Revue des Deux Mondes*. Severul și gravul poet încerca să demonstreze că o operă puternică, vie, nu lezează morală. Desigur, se știe că Vigny era iubitul doamnei Dorval și că există și articole de complezență, dar acesta suna veridic :

Nu mă supără, scria el, că melodrama și-a făcut intrarea în lumea literară, trecînd prin salonul anilor 1831... Esențialul este că succesul acestei drame este unul cum nu s-a văzut mai frumos și fiecare reprezentare seamănă cu o sărbătoare oferită de douăzeci de saloane reunite... Discuții ciudate, semănînd oarecum cu ceea ce trebuie să fi fost pe vremuri declarațiile de iubire, se angajau în fiecare lojă, de la o lojă la alta, uneori între necunoscuți... Și așa, în întreaga sală auzai tot felul de convorbiri șoptite cu privire la marea problemă cavalierească, veșnica problemă, aceea a devotamentului în dragoste... Fie că domnul cedează doamnei sau doamna domnului, amîndoi vor ceda vrajei lui Antony. Oh ! minunată artă a scenei, care îndreptă mo-

ravurile, de astă dată deloc rîzînd ! Nu, publicul nu rîde ; plînge puşin, dar suferă profund la această dramă...¹

Vigny pare, aşadar, să admită că această dramă era o operă foarte frumoasă. Avea ea vreo importanţă socială ?

Nu cred, continua Vigny, că autorul ar fi avut cît de cît intenţia, pe care i-au presupus-o cîteva persoane, de a voi să desfiinţeze din societatea noastră tradiţia căsătoriei şi de a o impune pe aceea a uciderii nevestelor al căror soţ rămîne sub acelaşi acoperiş ; ar fi mult prea sumbru, iar domnul Dumas n-a intenţionat cu siguranţă aşa ceva... Tehnica sa este să creeze mai întîi un deznodămînt, şi apoi, legat de acesta, să construiască întreaga piesă... Este o manieră potrivită nevoilor noastre de emoţii tari... şi, la urma urmelor, esenţialul nu este oare succesul ?... Trebuie să luăm omul aşa cum este el şi să-l judecăm după ceea ce intenţionează să facă...

Era o ironie fină. Vigny „care avea un stil total diferit“, nu iubea şi nu putea iubi efuziunile hiperbolice ale lui Dumas. Dar în piesă juca Marie Dorval, şi atunci Vigny devenea liric :

Doamna d'Hervey este o femeie melancolică, blindă şi bună, cu totul devotată soţului, iubindu-şi fiica dar şi toaletele, rochiile roz, pălăriile frumoase şi florile... fără-a uita însă o clipă că Antony o iubise. Dacă el va reveni, ea va fi pierdută... Accepta totul : dezonoarea, ruina şi moartea, aproape fără reproş, exclamînd doar atît : „Vai, sînt pierdută !“ strigăt naiv, pe care Adèle de la teatrul Porte-Saint-Martin îl rosteşte cu o uimire îndurerată care te înfioară pînă-n rărunchi, uimire ce demonstrează că fusese

¹ Alfred de Vigny, *Scrisoare despre teatru*, în legătură cu Antony. Articol publicat în *Revue des Deux Mondes*, nr. din iunie 1831, pp. 623—628.

într-atît de absorbită de cele trei luni de vrajă și fericire, încît era pentru prima oară cînd se trezea pe marginea prăpastiei și o măsura...¹

La sfîrșitul articolului, Vigny descrie femeile „foarte tinere, foarte drăguțe, foarte gătite“ aruncîndu-și buchele de flori spre doamna Dorval, „aplecate peste balustradă, surîzînd și plîngînd, întinzîndu-și mîinile ca pentru a o îmbrățișa și a-și lăsa aripile ocrotitoare asupra surorii zăcînd la picioarele lor“. În seara aceea, Alexandre Dumas înscria „o pagină în istoria dragostei“, dar și în istoria teatrului, căci datorită triumfului său Hugo s-a decis să-și joace drama *Marion de Lorme* la teatrul Porte-Saint-Martin, iar Vigny să scrie *La Maréchale d'Ancre* pentru Marie Dorval, „prima tragediană din cîte cunosc“. Pentru a doua oară, în cariera sa, Dumas era deschizător de drumuri.

V

MILLE ET TRE

Succesul lui *Antony* a însemnat pentru Dumas redobîndirea întregii și nemăsuratei sale încrederi în sine. Bărbatul plăcea. Subțirel și cambrat ca un dandy, se apropia de treizeci de ani. Pletele zburlete, ochii albaștri, „ca două picături de lumină“, mica sa mustață neagră îi dădeau un farmec aparte. Trecerea pe care-o avea la femei îi încununa prestigiul. Dragostea pentru Mélanie Waldor n-a supraviețuit însă lui *Antony*. Cînd un autor transformă

¹ Alfred de Vigny, *Scrisoare despre teatru*, în legătură cu *Antony*. Articol publicat în *Revue des Deux Mondes*, nr. din iunie 1831, pp. 623—628.

o femeie în personaj, aceasta e moartă pentru el. Și apoi, Mélanie, geloasă, anemică, roasă de ambiții literare, mereu preocupată de propria-i reputație, devenea de nesuportat.

Există mai multe soiuri de Don Juan. Don Juanul feroce și batjocoritor se răzbună pe toate femeile pentru disprețul uneia singure sau pentru propria-i naștere sau pentru propria-i urîțenie ; Don Juanul diabolic încearcă nu atât să se facă iubit, cât să sfideze toate legile divine și umane ; Don Juanul decepționat aleargă după dragostea perfectă, n-o găsește și-și continuă, trist, cursa ; Don Juanul senzual și lipsit de răutate culege femeile pentru că le dorește, așa cum ar culege fructele când îi este foame. Acesta nu este nici satanic, nici rău ; ar vrea să nu-și necăjească nici o iubită ; încearcă să le păstreze pe toate odată — ceea ce este caritabil, dar obositor, însă cum ele sînt geloase, se vede constrins să le mintă pe rînd, fapt care-l aruncă în Infernul mincinoșilor, cercul Nesiguranței.

Acesta era cazul lui Dumas. N-o rupsesese la propriu cu Mélanie Waldor, dar toate mușcatele simbolice de la ferestrele inimii lor păliseră. În octombrie 1830, înapoiindu-se de la Jarrie, el continua să-i făgăduiască un copil : „Da, iubita mea, mă gîndesc la el, la Antony al nostru“. Căci fiul din flori trebuia să poarte numele fiului spiritual. Dumas jura să se despartă de Belle Krelsamer : „Dealtfel nici nu cred că știe iubi cu adevărat... Apoi siguranța că voi veghea mereu asupra destinului ei teatral o va consola...“

Vorbe ! vorbe... Cînd se înapoie la Paris, Mélanie Waldor descoperi că Dumas nu se despărțise deloc de Belle Krelsamer (la teatru : domnișoara Mélanie), că aceasta locuia în vecinătatea lui și că el rămînea la ea în fiecare seară. Doamna Waldor avu ideea nefericită să se ducă

personal la rivală și să-i facă o cumplită scenă de gelozie. Enervat, Dumas încercă o ruptură; Mélanie I jucă pe cartea disperării :

Mélanie Waldor către Alexandre Dumas : Dă-mi voie să-ți scriu acum cînd noaptea-i pe ducă, iar febra nu mă lasă să dorm... Nu vreau să-mi amintesc decît de Alex cel nobil și bun, Alex care ar fi preferat să-și ia asupra-și vina, decît să mă bînuiască pe mine. Oh ! Alex acela era gloria mea, bucuria mea, zeul meu, idolul meu. Eu l-am distrus, da, dar l-am distrus din prea mare iubire, aproape așa cum maimuțele își omoară puii strîngîndu-i prea tare la piept... Oh ! Alex, mai îngăduie-mi o dată să văd în tine pe cel mai bun și mai nobil dintre bărbați. Ajută-mă ca dragostea mea pentru tine să nu fie doar rușine și păreri de rău ! Ajută-mă să găsesc în tine justificarea nebuniilor, a greșelilor mele și mai mult decît a greșelilor mele. Fii bun și generos. Renunță puțin la amorul tău propriu, care nu lasă loc nici unei dojeneli... Și fii mai îngăduitor. De la cine, Dumnezeule, să aștept milă și îngăduință, dacă nu de la tine ? Ei bine, nu știu, dar cred că, dac-ai vedea că-mi dau duhul, gura ta, în loc de săruturi, mi-ar spune tot vorbe amare, așternîndu-le între Moarte și mine. Iartă-mă, de o mie de ori, iartă-mă, sau poate că nu ești om... !

Acum apare în scenă un al treilea personaj care va juca, pentru Mélanie Waldor și Dumas, rolul pe care l-a jucat în aceeași epocă doctorul Regnault pentru George Sand și Jules Sandeau. Este vorba de doctorul Valerand. Medicul, confidentul iubiților despărțiți, pare să fi fost una din „măștile” tradiționale ale comediei romantice :

^ Biblioteca națională, fondurile Balachowsky-Petit, donație recentă.

Scrisoare testamentară a Mélaniei Waldor către doctorul Valerand : *Luni 22, orele unsprezece dimineța — Vreau ca înaintea plecării lui să pot avea :*

*Scrisorile mele, ca să le recitesc — și portretul meu.
Lanțul nostru și inelul nostru.*

Ceasul lui, pe care-l voi cumpăra.

Medalia lui în bronz.

Rugăciunea, Lacul, Gelozia.

Inelele din fire de păr ale bietului Jacques.

Pecetea sa Ecce labia.

Și dacă mor, toate astea (în afara portretului) să fie îngropate cu mine la cimitirul din Ivry, lângă mormîntul lui Jacques. Nu vreau decît o marmură albă ; deasupra să fie trecută ziua morții și vîrsta, iar dedesubt : Sara di te o di morte. Și în cele patru colțuri ale marmurei, aceste patru date :

12 septembrie, 1827

[data declarației]

23 septembrie, 1827

[data cedării]

18 septembrie, 1830

[data plecării din Jarrie]

Și 22 noiembrie, 1830

*[data sinuciderii proiectată
de Mélanie]*

Aceste patru date sînt singurele care mi-au hotărît soarta și viața. Doresc, de asemenea, ca atîta timp cît mama va trăi, să am glastre de mușcată în jurul meu, și o rog pe fata mea, cînd va fi mare, să facă ea lucrul acesta. Doresc să fiu îmbrăcată, în loc de giulgiu, cu rochia albastră și eșarfa galbenă. Doresc să mi se pună la gît lanțul nostru negru... Doresc ca ceasul lui și inelul nostru să-mi fie puse pe inimă împreună cu glastra sfărîmată a mușcatei noastre. Poeziile și scrisorile noastre să-mi fie așezate la picioare.

Mamei mele îi dăruiesc portretul. Șuvițele de păr, lui, dacă le-o vrea vreodată, ca și desenele de Boulanger și Johannot. Laurei, lanțul meu și brățările ; Henriettei, ine-

lele ; fiiței mele, cornalinele... Albumul meu, lui, dacă-l dorește... ¹

După acest testament romantic și această ruptură mortală, Mélanie Waldor va mai trăi încă patruzeci și unu de ani. În timp ce la Porte-Saint-Martin se repeta *Antony*, ea îl implora pe doctorul Valerand să se ducă la Dumas :

Bunul și dragul meu doctor, îmi simt inima atât de sfîșiată, încît trebuie să vă scriu, deoarece dumneavoastră, cel puțin, vă este milă de suferința mea. Îl vedeți astăzi ? Oh ! duceți-vă să-l vedeți. Dacă nu este acasă, înseamnă că este la Porte-Saint-Martin. Trimiteți-i cartea dumneavoastră de vizită și veți fi primit... Oh ! vedeți-l. Măcar să pot discuta cu cineva care l-a văzut. Vai ! L-am așteptat zadarnic ieri și alaltăieri. Îmi făgăduise că vine și m-am încrezut în cuvîntul lui, în lipsa dragostei lui — căci faptul că n-a venit după criza care mi-l readusese așa cum îl știussem întotdeauna, cel mai bun dintre oameni, oh ! nu înseamnă, oare, că trebuie să recunoșc sus și tare că m-a părăsit și că doar spaima morții mele l-a readus. Dumnezeu ! De ce n-am murit ? Nu-i prea tîrziu...

Gîndul că mă iubește mă înșală și mă amăgește încă, dar, este nebunie, demență. Să mă iubească el ? Dumnezeu ! Bărbatul care e în stare s-o iubească pe doamna Kr[elsamer] nu m-a iubit niciodată. Dumneavoastră n-o știți pe doamna Kr[elsamer] ! O s-o cunoașteți într-o bună zi, și el la fel. Oh ! s-o creadă pe doamna Kr[elsamer] mai mult decît pe mine ! Să sacrifice viața mea pentru săruturi fără iubire, pentru săruturi pe care ea le va da iubitorului ce-o va cumpăra cu un preț mai mare, cînd va fi pierdut nădejdea că o va lua de nevastă !

¹ Biblioteca națională, fondurile Balachowsky-Petit, donație recentă.

Domnezeule, de ce nu s-a ascuns în ziua aceea blestemată, cînd am fost capabilă să-mi pierd într-atît simţul onoarei şi să urc pînă la ea, de ce-a fost să audă vorbele ei şi ale mele !..

Mélanie Waldor către Alexandre Dumas, 10 decembrie 1830 : *Depart de tine, nu mă gîndesc decît la tine şi simt că viaţa-mi se duce zi după zi. Du-te ! nu-ţi reproşez nimic. Mă iubeşti, nu mă iubeşti decît pe mine. Dar slăbiciunea ta mă ucide şi mi-e teamă că am să mor. Uneori mă simt atît de rău. Oh ! îmi dau seama ce vei deveni după ce n-ai să-mi mai poţi aprinde inima şi nici să-ţi ispăşeşti greşelile cu preţul iubirii ; cînd eu nu te voi mai putea nici binecuvînta, nici ierta. Oh ! Alex, fie-ţi milă de tine şi ia acum hotărîrea pe care vei fi constrîns s-o iei mai tîrziu : alege între noi două.*

Există în această dublă legătură ceva oribil, şi inima ta nu-i făcută pentru aşa ceva. Suferi, nimic nu te mai mulţumeşte şi, la douăzeci şi şapte de ani, viaţa ta nu mai are noimă ; îţi croieşti un viitor total opus gusturilor şi visurilor tale de fericire ! Poate că eu te-am adus aici, dar stă în puterea ta să te întorci, să ai încredere în mine. Voi fi pentru tine tot ce vei vrea tu să fii. Vei fi liber, mereu liber. Voi aştepta totul de la inima ta şi nu te voi dojeni cu nimic ; nu mă vei mai vedea îmbufnată, nici supărată şi vei fi fericit. Da, oh ! Alex al meu, fă în aşa fel ca M[é]lanie să nu mai fie între noi ; ea mă urmăreşte ca o fantomă ; îmi distruge calmul, speranţa ; mă ucide şi tu nu-ţi dai seama ; şi nu poţi avea atîta putere să rupi cu ea cînd viaţa mea e în pericol !¹...

Belle Krelsamer purta în pîntece copilul lui Alexandre Dumas. Mélanie ştia :

¹ Biblioteca naţională; fondurile Balachowsky - Petit, donaţie recentă.

Scrie-i, oh ! Alex al meu, scrie-i. Arată-mi scrisoarea... Făgăduiește-i bani, protecție, simpatie, stimă, prietenie — totul în afară de dragoste și îmbrățișări ! Astea sînt pentru mine, doar pentru mine ; sau poate numai pentru M[é]lanie] Serre. Dar atunci, oh ! atunci adio, Alex, pentru totdeauna ! Vie sau moartă, ne vom despărți pe vecie...

Altă scrisoare : O vizitezi în continuare... Am aflat despre ea, despre faptul că i se apropie data nașterii ! Oh ! Dumnezeule, unde să fug ? Și am mai auzit că a jucat în Henric al III-lea, unde a fost oribilă¹. Dar, mă rog, tu ai văzut-o jucînd și încă o mai iubești. Ziceai că n-o să-ți mai placă din clipa în care va juca. Oh ! Ce crud ești ! Mi-e rușine că te iubesc ; mă disprețuiesc !

Dar M[é]lanie] Serre este în vîrstă. Ziceai : „Este în vîrstă, nu mai e foarte frumoasă“, ca să mă liniștești. Și ce importanță au toate astea dacă tu o găsești frumoasă, și tînără, dacă vrei să mă ucizi pentru ea ? Oh ! fă-o ; aproape că ți-aș fi îndatorată, căci simt că-mi pierd mințile. Adio, adio, fiți fericiți amîndoi...²

Cea de-a doua Mélanie născu, la 5 martie 1831, o fată care primi numele Marie-Alexandrine. Cum mai avea de îngrijit un fiu în vîrstă de șase ani³, născut dintr-o legătură anterioară și de scurtă durată, mama prevăzătoare ceru și izbuti ca Dumas să-și recunoască fiica. La patruzeci și opt de ore după naștere, lucrul se și făcuse. Autorul piesei *Antony*, apărător al copiilor din flori, nu putea refuza să-i recunoască pe ai săi. Dumas era bun, dar negli-

¹ Cu siguranță la Bruxelles sau în provincie, căci niciodată Belle Krelsamer n-a jucat la Teatrul Francez, ori *Henric al III-lea* făcea parte din repertoriul *Comediei Franceze*.

² Biblioteca națională, fondurile Balachowsky - Petit, donație recentă.

³ Jean-Paul Krelsamer, recunoscut doar de mama sa, se născuse la Paris, la 2 noiembrie 1825.

jent. De șapte ani, uitase să-l recunoască pe fiul său Alexandre. Ținu să facă dreptate.

Alexandre Dumas către notarul Jean Baptiste Moreau : *Domnule, aș vrea să recunosc prin notariatul dumneavoastră un copil înregistrat la primăria din Place des Italiens, sub numele Alexandre, la 27 iulie 1824.*

Mamă : Doamna Labaye (sic). Tată necunoscut.

Aș vrea să-l recunosc fără ca mama lui să știe. Bănuiesc că se poate.

Numele meu este : Alexandre Dumas Davy de la Pailleterie, strada Universității, 25

Trebuie făcut în cea mai mare grabă. Mi-e teamă ca acest copil, la care țin foarte mult, să nu-mi fie răpit. V-aș ruga să-i spunei persoanei care vă înmânează această scrisoare cum să procedeze. Cred că veți avea nevoie de un certificat de naștere ; atunci se va duce să-l caute.

Primiți, domnule, asigurarea celor mai distinse sentimente ale mele.

Alex. Dumas.¹

În luna mai 1831, când se jucă *Antony*, Mélanie Waldor, modelul Adèlei d'Hervey, și care știa acest lucru, primi de la autor o invitație pentru o lojă în avanscenă cu această scrisoare : „Dragă prietenă, vă trimit șapte locuri. N-am putut să vi le aduc personal. Fac parte dintr-o societate, care duce tratative în vederea obținerii crucii Legiunii de onoare. Voi încerca să vin să vă văd în lojă. Al dumneavoastră prieten A. D.”²

Putea exista pericolul ca *Antony* să sporească minia femeii părăsite. Întreg Parisul o identifică îndată pe Adèle d'Hervey, ușor de recunoscut după soțul ofițer, după faptul că era singură la părinți, după unele amănunte de îm-

¹ Scrisoare comunicată de domnul Raoul Simonson, inedită.

² Biblioteca națională, fondurile Balachowsky-Petit, donație recentă.

brăcăminte ca și după ticurile de vorbire. Mélanie, compromisă în public, îl acuză pe Dumas că „o pusesse în piesă”. Cîrînd, spunea ea, tatăl său virtuos, fiica sa adolescentă n-or să mai vadă în Mélanie Waldor decît pe eroina din *Antony* ! Cînd în locul domnișoarei Mars o văzu jucînd pe doamna Dorval, Mélanie simți că leșină știindu-se încarnată de o rivală. Lucru și mai grav : Belle Krelsamer, altă rivală, interpreta rolul doamnei de Camps, sub enervantul ei pseudonim : *domnișoara Mélanie*, și toată sala vorbea despre micuța Marie-Alexandrine, fiica autorului și a interpretei.

Cînd lucrarea apăru în vitrinele librăriilor, doamna Waldor se simți din nou insultată, văzînd că în loc de prefață Dumas tipărise o așa-zisă „dedicație neștiută de nimeni, în afară de ea”. Era o poezie scrisă cu doi ani înainte, pe vremea cînd o iubea și era gelos pe inofensivul căpitan Waldor :

*De cîte ori nu mă-ntrebai în clipele de fericire,
Cînd fruntea-mi, brusc, se-ntuneca :
— Pe gura ta de ce văd zîmbetul acesta groaznic,
Și-n ochi, de ce aceste lacrimi ?*

*— De ce, ? Pentru că sufletul meu, în toiul dezmiardării,
De-o gelozie cruntă e veșnic chinuit
Și străin la fericirea prezentă, își caută mereu suplicii
În viitor și în trecut !*

*Chiar sărutarea ta-mi provoacă suferință.
Mă copleșești cu iubirea... Iubirea ta, da, mi-amintesc,
Cînd sîngele ți-a clocotit întîia oară
Pe altu-l sărutai, și nu pe mine !¹*

Mai tîrziu Mélanie s-a liniștit. Faptul că nu mai era iubită nu însemna că înceta să mai fie o femeie de litere.

¹ Alexandre Dumas, A.A.***, poem plasat ca *motto* la *Antony*. — *Teatru complet*, vol. II, p. 1.

Avea un salon ; Dumas, autorul glorios al lui *Antony*, îi putea fi o prețioasă **podoabă** : „Veți veni, nu-i așa ? Vine și Hugo. Va fi o seară de discuții intime. Mi-ar face plăcere să veniți...” Îi cerea s-o recomande unui critic : „Pentru mine e foarte important să se vorbească puțin în public despre versurile mele...” Îi oferea prietenie, conform celor mai bune tradiții :

Dragostea pe care n-o mai am s-a transformat într-un fel de cult al trecutului. Elogiile pe care le primiți vă reîntorc la mine. Mi se pare atunci că sînteți din nou al meu și că redeveniți proprietatea mea. Ah ! tot ce este bun și măreț în dumneavoastră va avea întotdeauna o legătură ascunsă cu sufletul meu ! Nu voi mai trăi pentru mine, ci știindu-vă fericit, iubit, onorat, aș începe o nouă viață care s-ar datora tot dumneavoastră. Adio, prietenul meu, frațele meu, adio...¹

Cele două femei, Mélanie și „Mélanie“, continuau încă multă vreme să-și adreseze, prin scris, amare adversuri. Poeta o învinuia pe artistă că-i interceptează scrisorile către Dumas ca să se folosească de ele trimițându-le căpitanului Waldor. Dumas izbutea să pună mîna pe scrisorile furate și le înapoia în mod cavaleresc autoarei. Aceasta îi cerea și alte servicii, mai surprinzătoare : „Fac în clipa aceasta demersuri ca să-l opresc pe domnul Waldor la Paris. Dacă veți putea să mă sprijiniți, v-aș fi recunoscătoare...”

Ultima scrisoare a Mélaniei Waldor către Dumas a fost pe cît de confuză, pe atît de nesfîrșită :

Alexandre, prietene, valorezi, în ciuda greșelilor tale, mai mult decît majoritatea bărbaților. Te compar cu ei și nu mai mi-este rușine că te-am iubit... Motivele care te

¹ Biblioteca națională, fondurile Balachowsky-Petit, donație recentă.

scuză sînt vîrsta și singele tău african ; cînd m-ai iubit
aveai un suflet tînăr și încă nealterat ; n-ai calculat la rece
pierderea mea ; n-ai adunat vicleșuguri peste vicleșuguri
ca să mă aduci în starea asta... Dragostea a fost fără arti-
ficii, fără calcule...

Își cerea iertare că se supăraseră pentru dedicația invi-
zibilă din Antony : un fals prieten o sfătuisese în mod pe-
riculos :

Oh ! iartă-mi scrisorile ; iartă-mi tot ce ți-am scris
referitor la Antony, la versuri. El mi-a dictat totul ! Voia
să-ți înapoiez Antony și operele lui Byron ! N-am avut
curajul... Acum simt că am greșit, că am crezut ceea ce
ura lui pentru tine îi comanda. El îmi prezenta totul sub
o lumină falsă... Da, versurile tale erau o dedicație știută
doar de noi doi. Faptul că el le-a zvîrlit mînios și dispre-
țuitor nu era un motiv ca eu să te învinuiesc ca de o
crimă. Aceste cîteva rînduri, scrise de tine, ar fi trebuit
să mă încînte. El a otrăvit totul !...

Vorbește-mi despre dramele tale. Ești mulțumit de
ele ? Sper că da. Judecata publicului ți-a fost favorabilă.
Chiar printre prietenii lui Victor s-a vorbit că Antony
este mult superior. Și totuși există în Marion cîteva mo-
mente de mare frumusețe, iar actul al patrulea este su-
blim. Oh ! Lucrează ; te așteaptă un viitor plin de glorie.
Încearcă să fii fericit. Cel puțin unul dintre noi să ia de
la viață partea ei mai puțin amară... ¹

Belle Krelsamer, mereu la pîndă, puse mina și pe
această scrisoare. Doctorul Valerand fu trimis la Dumas
cu o notiță : „Îl rog pe domnul Dumas — după ce îmi va
înapoia cele patru scrisori pe care i le cer și, ținînd cont
de tot ceea ce mi-a scris de curînd, sînt convinsă că nu

¹ Biblioteca națională, fondurile Balachowsky-Petit, donație recentă.

mă va refuza — îl rog, spun, să nu se mai ocupe de mine în nici un fel”¹. El o luă de bună și trăi pe față cu Mélanie Serre. Dar o mai întâlnea încă, destul de des, pe prima Mélanie la prietenii comuni. O văzuse la Arsenal, în salonul lui Nodier, „într-o rochie roșie înspăimântătoare”, dansînd galop cu bărbatul ei. În timp ce se jucau de-a baba-oarba și de-a leapșa pe furate², Dumas o privea de la distanță, o găsea urîtă și se mira că o iubise. Îi datora oricum Antony.

*Vai mie, vai mie pe care cerul în această lume
îi trimise ca pe-un oaspete, străin de legile ei...*

Pe atunci scria asemenea versuri byroniene dar, sub masca lui Antony, copilul răzvrătit purta cu semeție tripla greutate de a exista, de a fi bărbat și de a fi un bărbat hărțuit de femei. Singura lui dorință ar fi fost ca Furiile să se înțeleagă între ele. Mélanie Waldor se dăduse în lături, dar Catherine Labay și Belle Krelsamer care, de cînd făcea menaj comun cu tatăl fiicei sale, pretindea să i se spună *doamna Dumas*, se certau pentru micuțul Alexandre. Copilul suferea.

Un bărbat admirabil, senzual și ușuratic poate face foarte mult rău fără să vrea și chiar fără să știe. Lui Dumas i se părea firesc să treacă de la o amantă la alta ; de aceea ar fi dorit ca și iubitele părăsite să fie fericite. Cînd infidelitățile sale le aduceau la deznădejde, el încerca să le liniștească prin daruri. Toată viața, fiul Catherinei Labay avea să-și amintească de una din zilele cînd, neputînd lucra din pricină că băiatul plîngea noaptea, tatăl a înhățat tîncul și l-a zvîrlit cît colo pe pat. Mama, îngrozită, îi făcușe o scenă. A doua zi, Dumas se înapoiase pocăit, dă-

¹ Biblioteca națională, fondurile Balachowsky-Petit, donație recentă.

² Vezi Antoine Fontaney, *Jurnal intim*, publicat de René Jansinski, *passim*.

ruindu-i un pepene în semn de iertare¹. Cîți pepeni jertfiți pe altarul împăcării n-avea să mai ofere astfel, de-a lungul vieții sale, cu tot atîta bunătate și inconștiență ?

După 1830, cîștigînd ceva bani, o instalase pe Catherine împreună cu fiul său într-un apartament din suburbia Passy. Aci venea uneori să respire „aerul de la țară“ în uniforma sa de artilerist al gărzii naționale. Cînd micuțul era bolnav sau suferea vreun accident, familia trimitea repede pe cineva să-ntrebe de el la santinela Luvrului. Într-o zi doctorul prescrie lipitori, copilul se împotrivea cu încăpăținare. Tatăl jură că nu-i făceau nici un rău.

„Bine, atunci pune-ți-le tu“, zise micul Alexandru.

Dumas aplică pe dată lipitorile pe podul palmei sale stîngi.²

Nu dorea decît să se facă iubit, dar copilul o prefera, cum era și firesc, pe aceea care-l crescuse. Catherine Labay era o femeie „simplă, dreaptă, cinstită, harnică și devotată, om de cuvînt în toate fibrele ființei sale intime“³. Neîndoios, Dumas-fiul moștenise de la lenjereasa din Brabant un bun-simț practic, o morală sănătoasă și moderată, care-i echilibrau imaginația aprinsă, temperamentul focos, nevoia de a epata, moștenite de la strămoșii din partea tatălui. Mai tîrziu el va descrie cu duioșie modesta locuință atît de curată și atelierul unde mama sa împărțea lucrătoarelor lucrul croit de mîna ei.

Actul de recunoaștere din 17 martie 1831, care conferea paternitatea absolută autorului lui *Antony*, marcă începutul unei neplăcute lupte între Catherine Labay și fostul ei iubit. Împins de Belle Krelsamer, care o acuza pe Cathe-

¹ H. Blaze de Bury, *Studiile și amintirile mele : Alexandre Dumas*, p. 8.

² *Ibidem*, p. 12.

³ Maurice Spronck, *Alexandre Dumas-fiul, originea și debuturile sale*, articol publicat în *Revue des Deux Mondes*, nr. din 15.III.1898, p. 406.

rine de vulgaritate și ignoranță, considerînd-o nedemnă să-l crească pe fiul lui Dumas, acesta ceru să i se încredințeze copilul. Mama intentă un proces și îl pierdu. Cauza sa ar fi fost ușor de pledat dacă ar fi avut grijă ca în ziua nașterii să-și afirme intenția de a recunoaște bastardul conform normelor prescrise de legea franceză. Neavînd indicații precise în acest sens, doctorul mamoș și doi vecini (un croitor și un dentist) se duseseră la primărie unde declaraseră nașterea lui „Alexandru, născut la 27 al lunii curente, la orele șase seara, la domiciliul mamei sale... *fiu natural al domnișoarei Marie-Catherine Labay*“, în timp ce ar fi trebuit să ceară să se scrie : *fiu natural recunoscut*¹. În 1831, Catherine răpi, la rîndul ei, copilul și, pe data de 21 aprilie, îl recunoscă legal. Prea tîrziu. Recunoașterea tatălui era anterioară. Catherine continuă să lupte zadarnic, cînd ascunzîndu-și fiul iubit sub pat, cînd dîndu-i drumul pe fereastră. În cele din urmă „tribunalul dădu ordin unui polițai să-l aresteze pe Alexandre Dumas-fiul, în vîrstă de șapte ani, și să-l interneze într-un pension“².

Ne închipuim ce tulburare trezise în sufletul copilului această îndelungată luptă între două ființe pe care el ar fi vrut să le respecte în egală măsură. A trebuit să aleagă, și inima i-a înclinat spre mamă. Ea și-l luase drept martor de abandon părintesc. El vedea prea bine că mama ducea o viață cîstită, iar tatăl, dimpotrivă, locuia împreună cu o străină. Avusese vîgă impresie că față de această mamă ireproșabilă, victimă a unei nedreptăți, se comisese o gravă greșeală. Copiii nu spun niciodată ce au pe inimă ; nu-și dau în vileag durerile cele mai tainice decît prin accese de minie, la prima vedere absurde. Cînd va avea patruzeci

¹ Arhivele districtului Sena, grefa stării civile. Extras din registrul actelor de naștere, arondismentul II.

² Henri Blaze de Bury, *Studiile și amintirile mele : Alexandre Dumas*, p. 9.

și doi de ani, acesta îi va mărturisi unui prieten „că n-a iertat niciodată“.

Cînd tînărul Alexandre fu obligat să locuiască la amanta tatălui său, deveni un rebel. Doamna Krelsamer, care încerca să-l îmblînzească pe fratele vitreg al fetei sale, se izbi de o sălbatică împotrivire. Îi scrisese lui Dumas :

Dragul meu, știi cît de mult îți iubesc fiul, așadar, îl judec cu îngăduință, nu cu severitate. Ei bine, dragul meu, cred că nu va fi cu puțință să-l creștem la tine. Există în el un fond de educație vicioasă, ce trebuie îndreptată și cît mai grabnic posibil. Ar fi cu siguranță mai apropiat de tine, dacă ai putea să te ocupi de el, dar ce îi vei oferi tu? Două ore cel mult... În lipsa ta, își bate joc de toată lumea și nimeni nu-i poate veni de hac. Nu izbutesc să-l pieptăn, nici prin rugăminți, nici prin amenințări ! Nu vrea nici să citească, nici să scrie și face doar ce vrea el, cu atîta încăpăținare, încît sînt obligată adesea să-l cert. Dar ce este mai rău, pricina tuturor relelor, este faptul că i s-a spus că o va vedea pe mama sa duminică și joia. Cu cît o vede mai des cu atît se întoarce acasă și mai ursuz, arțăgos și morocănos cu toată lumea. Sînt convinsă că mama sa îl montează împotriva noastră și chiar a ta. Nu mai întreabă de tine ca în primele zile. Nu are decît un singur gînd : maică-sa ! Restul n-are absolut nici o importanță pentru el. S-a întors marți la orele trei ; ei bine, mîine se va duce din nou ! Vine să-l ia chiar ea ; va dormi acolo, probabil, și iată că petrece mai multe zile cu ea decît departe de ea. Aici stă buba și lucrul ăsta va fi din ce în ce mai rău.

Azi-dimineață Adèle l-a plimbat... A chinuit-o cerînd să-l ducă la maică-sa. S-a înapoiat plîns, nemulțumit că nu i s-a dat ascultare. Cu cît o vede mai des cu atît vrea

s-o vadă mereu și se îndepărtează de tine. Pierzi toate roadele primului tău impuls de fermitate. Lași între tine și copilul tău o femeie care se străduie din răspuțeri să-l îndepărteze de sufletul tău, iar mai târziu copilul, plin de dragoste pentru mama sa, îți va spune : „M-ai despărțit de mamă și ai fost aspru cu mama“. Iată ce î se va băga în cap...

Cînd îți spun lucrurile astea, scumpul meu, și le spun cu aceeași convingere pe care aș avea-o dacă ți-aș fi nevastă și copilul ar fi al nostru. Fiul tău are, în multe privințe, judecata unui copil de zece ani, dar o va crede pe mama sa în totul, și totdeauna înaintea ta. Pentru a preîntîmpina toate astea, nu mai este timp de pierdut și ai să vezi că te vei felicita că l-ai despărțit pentru moment de ea. În privința aceasta ar trebui să-i scrii chiar ei. Multe sărutări, scumpul meu, și rupe scrisoarea¹.

Obosit de această luptă, Dumas luă hotărîrea să-și ducă băiatul la internat. Tribunalul departamentului Sena alesese la început Institutul Vauthier de pe strada Montagne-Sainte-Genève. În *Afacerea Clemenceau*, Dumas-fiul descrie ultima zi petrecută împreună cu mama sa ; tacîmul și tingirea de argint cumpărate de ea ; rufăria pregătită pentru el : „Fiecare din aceste obiecte reprezentau bani cîștigați din greu, nopți nedormite, uneori pînă dimineața. Bărbatul care face mamă dintr-o fată săracă și lasă grija creșterii copilului doar pe seama eforturilor acesteia este oare conștient de actele sale ?“²... Trecerea de la duioșia maternă la cruzimea copilărească avea să devină pentru micuț o încercare cumplită.

¹ Scrisoare publicată de Marcel Thomas în *La Table Ronde*, nr. din mai 1951, pp. 84—86.

² Alexandre Dumas-fiul, *Afacerea Clemenceau*, memoriul acuzatului, p. 8.

PARISUL ÎN 1831

Parisul ducea încă dorul revoluției curmată la jumătatea drumului. Ca și Dumas, capitala nu se împăca cu regimul în vigoare. În fiecare seară, între Gymnase și Ambigu, băieții zvrleau cu pietre în gardiști. Publicul teatrelor rămânea la fel de febril. Întemeietorii romantismului nu mai erau prea uniți. Lamartine se apucase de politică. Sainte-Beuve și Hugo nu-și vorbeau. În 1830, Hugo, Vigny și Dumas formaseră un triumvirat dramatic. Nici un triumvirat nu durează. Hugo îi spunea lui Dumas cu sinceră indignare :

— Imaginează-ți că ziaristul ăsta pretinde că Vigny a inventat drama istorică !

— Nemernicul ! răspundea Dumas. De parcă n-ar ști toată lumea că eu sînt acela.

Triumful lui *Antony* „dezbinase generația tînăra care, pînă atunci, urmăse drapelul comun, deschizînd breșa cu *Henric al III-lea* și dînd asaltul cu *Hernani*. Tinerii se împărțiseră în două tabere : cei din tabăra lui Victor Hugo și cei din a domnului Alexandre Dumas ; ei nu mai alcătuiau o masă compactă împotriva dușmanului și trăgeau unii în alții“¹. În ciuda permanentei sale bune dispoziții, raporturile lui Dumas cu tovarășii de litere se înrăutățeau. Mulți îi invidiau rapida ascensiune ; alții ziceau că nu-și merita succesele. Cabrioleta și „tigrul“ său mai degrabă iritau decît amuzau. Scundul Sainte-Beuve cu părul roșcat, criticul de gust, exigent și rafinat, spunea cu dispreț : „Dumas ? Un prînz de burlac veșnic. *Christine* ? Piesă de calitate a doua, cu mult sub nivelul lui *Hernani*, cum e isopul față de cedru“. Judecată prea aspră, deoarece lui

¹ Adèle Hugo, *Victor Hugo descris de un martor al vieții sale*, vol. II, pp. 357—358.

Saint-Beuve nu-i plăcea nici măcar *Hernani*. Dar Dumas deschisese o breșă și, oricum, *Antony* nu-i datora nimic lui *Hernani*. Dumas tuna și fulgera : „Prinz de burlac ? Să mă lase să gătesc și vom vedea !“

În ceea ce-l privește pe Hugo, se purta cu Dumas prietenos și curtenitor. El era considerat șeful școlii romantice. O prefață de Victor Hugo devenea, pentru tineret, ca o ordine de zi a unui general de armată. Hugo voia să fie un gânditor ; Dumas se mulțumea să fie un animator. Dușmanii lui ar fi adăugat : „Și să câștige mulți bani“. E adevărat că avea nevoie de ei, dar ca să-i împartă, să-i dăruiască, să-i risipească, nu pentru a-i strânge. Hugo, mare poet, trăia ca un burghez econom ; Dumas, ca un boem risipitor și generos. În fiecare seară, la teatru, Hugo era, mai mult decât Dumas, atent la încasări. „Victor era teribil cu preocupările sale privitoare la încasări“¹, scria Fontaney în *Jurnalul său intim*. Dar Hugo avea încasări de clasă.

După ce l-a ascultat pe Hugo citind piesa *Marion de Lorme*, Dumas a rostit cu glas tare : „Sîntem pierduți !“ iar lui însuși : „Ah, de m-aș pricepe ca, așa cum fac pieșele, să scriu și asemenea versuri !“ Iar cînd a recitat *Marion* : „Mi-aș da, spunea el, un an din viață pentru fiecare din aceste acte minunate, ceea ce nu mă împiedică să am pentru Victor o admirație și mai mare, o prietenie și mai adîncă, și nici o fărîmă de invidie...“ Era sincer.

Atît de sincer, încît, terminîndu-și piesa în versuri : *Carol al VII-lea la înalții săi vasali*, fusese tentat să o re-scrie în proză după ce citise *Marion de Lorme*. Actorii îl liniștiră, și, la 20 octombrie 1831, pe scena teatrului Odéon, sculpturala domnișoară George dădu viață acestei drame. Încă un subiect cules dintr-o carte deschisă la întîmplare. Tema ? Aceeași din *Andromaca* lui Racine. O femeie îndrăgostită de un bărbat care n-o iubește. Regele Carol al

¹ Antoine Fontaney, *Jurnal intim*, publicat de René Jasinski, p. 22.

VII-lea și Agnès Sorel nu figurau decât din motive de prestigiu. Cele trei personaje principale erau femeia crudă, Bérengère ; bărbatul ei, contele de Savoisy, și ucigașul : Yaqoub Sarasinul, adus din Cruciadă de către Savoisy. Yaqoub, salvat pe vremuri de cruciat, o iubește pe Bérengère și, îndemnat de aceasta, îl ucide pe Savoisy. Piesa nu făcea doi bani, cu excepția câtorva accente destul de frumoase în rolul lui Yaqoub cu privire la prejudecățile rasiale, subiect ce-i mergea la inimă lui Dumas, motiv pentru care îl și izbutise.

N-a fost un eșec răsunător. Dimpotrivă. Dar publicul premierei rămăsese de gheață. Impunătoarea domnișoară George o interpreta pe Bérengère, femeie de douăzeci și cinci de ani, plăpândă și palidă, rol în mod evident scris pentru Marie Dorval. Frumosul Lockroy îl juca pe tânărul arab Yaqoub, rol scris pentru Bocage. De aici mari neajunsuri în interpretare. *Journal de Fontaney* : „Piesa nu se ridică la înălțimea lucrărilor obișnuite ale lui Dumas. Este un *Othello* întors pe dos, în jurul căruia se încolăcesc nu știu câte alte imitații clasice și romantice. Este o originalitate de marchetărie ; este genul compozit”¹...

Dumas își luase băiețelul, nădăjduind să-l facă părtaș la triumful său și să-i recâștige astfel inima. Mai târziu, ajuns el însuși autor dramatic ilustru, Alexandre Dumas-fiul își mai amintea încă de seara aceea ciudată când își spunea : „Toate astea le-a făcut tata“, și de trista înapoiere pe jos prin Parisul întunecat, mîna lui mică în mîna mare ce tremura ușor. „Tata este nefericit“, se gîndea copilul. Simțea că era mai bine să nu vorbească despre piesă și chiar să nu vorbească despre nimic. Totuși publicul venea buluc la Odéon.

Este riscant pentru un artist, care nu excelează prin conștiinciozitate, să aibă mare nevoie de bani. Căci, în ase-

¹ Antoine Fonteney, *Jurnal intim*, publicat de René Jasinski, p. 57.

menea condiții, el nu poate rezista ofertelor avantajoase din punct de vedere financiar. Autorului piesei *Antony*, devenit celebru pentru măiestria sa de constructor dramatic, i se prezentau tot felul de piese pe jumătate lucrate, pentru care i se cerea colaborarea.

Prosper Goubaux, întemeietorul unui pension la modă, și Jacques Beudin, bancher cu patima scrisului, îi aduseră astfel schița unei drame căreia nu-i găseau un deznodământ : *Richard Darlington*. Harel le oferea ca interpret pe Frédérick Lemaître. Dumas modifică piesa pentru acesta. „Un Frédérick“ nu era „un Bocage“. Ca să pună în valoare calitățile artistului, se impunea ca eroul să fie cinic și dur. Dumas îi croi pe măsură dialoguri brutale și replici tăioase în care Frédérick excela. Piesa intrase în repetiții când autorii încă nu știau cum să scape de Jenny, nevasta lui Richard. „Zvîrliți-o pe fereastră!“ zisese Dumas. Acest asasinat nepremeditat deveni momentul crucial al piesei. O rază de lumină verzuie, căzînd peste fața actorului, îl făcea atît de înspăimîntător, încît Louise Noblet (interpreta rolului lui Jenny) scotea adevărate strigăte de groază.

Fontenay, care asistase la ultima repetiție, nota : „Melodramă perfectă. — Tineretul francez, cu șepci de piele, redingote cu revere mari, plete stufoase, pelerine de mușama verde ; șopîrle înotînd în ploaie. — Petrus Borel și poezia sa ! Ah !“¹ Publicul împrumutase culorile dramei. La sfîrșit, Dumas, văzîndu-l pe Musset foarte palid, îl întrebă :

— Dar ce ai ! Ce s-a întîmplat ?

— Ce să fie ? mă sufoc, răspunse Musset.

Încăsările erau uriașe. Dar lui Dumas i se și propusese un nou subiect. Bocage, care păstra o minunată amintire despre *Antony*, îi prezentase un proiect scris de Anicet Bourgeois, autor priceput în melodrame. Din acest proiect

¹ Antoine Fontaney, *Jurnal intim*, publicat de René Jasinski, pp. 93—94.

Dumas compuse piesa *Teresa*, care nu-l încintă deloc în afara unui rol de fată despre care spunea cu modestie : „Este o floare din aceeași grădină cu Miranda din *Furtuna* și Klärchen din *Egmont*“.

Pentru rolul fetei, Bocage propuse o debutantă considerată de el plină de talent.

— Cum o cheamă ? întrebă Dumas.

— Oh ! n-o cunoașteți. Se numește Ida ; joacă la Montmartre, la Belleville, dar este foarte dotată, încântătoare, iar rolul îi va veni ca o mănuașă.

„Încântătoare“ pare să fi fost o impresie optimistă despre Ida Ferrier. Mică, destul de prost alcătuită, n-avea cu adevărat frumos decât ochii, un ten transparent și un bogat păr auriu. Încerca să o imite pe Dorval, să „vorbească cu umerii“ și să-și „unduiască gîtul ca o turturea“. Nu avea însă inimitabila naturalețe a Mariei.

Numele adevărat al Idei Ferrier era Marguerite Ferrend ; tîra după ea, în orice loc, o mamă văduvă. Deși rolul era scurt, obținut în *Teresa* un viu succes și se aruncă, adînc emoționată, în brațele autorului, spunîndu-i că „îi asigurase viitorul“. Nu știa pe atunci în ce măsură spunea adevărul. Dumas o duse la restaurant, o conduse acasă și făcu din ea amanta lui. Nu înceta să admire tinerețea, frumusețea, poezia proaspetei sale cuceriri. Îi lăuda pînă și castitatea : „Este o statuie de cristal ! zicea el. Voi credeți că floarea de crin este albă, că zăpada este albă, că alabastrul este alb ? Nu. Dacă în lumea asta există ceva cu adevărat alb, acestea sînt brațele domnișoarei Ida Ferrier“. Asemenea afirmații stîrneau zîmbete.

În *Teresa*, Ida Ferrier izbuti să amăgească. Devenită amanta lui Dumas, și sigură de aici înainte că va exista un rol pentru ea în orice piesă nouă a iubitului ei, își neglija meseria și căzu „sub nivelul mediocrității“. Era „o micuță Dorval, așa cum Mélingue era un mic Frédérick... Își desfăcea brațele lungi fără pic de naturalețe și-și deschidea

gura largă ca să înghită un contra sens“¹. Primejdie gravă pentru Dumas. Atîta vreme cît romanticii scriseseră pentru artiştii de geniu, aceştia izbutiseră să convingă întotdeauna publicul. O frază banală rostită de Dorval mişca inimile. Cînd o rostea Ida Ferrier părea banală. E preferabil ca autorul să lupte cu un mare artist, decît să domine un actor mediocru. Viaţa devine mai grea ; dar opera este salvată.

Din *Jurnalul* lui Fontaney ghicim că nenumăratele colaborări ale lui Dumas începeau să neliniştească lumea literară :

Luni 6 februarie : Voi vedea Tereza la Opéra-Comică... Piesa are mare succes ; este vorba tot de un adulter, dar de astă dată din amîndouă părţile... Piesa este scrisă de Dumas ; există şi un alt autor, dar i s-a pus condiţia să nu-şi dea numele !...

Joi 16 februarie : Urc la Dumas, iau masa împreună cu el, cu iubita lui şi Goubaux... — Apoi la doamna Gay. Aci se află şi Dumas, discutînd cu gravitate despre Republică şi Revoluţie. Vor să-l pună să plătească muniţiile luate de la Soissons ; excelentă glumă. Dumas l-a adus aseară şi pe de Anicet Bourgeois, colaboratorul său la Teresa. Pregătesc împreună încă patru drame. For shame !²... Am plecat la oraşdouă împreună cu Dumas, pe clar de lună...³

Cînd Ida Ferrier îşi făcu apariţia în viaţa lui Dumas, Belle Krelsamer se afla în turneu. La înapoiere a avut loc o adevărată furtună. Pentru femeile care ar fi acceptat moravurile sale cvasi-orientale, traiul cu Dumas ar fi fost extrem de uşor. Singurul lucru pe care îl cerea era să i se respecte munca. În rest, bunătatea sa era aproape o

¹ Maurice Descotes, *Drama romantică şi marii ei creatori*, pp. 234—235.

² Ce ruşine (engl.).

³ Antoine Fontaney, *Jurnal intim*, publicat de René Jasinski, pp. 115—118.

slăbiciune. Îndată ce avea bani, își hrănea amantele, fostele amante, familiile lor, copiii, prietenii, colaboratorii, lingșitorii. Un întreg regiment de ingrați. Dacă n-aveai unde mânca, era de ajuns să spui : „Hai la Dumas“. Îl găseai la masa de lucru. Pe șemineu zăceau ultimii ludovici de aur cîștigați.

— Dumas, am nevoie de bani, îi iau pe ăștia.

— Ia-i.

— Ți-i înapoiez peste opt zile.

— Cum vrei.

Îi plăcea să organizeze și să participe la petrecerile altora. Regele Ludovic Filip dăduse un bal costumat. În preajma carnavalului, Bocage și toți prietenii îl siliră pe Dumas, care, în urma succeselor teatrale, devenise nababul literelor și căruia acest rol îi plăcea, să dea și el unul în apartamentul său. „Iar petrecerea ta, îi spuseră ei, va avea două calități în plus : vor lipsi indivizii care se duc la rege, și nu va veni Academia.“ Greutatea era că apartamentul lui Dumas n-avea decît patru odăi, iar el trebuia să invite cel puțin patru sute de persoane. Din fericire, pe același palier exista un apartament de închiriat, fără nici o zugrăveală, în afara „tapetului de dedesubt“ cenușiu-albăstrui al pereților. Dumas îi ceru proprietarului permisiunea de a folosi aceste încăperi goale, și o obținu. Se punea problema cum să-l împodobească.

Cei mai renumiți pictori ai vremii : Eugène Delacroix, Célestin, Nanteuil, Decamps, Barye, frații Johannot, verii Boulanger, toți prieteni cu Dumas, își împărțiră sarcinile. Fiecare trebuia să extragă un subiect din opera unuia dintre scriitorii invitați. Un decorator de teatru, Ciceri, întinse pînzele pe pereți și, cu cîteva zile înaintea petrecerii, toți artiștii veniră să lucreze. Toți, în afara lui Delacroix, care apărură în ultima zi și improvază, în cîteva ceasuri, o scenă admirabilă, compunînd și pietînd în același timp.

Rămînea lucrul cel mai important pentru Dumas, care se fălea că este un bun bucătar și că știa să ofere mese

alese : supeul. Desigur, lui Dumas îi veni brusc inspirația de a-și asigura o bază substanțială și puțin costisitoare prin vînatul procurat chiar de el, ceea ce avea să fie o economie și o distracție totodată. Obținu, prin vărul său Deviolaine, pe cît de credincios pe atît de ursuz, o autorizație de vînatoare în pădurile domeniilor ; plecă într-acolo cu cîțiva prieteni și se înapoie cu nouă căprioare și trei iepuri.

Apoi, așa cum procedase în prima zi a sosirii sale la Paris, hotărî ca pentru restul meniului să folosească trocul. Îl chemă pe faimosul birtaș Chevet. Acesta acceptă ca în schimbul a trei căprioare să-i facă rost de un somon de treizeci de livre, sau de un nisetru de cincizeci. Cea de-a patra căprioară fu schimbată pe un platou uriaș cu piftie de purcel. Două căprioare aveau să fie fripte și servite întregi. Detaliile aranjamentului fuseseră încredințate stăpînei casei, adică Bellei Krelsamer.

Ea hotărî ca travestiul să fie obligatoriu, sau cel puțin dominoul venețian. Făgăduiseră să participe cele mai vestite, cele mai frumoase artiste din Paris, iar femeile din înalta societate solicitau invitații. La ora șapte, Chevet organizează o masă demnă de un Gargantua. Trei sute de sticle de vin de Bordeaux stăteau la cald, trei sute de sticle de vin de Burgundia erau puse la rece, cinci sute de sticle de șampanie așteptau la gheață. Două orchestre cîntau în cele două apartamente împodobite cu flori.

La miezul nopții, spectacolul deveni de nedescris. Toate personalitățile Parisului erau de față, nu numai artiștii, scriitorii, actorii dar și persoane serioase ca La Fayette ; Odilon Barrot ; François Buloz, de la redacția *Revue des Deux Mondes* ; doctorul Véron, de la redacția *Revue de Paris*. Domnișoara Mars, Joanny, Michelot și Firmin îmbrăcaseră costumația lor din *Henric al III-lea și curtea sa*. Tinerele actrițe, mîndre că erau, pentru o seară, favoritele lui La Fayette, îl găseau la fel de curtenitor și de cochet cum fusese înainte de Revoluția din 1789, la balurile curții

de la Versailles. Rossini, deghizat în Figaro, avea de luptat cu popularitatea lui La Fayette.

E greu de închipuit cum decursese acest bal al lui Dumas. Jurnalul *L'Artiste* scria :

*Să fii prinț, să fii rege, să fii bancher, să ai o alocăție de douăsprezece milioane, o avere de un miliard — nu cred că poți da o petrecere la fel de strălucitoare, la fel de veselă, la fel de nouă. Poți avea apartamente mai încăpătoare, mese mai bine puse la punct, ce știu eu ? jandarmi la ușă. Dar este cu neputință să ai, chiar dacă plătești cu bani gheață, acele fresce improvizate, pictate de mâini de maestru. Cu neputință să realizezi această tinerească și nebunatică reuniune de artiști și de celebrități. Cu neputință să realizezi mai ales cordialitatea sinceră și antrenantă a primului nostru dramaturg : Alexandre Dumas...*¹

Și era adevărat. Ce milionar ar fi obținut săli pictate asemenea logiilor lui Rafael ? Cine ar fi adunat laolaltă atîta frumusețe și glorie ? Belle Krelsamer, costumată în Hélène Fourment, părea nobilă și grațioasă cu pălăria ei neagră cu boruri largi și pene albe. Alexandre Dumas era îmbrăcat în călugărul lui Tițian, cu un costum din două părți diferite, mînele largi și lungi, bustul strîns într-o tunică scurtă. Celestin Nanteuil, în soldățoi, Delacroix în Dante, Barye în tigrul din Bengal, Alfred de Musset în Paiată, Eugen Sue în domino. Bibliofilul Jacob (Paul Lacroix), în ciuda celor nouăzeci de ani, purta o bonetă țuguiață și o haină de catifea strînsă pe corp. Putea fi văzut baronul Taylor și Bocage în Didier din *Marion de Lorme*. Domnișoara George, costumată în țărancă din Italia, părea o împărăteasă. Pe scurt, întreg universul, toate secolele, toate țările, istoria, geografia, fantezia. Cînd, la orele trei dimineată, s-a servit supeul gargantuesc, „era cu neputință să poți descrie ciudatul spectacol oferit de acest talmeș-

¹ *L'Artiste*, anul 1833, vol. I, p. 119.

balmeș de haimanale, de militari, de călugări, de brațe întinse, de pieptănături împodobite cu pene, de păsări, de sticle, de jamboane, de pahare, de fețe rumene. Nunta din Cana și Nunta din Gamache erau floare la ureche pe lângă...¹

După supeu, balul fusese reluat. Un galop asurzitor se învîrtea în jurul apartamentului „zguduit de această horă veselă. Te credeai în toiul unui sabbat, unde vrăjitoarele, toate tinere și frumoase, veniseră din cele patru părți ale lumii pentru a cuceri suflete în numele diavolului. Pînă și cei mai serioși oameni își pierdeau mințile...”² Odilon Barrot, demnitar încrezut și timorat, dansa cu o Smintită. La orele nouă dimineața, cu muzica în frunte, ieșiseră cu toții în stradă și încinseseră un ultim galop al cărui capăt ajungea pînă în bulevard, în timp ce coada se mai agita încă în curtea din piața Orléans.

Galopul acesta drăcesc părea un simbol. Trecuseră doar zece ani de cînd tinărul Dumas plecase din orașelul de provincie, cu cincizeci de franci în buzunar, pentru a cuceri Parisul. Zece ani și iată că el, și numai el, putuse antrena în această uriașă farandolă tot ceea ce Parisul avea mai strălucitor, mai spiritual și mai frumos. Cînd, într-o zi, Disraeli a fost întrebat cum ar fi dorit să fie viața, el a răspuns cu gravitate : „O grandioasă procesiune de la adolescență pînă la mormînt”. Dumas ar fi dorit ca viața lui să fie o farandolă prietenească și somptuoasă, desfășurîndu-se în ritm de galop. Încă de pe atunci un întreg corțegiu țopăia în urma sa, în ritmul viorilor sale ; îl vom vedea mai tîrziu atrăgînd după el cititorii din lumea întreagă, așteptîndu-i cu nerăbdare povestirile, la fel de vii ca și această muzică, și lăsîndu-se conduși, deghizați cînd în mușchetari, cînd în cardinali, într-un galop secular care mai dăinuie încă.

¹ *L'Artiste*, anul 1833, vol. I, pp. 120—121,

² *Idem*.

PARTEA A PATRA

TATĂL RISIPITOR

I

TURNUL DIN NESLE

„Trăiască melodrama în care a plins Margot...”

ALFRED DE MUSSET

Revoluțiile sînt boli cu incubație scurtă și convalescență nesfîrșită. Domnia noului rege începu într-o epocă tulbure și din această pricină teatrul avu de suferit. La Paris, răscoalele se țineau lanț; în Vendée, ducesa du Berry aduna nemulțumiții; holera bintuia în tot locul, iar teama secătuia încasările. Nu s-a știut niciodată cu exactitate (microbii erau pe atunci necunoscute) de unde venea această temută epidemie, dar în lumea întreagă mureau mulți, poate și de spaimă sau prin autosugestie. Doctorii recomandau să nu se consume crudități. Dumas avea pe atunci, ca totdeauna, neazuri pecuniare. Un prieten, care obișnuia să-i reproșeze risipa, rămase uimit găsindu-l la masă în fața unui cantalup uriaș.

— Ce imprudență ! strigă vizitatorul. Măninci pepene? Acum !

— Dragul meu, se găesc pe nimic.

După aceea se îmbolnăvi de holeră, ca toată lumea, dar se lecuî ca nimenea, bînd un pahar plin cu eter. Era în convalescență, tot la pat, cînd primi vizita spiritualului și periculosului Felix Harel, directorul teatrului Porte-Saint-Martin.

— Ah! tu erai, Harel ? întrebă Dumas... Și holera ?

— A plecat.

— Ești sigur ?

— Nu-și scotea cheltuielile, a răspuns Harel. Ah, prietene, acum e timpul să lansăm o piesă... Publicul, liniștit, va simți brusc nevoia de a se distra și această reacție va fi în favoarea spectacolelor... Dumas, fă-mi o dramă.

— Chiar crezi că pot ?

Harel îi spuse că nu era vorba decît să *aranjeze* o dramă. Un tînr din Tonnerre (Yonne), pe nume Frédéric Gaillardet, adusese la Porte-Saint-Martin o piesă care avea „o idee“ dar era prost scrisă. Harel tratase totuși cu el și încredințase manuscrisul criticului Jules Janin, care locuia în același bloc cu familia George-Harel. Janin rescrisese drama.

— Și ?

— Și este mai bine scrisă, dar nu mai poate fi jucată.

Într-un cuvînt, Harel dorea ca Dumas să refacă în întregime piesa.

— Și n-o să am neplăceri cu tînrul din Tonnerre ?

— E blînd ca un mieluşel.

— Înțeleg... Iar dumneata vrei să-l tundem.

— Nu e chip să vorbesc cu dumneata.

Cînd Harel își luă rămas bun, Dumas îi făgădui să rescrie drama în cincisprezece zile. „Ai grijă de rolul lui George !“ ¹ strigă directorul ieșind.

¹ Alexandre Dumas, *Memoriile mele*, vol. IX, pp. 165—168.

Este ciudat că drama cea mai celebră a lui Alexandre Dumaș, care a fost reprezentată de mii de ori, rămasă chiar ca model al melodramei franceze și din care se citează încă (rîzînd) replici trîmbișarde, a fost mai întîi opera lui Frédéric Gaillarde din Tonnerre (Yonne) și că nimeni sau aproape nimeni nu știe acest lucru. Este aceasta o gravă nedreptate făcută lui Gaillardet ? Nu, deoarece era nevoie de verva lui Dumas, de filozofia sa naivă și generoasă pentru a insufla acestei povestiri absurde mișcarea și tonul ce-aveau să facă din ea piesa clasică a exagerărilor teatrale.

Care-i subiectul piesei *Turnul din Nesle* ? La începutul secolului al XIV-lea, exista la Paris, în fața Luvrului (exact pe locul unde se ridică, în zilele noastre, palatul Institutului), un vechi turn misterios și cumplit, donjon și închisoare totodată, cu fundațiile scîldate de apa Senei. Or, în fiecare dimineață, straja găsea în rîu, ceva mai la vale de turn, cîte trei cadavre de tineri. Cine pusese să-i ucidă ? Regina Marguerite de Bourgogne și cele două surori ale ei, care, noapte de noapte, într-o odaie tăinuită din turn, se dedau la orgii adultere. Pentru plăcerile lor, aceste nobile prințese alegeau cavaleri frumoși și viguroși, proaspăt veniți la Paris (ca să nu cunoască pe nimeni) ; le dădeau o triplă întîlnire, apoi, prin persoane de încredere, aceștia erau introduși în turn, legați la ochi și după o singură noapte de dragoste, ordonau să fie asasinați, deoarece nu trebuia ca regele Franței ¹, soțul Margueritei, să afle de crimele nepoatei lui Ludovic cel Sfînt.

Într-o bună zi, unul din acești amanți condamnați izbuti să scape și reapăru în fața reginei. Purta numele de

¹ Ludovic al X-lea *Îndărătnicul* (1289—1316). Detaliile piesei sînt imagine. Ceea ce este exact din punct de vedere istoric este faptul că Marguerite și *cumnatele* ei, Blanche de la Marche și Jeanne de Poitiers, au fost acuzate de adulter. Ludovic al X-lea, forțat să se recăsătorească, din rațiuni politice, cu Clémence de Hongrie, și-a sufocat nevasta între două saltele, la Château-Gaillard, unde aceasta era prizonieră. Regina moartă avea numai douăzeci și cinci de ani.

căpitanul Buridan, dar pe vremuri, paj al ducelui de Bourgogne pe numele său adevărat, fusese primul favorit al Margueritei, care îi nascuse un fiu. Pe atunci, primise de la ea un pumnal cu porunca de a-l omorî pe Robert al doilea, duce de Bourgogne și tată al Margueritei. Buridan o putea așadar „șantaja“ pe regină, ale cărei teribile secrete din tinerețe le cunoștea. Ea vine să-l vadă în închisoarea unde dăduse ordin să fie aruncat, decisă să se descotorosească de el. În clipa în care noi îl credem pierdut, el relatează, cu detașare, o istorioară plăcută : „În 1293, sînt douăzeci de ani de atunci, ducatul de Bourgogne era fericit... Ducele Robert avea o fiică, tînără și frumoasă... Ducele Robert avea un paj cu suflet curat și credincios...”¹

Buridan o amenință pe Marguerite că va face în așa fel încît regelui să-i parvină scrisoarea în care (în 1293) ea își exprimase dorința paricidului — scrisoare care se afla la loc sigur. El îi spune totul cu atîta convingere încît ea îi făgăduiește libertatea și chiar îl eliberează. El îi mai cere să-l facă prim-ministru. Regina nu stă pe gînduri și-i acordă postul rîvnit. „Trăim vremuri foarte ciudate“, remarcă un personaj. Așa și era. Și acum urmează alte crime, dar, de astă dată, Marguerite și Buridan sînt complici. La sfîrșit cei răi sînt pedepsiți. Ludovic al X-lea îi arestează pe vinovați :

— Cum ! exclamă Marguerite. O arestați pe regină, pe primul ministru ?

— Nu văd aici, răspunde reprezentantul puterii publice, nici regină, nici prim-ministru. Doar un cadavru și doi asasini.

„Sfîrșit“ admirabil, iar toată această întîmplare îl încînta pe Dumas. Căci îi plăceau teribil eroii care-și reveneau după căderile cele mai cumplite, care se duceau victorioși cu o groază de dușmani și pe care „abia-i dădeai pe ușă

¹ Este cu neputință ca Marguerite de Bourgogne să fi avut un amant și un fiu natural în 1293. Născută în 1290, ea avea pe atunci trei ani.

afară că reapăreau pe fereastră“. Semănau oarecum cu tatăl său, generalul Dumas, și el însuși le conducea destinul. Tatăl său, apăraseră podul de la Brixen, singur, împotriva unei armate întregi. El își închipuise a fi cucerit orașelul Soissons, în 1830, cu revolverul în mână. Tatăl său ținuse piept unui împărat ; el, unui rege. Nevoia sa de a triumfa, de a „se grozăvi“ nu-și găsea totdeauna satisfacție în viață ; în teatru toate căile îi erau deschise.

Or, poporul francez, în aceste privințe, se simțea alături de Dumas. Acest popor înfruntase regi ; distrusese o monarhie în 1789 ; alta în 1830. Îi plăcea să dea crezare ticăloșilor regești. „Orice putere corupe, iar puterea absolută corupe în mod absolut.“ Această idee, adică a decăderii morale a bărbatului (sau a femeii) atotputernic, era îndrăgită de romantici. Victor Hugo, ca și Dumas, flagelează femeile de rang nobil în *Lucreția Borgia* și în *Maria Tudor*. Josnica Marguerite de Bourgogne se străduiește să-și scuze ticăloșiile prin tentația puterii : „În jurul meu, spune ea, nici un cuvânt care să-mi amintească de virtute, doar guri de curtezani care-mi zîmbeau, care-mi spuneau că eram frumoasă, că lumea era a mea, că o puteam răsturna pentru o clipă de plăcere...“¹

Cît despre Buridan, el este prototipul „aventurierului“. Venit să cucerească Parisul, scrupulele nu au ce căuta în acțiunea sa. El are o comportare cavalerască, are emfază : „Îți voi vorbi în picioare și descoperit, Marguerite, pentru că ești regină și pentru că ești femeie...“ Se exprimă într-un fel prea infatuat ; nu are sobrietatea eroilor stendhalieni ; în schimb le împrumută cinismul. Nu dă înapoi în fața crimei. „Este predecesorul acelor bărbați fără scrupule din cel de al doilea imperiu, pe care Victor Hugo îi va înfiera în *Pedepsele*.“

Turnul din Nesle nu este un tablou adevărat al pasiunilor omenеști, nici al unei epoci istorice. *Turnul din Nesle*

¹ Alexandre Dumas, *Turnul din Nesle*, actul V, tabloul IX, scena III ; *Teatru complet*, vol. III, p. 94.

nu este nici tragedie, nici dramă ; Dumas nu este nici Racine, nici Shakespeare. *Turnul din Nesle* este o melodramă ; este melodrama-tip, adică o intrigă căreia hazardul îi dă un nou impuls și în care coincidențele cele mai neverosimile vin să-i reîmprospăteze interesul și să-i rezolve problemele, ori de câte ori piesa pare să fi atins un punct mort.

Dar de ce melodrama, în ciuda exagerărilor sale, n-ar fi o formă de artă, chiar dacă minoră ? Opera de artă nu este o copie a realității, ci o transformare sau o deformare a acesteia, sortită să stîrnească emoțiile pe care le dorește spectatorul. Or, spectatorul din 1832 nu mai era cel din 1782. Ce se înțelegea atunci prin „publicul boulevardier“ ? Locuitorii de la periferie care asigurau casa teatrului de la Porte-Saint-Martin ; un public prea puțin interesat de analiza sentimentelor, care cerea distracții, o viață de curte sau de saloane. Succesele unui om ca Pixérécourt, melodrame ca *Hanul din Adrets* erau jinduite de scriitori. Drama romantică nu este decît o melodramă înnobilită prin versificație. Scriitorii cultivați, Hugo, Vigny, n-o mărturiseau ; șovăiseră (nu prea mult tip) să se lase jucați la Porte-Saint-Martin. Dumas, autodidact, n-avea asemenea scrupule : „Literatura pe care eu o voi face, spusesese el încă de la debut, va fi jucată mai mult la Bulevard decît la Teatrul Francez“.

Și avea dreptate. Nu numai pentru el, ci și pentru salvarea teatrului, deoarece domnișoara Mars și școala ei impuseseră Comediei Franceze un stil mai inuman decît de cel de la Bulevard. Desigur, nu peste mult timp veni rîndul Bulevardului să obosească ; Rachel reînvia tragedia clasică ; publicul civilizat se realcătuia și Racine redeveni la modă. Ceea ce într-adevăr a fost cum nu se poate mai bine. Mișcarea aceasta oscilatorie reprezintă istoria artelor. În 1832, melodrama atingea punctul său de glorie și Dumas avea toate șansele să reușească deoarece împărțase sentimentele mulțimii : dorința de dreptate ; nevoia de a spune

orgolioșilor adevărul ; deprinderea de a împărți omenirea, fără nuanțe, în eroi și trădători.

Îndată ce Dumas termină de citit manuscrisul trimis de Harel, înțelege ce putea scoate din el. Trebuia să adauge, la început, un tablou care să prezinte personajele ; apoi o „scenă de închisoare“, ce nu exista în versiunea lui Gail-lardet. Mai ales trebuia să pună în evidență esența dramei, care, pentru Dumas, ca și pentru public, consta în „înfruntarea dintre Buridan și Marguerite de Bourgogne, dintre un aventurier și o regină, unul înarmat cu toate forțele geniului propriu, celălalt cu toate forțele poziției sale. Fără discuție, geniul trebuia să triumfe împotriva puterii“.

Și apoi era necesar să introducă în piesă acele dialoguri scînteietoare ce alcătuiau încîntarea lui Dumas și a publicului său. De exemplu, la sfîrșitul primului tablou, cînd asasinul Orsini se află, în crîșma sa, împreună cu cei trei tineri a căror viață și fericire o amenință, se aude clopotul stingerii.

Orsini : Iată semnalul stingerii, domnilor.

Buridan (*luîndu-și mantaua și ieșind*) : Adio ! Sînt așteptat în al doilea turn al Luvrului.

Philippe : Eu, pe strada Mantel.

Gaultier : Eu, la palat.

(*Ies, Orsini închide ușa și fluieră. Apare Landry însoțit de trei bărbați.*)

Orsini : Iară noi, băieți, la turnul din Nesle !¹

Muzică vulgară, zgomotoasă, dar ce final de tablouri ! Cînd cei trei tineri, după amețitoarea noapte de dragoste, trebuie s-o plătească cu viața, Philippe d'Aulnay, plin de sînge, cade strigînd :

Philippe : Ajutor ! Ajutor ! Salvează-mă, frate !

¹ Alexandre Dumas, *Turnul din Nesle*, actul I, scena IV ; *Teatru complet*, vol. III, p. 14.

R e g i n a (*intrînd cu o torță în mînă*) : „Să-ți văd chipul și apoi să mor“, ziceai ? Fie să ți se îndeplinească dorința ! (*Își smulge masca.*) Privește și mori !

Philippe : Marguerite de Bourgogne, regina Franței ! (*Moare.*)

V o c e a p r i s t a v u l u i (*se aude de afară*) : E ora trei. Totul este liniștit. Parizieni, dormiți !

Dialogurile erau pompoase și pline de grandoare : „Crișmarul dracului ! — Străpunge-mi inima cu douăzeci de pumnale, n-ai să-mi descoperi taina. — Pe brațul tău sînt vine, și, în vinele tale, sînge !“

Dumas, cucerit, sedus, îi scrie lui Harel că era de aceeași părere în ceea ce privește *Turnul din Nesle* și că aștepta stabilirea condițiilor financiare ale acestei colaborări. Convenția lui Gaillardet îi acorda acestuia patruzeci de franci ca drepturi de autor pe seară, plus optzeci de franci în bancnote (pe care le putea revinde). Cît despre drepturi, el cedase jumătate din sumă lui Jules Janin, pe vremea cînd acesta, înaintea lui Dumas, acceptase să rescrie piese. Dar Janin renunțase la afacere și, mărinimos, intrase în umbră. Totuși, Dumas păstră una din tiradele lui Janin, tiradă care deveni celebră, aceea a doamnelor din înalta societate.

B u r i d a n : Femeile acestea, ia spuneți-mi, nu vă dau nimic de bănuir în privința rangului lor ?... Nu v-ați dat seama că trebuie să fie din înalta societate ?... Ați văzut voi, la iubitele voastre din armată, miini atît de albe, zîmbete atît de reci ? Ați luat seamă la veșmintele lor prețioase, la glasurile lor catifelate, la privirile lor false ? Sînt doamne din înalta societate, să știți ! Femeia pe care au trimis-o să ne aducă, pe întuneric, e o bătrînă cu vâl peste ochi, cu vorba mieroasă. Da, da, sînt doamne din înalta societate ! Și nici n-am intrat bine în încăperea asta fermecătoare,

¹ Alexandre Dumas, *Turnul din Nesle*, actul I, tabloul II, scena VI ; *Teatru complet*, vol. III, p. 24.

parfumată și cu o căldură îmbietoare, că ne-au și înconjurat cu mii de drăgălășenii, dăruindu-ni-se fără nazuri, fără să se lase rugate ! S-au aruncat în brațele noastre îndată, străini cum eram și uzi learcă de furtuna de afară. Vă dați seama, nu ? că sînt doamne din înalta societate !... La masă s-au lăsat în voia dragostei și a beției, uitînd cu totul de ele ; au blestemat ; au rostit discursuri ciudate și vorbe mîrșave ; au uitat de orice bună-cuviință, de orice pudoare, au uitat de pămînt, de Dumnezeu. Da, da, să știți, sînt doamne din înalta societate, din foarte înalta societate !...¹

Dumas savurase acest text, cu ochi de expert. Era o *melodramă* de cea mai bună calitate dar, cum Jules Janin abdicase, Gaillardet redevenea singurul proprietar al piesei sale. Dumas se oferea să-i lase avantajele prevăzute cu rezerva ca el, Dumas, să aibă un anumit procent din încasări, adică zece la sută. Harel semnă ; dacă piesa avea să aibă succes, Dumas cîștiga o groază de bani ; dacă nu, nimic. În momentul cînd Dumas declară că voia să rămînă necunoscut, avu loc o dispută. Faptul acesta îi strica socotelile lui Harel, care conta pe numele lui Alexandre Dumas ca să atragă publicul. Alexandre rămase neînduplecat. Voia ca, în ziua premierei, Gaillardet să fie singurul autor. De ce ? Modestie ? Lucru greu de bănuț. Poate pentru că se gîndea că, prea aspră în privința lui *Carol al VII-lea la înalții săi vasali*, critica ar fi fost mai îngăduitoare față de un debutant.

Lui Gaillardet îi trimise o scrisoare generoasă, spunîndu-i că Harel îi ceruse „să-i dea cîteva sfaturi” ; că fusese încîntat că i se ivise prilejul să ajute debutul în teatru al unui tînăr confrate ; că era fericit să-i facă acestuia un serviciu și nu să i-l vîndă, ceea ce părea adevărat, deoarece

¹ Alexandre Dumas, *Turnul din Nesle*, actul I, tabloul II, scena V ; *Teatru complet*, vol. III, p. 21.

drepturile lui Dumas, acordate de Harel, le lăsau intacte pe ale lui Gaillardet.

Dar tânărul din Tonnerre răspunse ursuz că nu voia să aibă colaborator. Dumas se năpusti asupra lui Harel, care răspunse : „Este-o absurditate ! îl acceptase pe Janin“, și dădu piesa în repetiție, în versiunea Dumas. Gaillardet sosi din Tonnerre, vociferă, vru să se bată în duel cu Dumas. În sfârșit, ajunseră la o înțelegere : piesa va fi anunțată pe afiș : „scrisă de domnii Gaillardet și *** ; Gaillardet va fi singurul autor „numit“ la sfârșitul premierei ; fiecare dintre cei doi vor avea dreptul să-și treacă *Turnul din Nesle* în *Operele lor complete*. Totul părea cum nu se mai poate mai echitabil.

La repetiții, cu interprete de talia domnișoarei George și a lui Pierre Bocage, piesa „capătă repede proporții gigantice“ (expresia îi aparține lui Dumas). La început el intenționa să-l distribuie în rolul lui Buridan pe Frédérick Lemaitre, dar acesta se temea de holeră și plecase din Paris. Domnișoara George, dealtfel, nu dorea un partener care să atragă asupra lui tot succesul ; îl impuse pe Bocage. Cum află vestea, Frédérick se întoarce în grabă ; Harel refuză să rezilieze contractul cu Bocage, și minia lui Frédérick dădu naștere unui spectacol de neuitat.

Dumas ar fi dorit să-i dea o șansă noii sale protejate, Ida Ferrier : „Sînt convinși că Harel are nevoie de această tânără persoană. Juliette nu poate avea nici o pretenție să joace ceea ce se cheamă un rol.“¹ Juliette era Juliette Drouet, fostul model al sculptorului Pradier, pe jumătate curtezană, pe jumătate artistă. Harel însă nu folosi, în *Turnul din Nesle*, nici pe Juliette și nici pe Ida. Piesa se jucă la 29 mai 1832. Domnișoară George apăru majestuoasă și sculpturală ; Bocage, mefistofelic și fatal. Dumas, în *Memoriile sale*, descrie triumful cu o naivă satisfacție :

¹ Scrisoare a lui Dumas-tatăl către actorul Ferville (22 martie 1832), Biblioteca națională, departamentul manuscrise, N.A.F., 24.641, folio 231.

Sala era în fierbere. Se simțea marele succes ; plutea în aer ; se respira.

Sfârșitul celui de al doilea tablou fusese de un efect teribil. Buridan sărind pe fereastră în Sena ; Marguerite arătându-și obrazul însîngerat... ; totul impresionant. Iar cînd, după această orgie, această fugă, acest asasinat, cînd risetele deveniseră gemete, cînd bărbatul acela fusese aruncat în fluviu, cînd amantul de o noapte fusese asasinat fără pic de milă de augusta lui amantă, s-a auzit vocea nepăsătoare și monotonă a crainicului nopții anunțînd : „Este ora trei ; totul este liniștit ; parizieni, dormiți !“ sala a izbucnit în aplauze... În sfîrșit sosea faimosul act al închisorii.

Într-o zi, fiul meu m-a întrebat (nu scria teatru în acea epocă) :

— Care sînt primele principii ale unei drame ?

— Primul act să fie limpede, al doilea scurt, iar în al treilea, mai ales, să nu existe închisoare.

Cînd făceam asemenea afirmații, eram un ingrat : niodată n-am văzut un efect mai mare ca la acest act al închisorii, jucat, dealtfel, cu artă de cei doi actori în jurul cărora se petrece acțiunea și care duc tot greul...

În sfîrșit a sosit și actul al cincilea, care-l înspăimîntase pe Harel. Era împărțit în două tablouri : al optulea, de un comic teribil ; al nouălea, putînd, ca încărcătură dramatică, să fie comparat cu al doilea. Ceva care semăna cu fatalitatea antică a lui Sofocle îmbinată cu teroarea scenică a lui Shakespeare. Așadar, succesul a fost uriaș și numele lui Frédéric Gaillardet proclamat în toilul aplauzelor... ¹

A doua zi, Harel trecu pe afiș : „Turnul din Nesle, scrisă de domnii *** și Gaillardet“. Dumas alergă la Harel.

— Voi avea iarăși de furcă cu Gaillardet, zise el.

— Dragul meu, răspunse Harel, am avut un mare succes ; cu puțin scandal, vom avea un succes fără egal...

¹ Alexandre Dumas, *Memoriile mele*, vol. IX, pp. 180—182.

Dacă Gaillardet reclamă, va izbucni scandalul pe care scontez... Măcar cu asta să contribuie și el la piesă... Dar ce crezi dumneata, Dumas, că ajunge să scrii capodopere și să spui : „Aici nu este mîna mea“. Ei bine, îți place sau nu, tot Parisul va afla că aici este mîna ta.

În acel moment se auziră bătăi în ușă. Sosise un portărel cu o hîrtie timbrată trimisă de Gaillardet din Tonnerre (Yonne), care cerea ca „Domnul Trei Stele“ să fie replasat al doilea. Harel refuză ; Gaillardet îl dă în judecată ; cîștigă procesul, dar vicleanul director obține publicitatea gratuită pe care și-o dorea. Între Dumas și Gaillardet cearta se învenină atît de mult, încît se duelară cu pistotul, fără rezultat. Cele trei stele trecură la urmă. Din punct de vedere juridic, incidentul era închis.

Totuși întîmplarea aceasta înrăutăți reputația lui Dumas. Jurnalele de mîna a doua, care niciodată nu-i fuseseră favorabile, începură să scrie că *nimic* din *Turnul din Nesle* nu-i aparținea lui Dumas, ceea ce era fals. Dușmanii săi, și avea destui, în ciuda mărinimiei sale, căci lăudăroșenia lui agasa, în timp ce succesele la femei și la teatru iritau, încercau să demonstreze că în piesele lui nu găseai nici un cuvînt scris de mîna-i proprie și că totul se datoră colaboratorilor. Este firesc să ne întrebăm atunci de ce Gaillardet, lăsat să lucreze singur, n-a mai avut decît succese minore sau eșecuri ?

Arțăgosul Gustave Planche scria : „Domnul Dumas, ale cărui debuturi nu trec de anul 1829, pare amenințat să fie uitat în curînd“. El îi reproșa că voise să substituie idealismului clasic un realism sordid : „Domnul Dumas nu este obișnuit să gîndească ; la el acțiunea urmează dorinței cu o repeziciune infantilă ; de aceea s-a grăbit să lupte împotriva tradiției fără să fi cîntărit valoarea monumentului pe care voia să-l ruineze“. Ciudată idee să-l acuzi pe Dumas de realism ! Exista, oare, pe lume ceva mai puțin realist decît teatrul său ? Era mai exact să se spună, așa cum făcea tot Planche : „Domnul Dumas și-a

ridicat în cap toți artiștii serioși“. Către 1830, Alexandre Dumas și Victor Hugo erau considerați de Tinăra Franță creatorii dramei moderne. *Henric al III-lea și curtea sa* deschisese drum dramei *Hernani*, și publicul se complăcea să-i plaseze pe amândoi autorii pe aceeași treaptă. Începînd cu 1832, spiritele rafinate nu mai erau de aceeași părere. Hugo trecuse cu mult în frunte. Sainte-Beuve, care nu nega talentul lui Dumas, adăuga : „Acest talent real este aproape fizic“. Era, zicea el, mai multă vervă decît artă. „Prea-plinul forței unui temperament.“

Dar nu este oare minunat să ai un temperament prea plin de forță ?

II

COEXISTENȚA PAȘNICA

Între anii 1832 și 1833, Dumas izbuti să-și împartă viața între Belle și Ida. În primul an locui împreună cu Belle (pe numele ei Mélanie Serre), cînd la Paris, în parcul Orléans, cînd la Trouville, în portul pescarilor normanzi unde se refugia, într-un han, ca să lucreze. Apoi, în 1833, Ida îl luă cu ea și mobilă pentru Dumas un apartament pe strada Bleue (lemn de lămîi, covor de blană), unde ea trona. Coexistența pașnică fu ușurată de exigențele teatrului. Cele două amante erau artiste și Dumas le impunea pe amîndouă. *Angèle*, scrisă în 1833, avu ca interprete pe domnișoara Mélanie și domnișoara Ida. „Vreau, le explica autorul directorilor, ca în teatrul unde mi se joacă lucrările să găsesc talente care să-mi placă.“ Afirmație plină de tact.

Mai ambițioasă decît Belle Krelsamer, Ida Ferrier pretindea un lux care nu-i displicu lui Dumas. El cunoștea

acum gravele defecte ale amantei sale ; Ida îi făcea două sau trei scene pe zi ; complota împotriva lui Dumas cu servitorii ; îi intercepta scrisorile. „Dar avea, zicea conțesa Dash¹, sprincene desenate cu artă, o piele albă și catifelată, ușor trandafirie, buze de un roșu aprins, părul cârlionțat în mii de buclioare, stil Mancini.“ Talia era amenințată de îngroșare, pronunția defectuoasă. Vorbea de parcă suferea de un guturai cronic. Știa însă să primească cu grație, și curînd Dumas acordă mai multă importanță stăpînei casei decît amantei. Deși Catherine și Belle îi făcuseră copii, Ida obținu rangul de sultană favorită și izbuti chiar s-o instaleze pe văduva Ferrand, mama sa, în apartamentul acestei pseudo-căsnicii.

Tînărul Alexandre, fiul Catherinei, se văzu sacrificat. Părăsise pensiunea Vauthier pentru pensiunea Goubaux. Directorul, Prosper Goubaux², era, cum se știe, un prieten al tatălui său. Autor dramatic în clipele de răgaz, colaborase sub pseudonimul Dinaux la o dramă celebră : *Treizeci de ani sau viața unui Jucător*, și-i dăduse lui Dumas subiectul piesei *Richard Darlington*. Inteligent, cultivat, Goubaux dovedea reale calități de educator. Fondase pensiunea Saint-Victor, pe strada Blanche, pe locul unde se află acum teatrul din Păris. Ajutat bănește de bancherul Laffitte, făcuse din aceasta o instituție prosperă, unde erau educați fiii de familie aparținînd nobilimii, marii finanțe sau comerțului de lux. Dumas îl alesese pe Goubaux pentru că lucra împreună cu el la teatru. Nu-și imaginase primirea pe care o adunătură de copii răsfățați, pervertiți și vanitoși, aveau să i-o facă fiului natural al lenjereiei.

Cîteva dintre mamele acestor elevi erau clientele Catherinei Labay. Datorită lor se aflase că aceasta nu era că-

¹ Pseudonim al *Gabriellei Anne de Cisterne* (1804—1872), vicontesă de Saint-Mars, autoare a volumului *Memoriile celorlalți*, romancieră și ziaristă.

² *Prosper-Parfait Goubaux* (1795—1850).

sătorită și că băiețelul ei era deci un bastard. Ce s-a petrecut atunci este aproape de necrezut. „Acești copii, spune mai târziu Alexandre Dumas-fiul, mă insultau de dimineața pînă seara, fericiti probabil să umilească prin mine, deoarece mama avusese neșansa să nu-l poarte, numele răsunător pe care și-l cucerise tatăl meu.“¹ Cînd micuțul Alexandre încercă să apere onoarea mamei sale, se trezi izolat de colegi : „Unul se credea îndreptățit să-mi reproșeze sărăcia, pentru că el era bogat ; altul munca mamei mele, pentru că mama sa trîndăvea ; celălalt calitatea mea de fiu meseriaș, pentru că el era fiu de nobil ; iar celălalt că nu aveam tată, poate pentru că el avea doi...“² Nu-l lăsa să doarmă, în sala de mese, nu i se dădeau farfuriile decît goale. În clasă, șicanatorii săi își făceau o plăcere în a-l întreba pe profesor :

— Domnule, care era porecla frumosului Dunois ?

— Bastardul din Orléans.

— Ce este acela un bastard, domnule ?

Elevul Dumas căută cuvîntul bastard în dicționar. Află : „Născut în afara căsătoriei“. Călăii săi mergeau pînă-ntr-acolo, încît îi umpleau cărțile și caietele cu desene obscene, sub care era trecut numele mamei sale. Cînd paharul se umplea, el se retrăgea să plîngă într-un ungher. Din pricina acestei persecuții, caracterul și sănătatea i se alterară. Deveni bănuitor, neliniștit, cu o puternică dorință de răzbunare.

„Acest infern“ l-a marcat profund. Toată viața avea să fie obsedat de problema fetelor seduse și a copiilor din flori. Mărturisea mai târziu că „sufletul nu i se vindecase niciodată pe de-a-ntregul, că ranchiuna nu-i dispăruse niciodată cu totul, chiar în zilele cele mai fericite ale existenței sale“. Întîlnind într-o zi, pe bulevard, pe unul din foștii săi persecutori, acesta, „cu generozitatea omului

¹ Cf. Maurice Spronck, *Alexandre Dumas-fiul*, articol publicat în *Revue des Deux Mondes*, nr. din 15 martie 1898, p. 408.

² Alexandre Dumas-fiul, *Afacerea Clemenceau*, p. 31.

care scuza răul ce l-a făcut", veni spre el, cu mîna întinsă. Dumas-fiul îl opri cu duritate : „Admirabile prieten, zise el, acum sînt cu un cap mai înalt decît tine ; dacă îndrăzneşti să mi te mai adresezi vreodată, îţi rup salele“¹.

Iată de ce întilnim la el, alături de trăsături moştenite de la tatăl său : statură uriaşă, simpatie pentru răzbnători, dorinţa de afirmare — îndeosebi la unul dintre ei — şi alte aspecte total diferite. Tînărul se va complăce în singurătate şi meditaţie, în timp ce Dumas-tatăl simţea nevoia să aibă în jurul său o mulţime de amante şi de comenseni. El observă oamenii, în timp ce Dumas-tatăl îi inventează. El va fi reformator, răzvrătit împotriva dezordinii instaurate, iar, după stingerea pasiunilor tinereşti, în mod ciudat însetat de morală.

A existat o oarecare tendinţă de nesupunere la generalul Dumas, o oarecare revoltă la autorul lui *Antony*. Dar, în timp ce la Dumas-tatăl anatemele şi blestemele nu erau decît literatură, sentimentele de ură ale lui Dumas-fiul, născute din ranchiunile copilăriei, vor fi autentice şi de nevindecat. Tatăl plesneşte de sănătate ; fiul va avea, din cînd în cînd, crize fizice şi morale atît de puternice, încît îi vor pune în pericol judecata. Tatăl, în ciuda atîtor nemulţumiri, va rămîne mereu optimist ; fiul, în ciuda succeselor precoce, va rămîne un pesimist. „Încep să iau de bună, ca filozofie preventivă, va spune el, că toţi bărbaţii sînt nişte scelerati şi toate femeile nişte ticăloase. Dacă-mi dau seama că m-am înşelat în privinţa unuia sau uneia dintre aceştia, dezamăgirea mea se transformă în satisfacţie şi nu în amărăciune.“² Fiecare judecă piaţa în funcţie de ceea ce găseşte în ea. Dumas-

¹ Alexandre Dumas-fiul, *Scrisoare către Cuvillier-Fleury* (prefaţă la *Soţia lui Claude*), *Teatru complet*, ediţia artiştilor, vol. V, p. 234.

² Citat de Victorien Sardou, într-un discurs rostit la inaugurarea monumentului lui Dumas-fiul, piaţa Malesherbes (1906).

fiul, în pragul vieții, se lovește de golani elegantii ai pensiunii Goubaux. Nu-i va uita niciodată.

În 1832, cariera teatrală a lui Dumas-tatăl fu întreruptă câteva luni de o lungă călătorie în Elveția, pe care i-o impunea prudența. Monarhia din Iulie continua să rămână nepopulară; studenții și muncitorii făceau demonstrații de masă. În luna iunie, funeraliile generalului liberal Lamarque¹ fuseseră pretextul unei grave răscoale. Dumas, recunoscut printre manifestanți în uniformă de artilerist, fusese denunțat ca republican. Un ziar legitimist afirma că, prins cu arma în mână, fusese împușcat. Era absurd, dar vîlva creată în jurul lui devenea periculoasă. Avea prieteni la curte (și mai ales pe tînărul și fermecătorul duce d'Orléans, moștenitorul tronului). Ca să se uite incidentul, aceștia îl sfătuiră să plece pentru o lună în străinătate.

Călătorie plină de pitoresc și dramatism, ca dealtfel toate pe care le făcea Dumas. Îi văzu pe Chateaubriand, pe regina Hortense, pe ghidul Balmat. Două volume de *Impresii de călătorie*, scrise într-un stil alert și strălucitor, apărură mai întâi în *Revue des Deux Mondes*, apoi în librării. Și tot în aceeași revistă mai apărură și câteva povestiri istorice, îndrăzneț romanțate, dar pe care istoricii nu le disprețuiau. Sainte-Beuve, portretist minuțios, îl considera pe Dumas superficial; cititorii erau mai îngăduitori.

Perioada purgatoriului fiind încheiată, Dumas se înapoie la Paris, și Harel îl presă să alimenteze repertoriul de la Porte-Saint-Martin. Aci intră în conflict cu Victor Hugo. Acesta își petrecuse tinerețea ca soț și tată model. În 1833, menajul angelic își pierduse paradisul. Adèle și Victor păstrau, de comun acord, o fațadă respectabilă pentru public și pentru cei patru copii ai lor. În realitate, Adèle se lăsase curtată, ba chiar mai mult, de către Saint-

¹ Maximilien, general Lamarque (1770—1832).

Beuve ; Hugo și-o luase ca amantă pe Juliette Drouet, actriță de o frumusețe orbitoare și de un talent mediocru. Pînă atunci Hugo și Dumas se înțeleseseră bine. Fiecare avea prea multă încredere în sine pentru a fi geloși, dar actrițele, între ele, sînt mai crude decît autorii. Din clipa în care Hugo o avu pe Juliette ca protejată, așa cum Dumas o avea pe Ida, conflictele deveniră inevitabile, cu atît mai mult cu cît cele două femei rîvneau aceleași roluri în teatrul lor comun : Porte-Saint-Martin.

Harel, director și domnișoara George, zeită tutelară a casei, o susțineau mai degrabă pe Ida Ferrier decît pe Juliette Drouet, întîi pentru că Ida se dovedea a fi o actriță mai bună, apoi pentru că Juliette era mai frumoasă, și mai ales pentru că domnișoara George nu-i ierta lui Hugo că nu încercase niciodată s-o cucerească. Nu pentru că ar fi ținut să-l aibă ca amant, dar nu suporta ca un bărbat atît de frumos să iubească pe alta, și încă una mai tînără. Harel făcea tot ceea ce voia augusta și autoritara sa tovarășă. Încercă să-i dea prioritate lui Dumas, care scrisese o dramă pentru Ida (*Catherine Howard*) și să întîrzie reprezentarea piesei *Marie Tudor* de Victor Hugo. De aici primele frecuşuri, pe care atitudinea loială și generoasă a lui Dumas izbuti să le potolească. Acesta interveni să facă pace între Harel și Hugo.

Dar Victor Hugo ceruse ca rolul secundar din propria-i piesă (*Jane Talbot*) să-i fie acordat Juliettei, cel principal (regina Marie) fiindu-i destinat d-rei George. Toată lumea, la teatru, spunea că Juliette va strica spectacolul și că rolul trebuia distribuit Idei. „Monștrii sacri” : Pierre Bocage și d-ra George, o tratau pe biata Juliette, parteneră nedorită, cu o impertinență totală, voind să-i anuleze și bruma de talent pe care-l avea. Rezultatul a fost că prima reprezentație a piesei *Marie Tudor* a mers cum nu se poate mai rău. Juliette a fost fluierată. Toți „combatanții lui *Hernani*”, cu Sainte-Beuve în frunte, au afir-

mat că Ida, din fericire, știa rolul și că era imperios necesar ca la a doua reprezentație să-i fie încredințat ei. Juliette, roasă de durere, se îmbolnăvi, iar Hugo, voind să-și salveze piesa, cedă.

Or, cu câteva zile mai înainte, în *Journal des Débats* apăruse un articol scris de Granier de Cassagnac, care-l acuza pe Dumas că îi imita pe Schiller, Goethe, Racine și că acțiunea piesei *Christine* era inspirată din actul al V-lea al piesei *Hernani*. Dumas ar fi putut să le rîdă în nas. (Vigny, la rîndul său, nu-l acuza pe Hugo de plagiator ?) Însă Dumas știa că Hugo îl recomandase pe acest Granier de Cassagnac să-l între la ziarul *Débats*. Se înfurie și-i scrisese lui Hugo : „Sînt sigur că dumneata cunoșteai articolul“. Hugo protestă în numele prieteniei sale pentru Dumas, iar Granier de Cassagnac mărturisi, într-o scrisoare deschisă publicată în *Journal des Débats*, că Hugo n-avea nici un amestec cu privire la acel articol. Dezmințirile nu sînt niciodată crezute și aproape niciodată demne de crezare. Astfel că nici aceasta n-a avut nici un efect, deoarece iată ce citim într-o scrisoare a lui Sainte-Beuve: „Un articol al unui prieten de-al lui Hugo împotriva lui Dumas l-a ațîțat pe acesta împotriva lui Hugo ; iată-i certați pentru totdeauna, și, ceea ce este mai rău, cu scandal, lucru total străin de poezie...“¹ Apostolul cel bun! Sainte-Beuve era prea mulțumit de cearta dintre Dumas și Hugo ca să-i mai pese de soarta poeziei. Dar el se bîzuia pe amabilitatea înnăscută a lui Dumas, căruia nu-i plăceau certurile de lungă durată. Ceva mai tîrziu, trebuind să se bată într-un duel, el nu șovăi să apeleze la vechiul său prieten Hugo :

Victor, oricare ar fi relațiile noastre actuale, nădăjduiesc să nu-mi refuzi ajutorul pe care ți-l cer. O oare-

¹ Sainte-Beuve, *Correspondență generală*, vol. I, p. 398.

care secătură m-a insultat personal într-un nenorocit de jurnal pe patru labe intitulat Ursul¹. Azi-dimineață a refuzat să vină, pentru că, zicea el, nu cunoștea numele martorilor mei. Tot acum i-am scris și lui De Vigny, astfel încît scuza aceasta, în cazul că ar mai fi tentat s-o folosească, să devină o bagatelă. Te voi aștepta acasă la mine, mâine la ora șapte. Trimite-mi o vorbă prin comisionar ca să știu dacă pot conta pe dumneata. Întîlnirea aceasta ne-ar prilejui, poate, o nouă strîngere de mînă, căreia, ca să fiu sincer, îi simt lipsa².

După această politicoasă intervenție, totul se aranjă. În 1835, Dumas părăsi Franța pentru o lungă călătorie în Italia, de unde se înapoie cu „trei drame, o traducere în versuri a operei *Divina Comedie* și alte noi *Impresii de călătorie*“. La înapoiere, ca și la plecare, trecuse prin Lyon, unde curtase o artistă, Hyacinthe Meynier, ingenuă destul de abilă, întrucît știu să-l păstreze cedîndu-i foarte puțin. „Hyacinthe, scumpa mea, n-aș fi crezut că cineva se poate simți atît de fericit deși i se refuză totul...“ Visa să aibă de la ea „o dragoste diferită de toate celelalte. Mai mult sufletească decît trupească.“³ Această idilă intermitentă și semi-platonică, începută în 1833, dură cîțiva ani. Tinerei Hyacinthe îi mărturisii că Ida Ferrier îl decepționase. Nădărduse, zicea el, să găsească în această legătură „îmbinarea frumuseții fizice cu dăruirea sufletească. Dar curînd am înțeles că dragostea ei era cu mult inferioară iubirii mele. Prea mîndru ca să ofer mai mult decît mi se acorda, am ferecat acest surplus de pasiune în sufletul meu...“ Prisosul acesta i-l oferea ei, dar Hyacinthe pretindea că entuziasmul ei era prea mic față de al lui. „Adio, te iubesc, îngerul meu, fîi

¹ În original : *L'Ours* (n. t.).

² Scrisoare inedită. Colecția Francis Ambrière.

³ Citat din Clouard.

sărut fruntea și genunchii. Vezi că trec peste tot ceea ce nu este al meu." Platonismul nu era partea lui tare : „Adio, Hyacinthe, căci și de astă dată speranțele mele se vād a fi zădărnice. Numai ambiția îmi reușește, iar tu te numeri printre acelea care mi-ar secătui inima atât de mult, încît n-aș mai simți-o..."¹

În vara care-a urmat, invitat de Adèle, acceptă să de-juneze la Fourqueux, în vecinătatea Parisului, în casa familiei Hugo, venită aici în vacanță, și-i vrăji cei patru copii cu istorioarele sale. Iubea prea mult viața ca să stea să rumege un trecut mort și certurile îl plictiseau repede.

În anul 1836, Dumas obține un mare succes : acela al piesei *Kean sau Dezordinea și Geniul*, dramă relatînd viața marelui actor englez, mort de curînd în mod tragic din pricina exceselor sale. Ca mai toate piesele lui Dumas, aceasta se născu dintr-o întîmplare și dintr-o întîlnire. Frédérick Lamaitre tocmai fusese angajat la Teatrul de Varietăți. Formula „Dezordinea și geniul“ îl definea destul de bine și pe el. Dumas îl considera cel mai mare actor al epocii. Îi dăduse să joace pe *Napoleon* și îl găsea, în rolul lui Buridan din piesa *Turnul din Nesle*, pe care o reluase, cu mult superior lui Bocage. Dar omul era dificil. Intra în scenă beat mort, ieșea prin cușca sufleurului și-și punea brusc ochelarii verzi, ca să-l joace pe Buridan. De o vanitate nesăbuită, era mereu supărat că numele său imprimat pe afișe nu avea litere destul de mari.

— Dar, domnule Frédérick, îl întreba directorul, unde-ai vrea să mai trec și numele celorlalți ?

— Pe partea cleiului ! — răspundea marțial Frédérick.

Avea, deci, multe trăsături comune cu Kean și dorea, pentru debutul său la Teatrul de Varietăți, să joace rolul acestui personaj. Doi autori dramatici, Théaulon și Courcy,

¹ Scrisori publicate de Henri Clouard în cartea sa *Alexandre Dumas*, pp. 197—204.

pe cît de fecunzi pe atît de superficiali, îi propuseră un scenariu. Fréderick nu era prea încîntat de text și ceru concursul lui Dumas care construi intriga, rescrise dialogul și semnă singur piesa. Pusese în ea foarte mult din Fréderick — și din el însuși. Scena în care Kean îl insulta pe unul din demnitarii Angliei era copia unei discuții dintre Harel și Fréderick, auzită de Dumas. Tabloul nemilos asupra criticii engleze, pe care Kean îl face în actul al doilea, era o invectivă a lui Dumas împotriva criticii franceze.

Scenariul rămînea așa cum îl gîndise Théaulon: Kean, rival în dragoste al prințului de Galles, se ceartă cu acesta pentru o frumoasă ambasadoare daneză și întrerupe reprezentarea piesei *Romeo și Julieta* pentru a rosti, în scenă, împotriva moștenitorului tronului, o tiradă sarcastică. După aceea trageanul este „invitat” să facă o călătorie în America, urmat cu credință, în exilul său, de o tînără pe care o iubește de multă vreme.

Zugrăvirea lumii teatrale și a personajului Kean, interpretat de Fréderick Lemaître cu „dezordine și geniu”, făcure ca piesa să aibă un succes uriaș. Henric Heine, critic deloc blind, scria : „O veridicitate izbitoare caracterizează întreg tabloul... Există, între personaj și actor, o uimitoare asemuire... Fréderick este un farseur sublim ale cărui cumplite bufonerii o îngălbenesc de spaimă pe Talia și o îmbujorează de fericire pe Melpomena...”¹

Directorul Varietăților îi făgăduise lui Dumas o primă de o mie de franci dacă primele douăzeci și cinci de reprezentări cu *Kean* „însumau” șaizeci de mii de franci. În seara celui de al douăzeci și cincilea spectacol, Dumas intră în biroul acestuia și-și ceru prima.

— N-ai noroc, zise directorul, care tocmai încheia o adunare. Am încasat doar 59.997 franci.

¹ Henric Heine, cronică apărută în ziarul *Gazette d'Augsbourg*.

Dumas îl rugă să-i împrumute douăzeci de franci, alergă la casa de bilete a teatrului și cumpără un bilet de cinci franci.

— Acum s-au adunat 60.002 franci, zise el. Și-și încasă prima.

III

CĂSĂTORII SUB DOMNIA LUI LUDOVIC FILIP

În 1837, ducele d'Orléans se căsătorii. Tatăl său încercase să-i facă rost de o arhiducesă de Austria ; dar „familia regală“ nu-l agrea pe „uzurpator“. A trebuit să se mulțumească cu o prințesă germană, Hèlène de Mecklembourg-Schwerin, o tinăra de altfel plăcută, romantică și cultivată. Ludovic Filip anunță că va oferi în palatul Versailles o masă de gală urmată de bal, în cinstea celebrităților Franței.

În ajunul sărbătorii, Dumas, foarte nervos, veni în vizită la Hugo. Urmau să se facă propuneri pentru Legiunea de onoare. Dumas era trecut pe listă ; regele îl ștersese. Ranchiună împotriva republicanului, a artileristului din garda națională și veche antipatie pentru gălăgiosul funcționar al Palatului Regal. Dumas, jignit, înapoie invitația pentru sărbătoarea de la Versailles. Victor Hugo, din noblețe sufletească, se declară solidar cu confratele și prietenul său ; îi scrisese ducelui d'Orléans că nu va participa nici el, comunicându-i totodată și motivul refuzului.

Prințul regal, admirator al amîndurora, se întristă ; dar și mai tristă era tinăra ducesă, care se bucurase că-și va întîlni autorii preferați. Ei interveniră pe lângă rege și totul se aranjă. Dumas era trecut din nou pe listă. Cei doi prieteni hotărîră să meargă împreună la Versailles, și

cum uniforma era obligatorie, să se îmbrace amândoi în costumul gărzilor naționale, fapt care i-ar fi înfrățit și mai mult. Acolo îl întâlnește pe Balzac într-un costum de marchiz, închiriat de la un telal, și pe Eugène Delacroix. Regele și prințesele se arată foarte prietenoși. Domnișoara Mars jucă în *Mizantropul* în fața generalilor și a înalților funcționari, care, profund dezamăgiți, se întrebau : „Asta-i *Mizantropul* ? Credeam că-i ceva amuzant...” La sfârșitul serbării, invitații trebuie să-și caute trăsurile. Dumas și Hugo n-o găsiră pe-a lor decît la ora unu dimineața și ajunseră la Paris în zori.

De aici înainte cei doi autori cîștigă pentru totdeauna prietenia perechii princiere. Ea îi aduse lui Victor Hugo rozeta de ofițer al Legiunii de onoare ; lui Dumas, crucea de cavaler. Dumas, care aflate știrea de la principele regal, îl informă pe Hugo :

Dragul meu Victor, ordinul pentru crucea ta și a mea a fost semnat azi-dimineață. Sînt autorizat să-ți comunic în mod oficios. Doamna ducesă d'Orléans a fost foarte încîntată de scrisoarea dumitale ; îți va răspunde chiar domnia-sa. Sînt însărcinat să ți-o spun în mod oficial. Te îmbrățișez ¹.

Hugo primi această onoare cu obișnuita-i semeție distantă ; Dumas, fericit ca un copil, se plimbă mîndru de-a lungul bulevardului, arborîndu-și enorma cruce, alături de care agățase ordinul reginei Isabelle Catolica, o decorație belgiană, crucea suedeză a lui Gustave Wasa și Ordinul Sfîntului Ioan din Ierusalim.

În toate țările pe care le vizita, cerea cîte o decorație și le cumpăra pe cele ce erau de vînzare. Haina sa, în zilele de ceremonie, arăta ca o adevărată expoziție de medalii și panglici. Plăceri inofensive.

¹ Scrisoare inedită. Colecția Francis Ambrière.

Generăleasa Dumas nu apucase să-și vadă fiul încununat cu această glorie mereu refuzată soțului său. Muri după al doilea atac de apoplexie, la 1 august 1836. Deși nu încetase s-o iubească, Dumas o cam neglijase în ultima vreme. Ea locuia în foburgul Roule, nu departe de strada Rivoli, unde nesățioasa Ida obținuse de curînd, de la amantul său, un apartament somptuos. Dumas alergă la ea și, în timp ce o veghea, scrisese celui mai credincios prieten, ducele d'Orléans : „La căpățiul mamei mele muribunde, îl rog pe Dumnezeu să-î aibă în pază pe tatăl și mama domniei-voastre...” O oră mai târziu, un lacheu sună la ușă spunîndu-i că prințul îl aștepta în trăsură. Dumas cobori, găsi portiera deschisă și plinse pe genunchii celei mai umane dintre altele-regale.

Dumas către pictorul Amaury Duval : *Mama este pe moarte, dragul meu Amaury. N-am nici un portret de-al ei, mă bizui pe prietenia dumitale să-mi faci acest ultim serviciu. Te aștept în foburgul Roule, nr. 48, la doamna Lorcet. Al tău !*

După moartea mamei sale, Ida Ferrier îl domină mai mult ca oricînd. Băiatul acesta, minunat și blind, nu știa să-și organizeze viața. Se lăsa de bunăvoie condus de femeia inteligentă pe care n-o iubea dar care îl lăsa să facă ce voia, se dovedise sterilă, și nu era deloc o actriță proastă. O luase cu el la Nohant, la George Sand, și cele două femei se înțelesesă de minune. Deși implicate, fiecare în felul ei, în viața teatrului romantic, trăiau amîndouă cu picioarele pe pămînt. Sand considera că Ida, la teatru, avea „momente sublime” și-i lăuda inteligența. Ida Ferrier avea înțelepciunea de a nu se împotrivi aventurilor trecătoare ale lui Dumas. Voia să fie, și rămăsese, Sultana oficială, tovarășa la care stăpînul se putea în-

* 1 Scrisoare comunicată de Francis Ambrière. Muzeul Rolin din Autun, K. 33.

toarce cînd celelalte îl decepționau. Drept răsplată, el o găzduia în casa lui, o întreținea regește, o lua cu el în toate călătoriile și scria roluri pentru ea :

*Odată m-ai rugat cu glasul tău iubit :
„Fă-mi repede o dramă...” Ei bine, am făcut-o.*¹

Petrecură împreună lungi vacanțe în Italia, și îndeosebi la Florența, unde ea cuceri nobili admiratori. Se îngrășase extrem de mult. „N-a fost mereu așa, scrie Théophile Gautier, ne-o amintim pe cînd era zveltă, aproape plăpîndă”. Dar bunul Théo adăugă imediat că Ida Ferrier „are, în ceea ce privește luxul și excesele, ceea ce n-au jumătate din femeile din Paris; de aceea slăbănoagele o găsesc prea grasă, prea solidă... Mărturisesc, cu riscul de a fi considerat un om rău, că sănătatea și robușetea sînt, la femei, defecte încîntătoare. Orice femeie, spune Victor Hugo, *are un schelet*. Ne place ca acest schelet să fie învăluit și ascuns...”²

Suprema ambiție a Idei era, pe atunci, obținerea unui angajament la Comedia Franceză. Ca răsplată pentru această favoare, Dumas făgădui să scrie pentru Comedia Franceză două piese și, la 1 octombrie 1837, Ida intră aici ca „primă amoroasă”. Pentru debutul amantei sale și pentru propria-i glorie, Dumas scrisese o tragedie cu șase acte în versuri, *Caligula*. Subiect antic, vers alexandrin ; Racine înfruntat pe teren propriu. Piesa ar fi trebuit să dezarmeze prin naivitatea ei. Intriga politică și intriga amoroasă se înlănțuiau ca în *Maria Tudor*. (Aquila, tînăr galic, acceptă să-l omoare pe împăratul libertin, deoarece acesta îi răpise logodnica.) Pentru Ida, Dumas scrisese un rol cu totul dulceag, rolul Stellei, romană creștinată, jinduțită și răpită de Caligula. Opusă ei, printr-un contrast conform tradițiilor romantice, Messalina, eroină perversă

¹ Dedicăție la *Alchimistul*. Cf. Alexandre Dumas, *Teatru complet*, vol. IV, p. 389.

² Théophile Gautier, *Portrete contemporane*, p. 406.

și sîngeroasă, „căutînd voluptăți ciudate și nocturne“, reamîntea de Marguerite de Bourgogne.

Totuși Gautier lăudă această extravaganță : „*Caligula* este singura operă poetică și conștiințioasă apărută în 1837 ; să scrii șase mari acte în versuri ni se pare o acțiune eroică ce sfidează vremelnicia. Nu vrem să spunem că ar fi o operă fără lipsuri dar, cu siguranță, merita din partea criticii o primire mai călduroasă...”¹ Bunul Théo era prea bun.

Comedia Franceză cheltuise enorm pentru *Caligula*. Pe scenă, se vedea o stradă din Roma dînd spre Forum ; o vilă „după modelul casei Faunului din Pompei“ (unde Dumas locuise o vreme „ca să se impregneze de culoarea locală“) ; terasa palatului lui Cezar ; în sfîrșit, tricliniumul împărătesc. Dumas ar fi vrut chiar ca la carul lui Cezar să fie înhămați patru cai. Cai pe scena Teatrului Francez ! Societarii se indignară. Dumas insista.

— Cum, exclamase decanul Samson, să ne ceară cai, nouă, care în clasica noastră sărăcie abia putem călători pe jos !

În cele din urmă, autorul cedă. Decorurile care costaseră o avere stîrniră hohote de rîs. Uneltitorii puseră la cale fluierarea piesei. Majoritatea actorilor își detestau rolurile : „Mă caligulezi“, se adresa Ligier unui prieten. Ida primi aplauze indecise ; i se lăuda chipul ; i se deplîngea îngrășarea și răgușeala cronică. Un ziar îndrăzni să vorbească despre „martira cu forme pline“. Hărțuierile gazetarilor încetară repede. Din lipsă de spectatori, piesa dispăru de pe afiș.

Cu toate acestea, confrății lui Dumas continuau să vadă în el pe medicul consultant al pieșelor deficitare. Cuprins de un puritanism literar, el îi refuza cu noblețe.

¹ Théophile Gautier, *Istoria artei dramatice*, vol. I. p. 86.

Alexandre Dumas către Armand Durantin, 29 iunie 1837 : *Domnule, în acest moment sînt atît de absorbit eu însumi de tragedia mea Caligula (pe care pînă-n 15 august sper s-o citesc la Teatrul Francez), încît nu pot să vă fiu atît de folositor pe cît aş dori. În orice caz, domnule, să nu vă așteptați la o colaborare. Am renunțat definitiv la genul acesta de lucru, care reduce arta la meșteșug ; dealtfel, domnule, piesa dumneavoastră poate fi bună ori proastă. N-am citit-o încă, dar îngăduiți-mi să vă pun deschis o problemă : dacă este bună, aveți prea puțin nevoie de ajutorul meu, și deloc de colaborarea mea. Dacă este proastă, n-am atîta încredere în mine ca să fiu sigur că munca mea ar face-o mai bună. Asta nu înseamnă că nu voi încerca să vă ajut, atît cît mă pricep și atît cît pot...*¹

Această criză de integritate morală va fi de scurtă durată.

Hugo și Dumas, împăcați, încercau să obțină privilegiul de a înființa împreună un al doilea Teatru Francez. Amîndoi erau în relații proaste cu artiștii teatrului de la Comedie și nu se împăcau nici cu Harel. Ducele d'Orléans, binefăcătorul lor, căruia Dumas i se plînsese că noua literatură nu avea un teatru al ei și că, între Comedia Franceză, consacrată morților, și Porte-Saint-Martin, consacrat proștilor, arta modernă era pur și simplu pe drumuri, recunoscuse că cei doi mari autori dramatici aveau dreptul la o scenă și făgăduise să vorbească cu Guizot.

— Un teatru, da, este un lucru foarte bun, spusese Hugo, dar ne-ar trebui și un director.

El propuse un cronicar teatral care luase apărarea tinereii școli : Anténor Joly.

— Anténor Joly ! exclamă Dumas, dar asta n-are nici un ban.

¹ Scrisoare inedită. Colecția Jacques Suffel.

— Dacă va căpăta investitura, răspunse Hugo, va găsi cu siguranță și bani.

În septembrie 1837, Joly căpăta investitura, o sumă nu prea mare de bani, și închirie sala Ventadour, care deveni teatrul Renașterii. Hugo urma să scrie drama de inaugurare (*Ruy Blas*), motiv de neliniște pentru Dumas. Ida îl ațîța să pretindă egalitate perfectă cu Hugo și susținea că acesta încurajase, pe ascuns, cabala anti-Caligula. Juliette Drouet nădăjduia să creeze, în *Ruy Blas*, personajul reginei Spaniei. Adèle Hugo îi scrisese lui Anténor Joly, prevenindu-l împotriva acestui „scandal”; directorul cedă. Ida Ferrier trase sforile pentru a obține ea rolul, dar ofensa adusă bieteii Juliette ar fi fost prea sumbră, și câștigă o a treia femeie, Atala Beauchêne. Frédéric Lemaître fu elementul determinant al succesului. Fericit să iasă din personajul său obișnuit, el îl jucă magistral pe Ruy Blas și-i dădu prețioase sfaturi lui Hugo „pentru accentuarea părții comice a dramei”.

În 1838, veni rîndul lui Dumas cu *Alchimistul*, dramă compusă (în ciuda diatribelor sale împotriva colaborărilor) împreună cu un tînăr și fermecător poet: Gérard de Nerval. Îndrăgostit de o artistă, Jenny Colon¹, și dorind fierbinte să scrie o piesă pentru ea, Nerval lucrase împreună cu Dumas o comedie: *Piquillo*, pe care Dumas o semnase singur și în care Jenny obținuse rolul principal. După aceasta, cei doi colaboratori mai lucrară *Alchimistul* pentru Ida Ferrier, apoi *Léo Burckart*, pe care o semna Nerval. Această ultimă dramă fiind axată pe biografia studentului Karl Sand, ucigașul lui Kotzebue, cenzura politică întîrziase multă vreme reprezentarea. Poate că toc-

¹ *Marguerite Jenny Colon* (1808—1842) se căsătorise, în perioada unui turneu în Anglia, cu actorul Pierre Lafont în fața fierarului din Gretna Green. După ce născu un băiat, își reluă libertatea și fu multă vreme întreținută de bancherul olandez Hoppe. Nerval, care a scris pentru ea *Aurèlia*, a iubit-o între anii 1834 și 1838 — anul în care ea s-a căsătorit cu flautistul Louis-Gabriel Leplus, care îi făcea un copil pe an. A murit la o naștere.

mai de aceea Dumas îi lăsase piesa lui Gérard, care, dealtfel (juducînd după stil), lucrase mult mai mult decît el:

Există scrisori adresate, în 1838, de Nerval lui Dumas: „Dragul meu Dumas... Am citit în Jurnalul din Frankfurt că pe data de 24 te aflai la Koblenz, *mit ihre lebenswurde Gattin*¹ (sic); vei fi așadar la Frankfurt cînd scrisoarea mea va sosi... Termin de pus la punct cîteva amănunte în problema noastră, pentru a-ți oferi ceva captivant. Te voi copleși cu o groază de subiecte de nuvele, dacă vei vrea să le scrii; niciodată mintea nu mi-a fost mai fertilă ca în vara aceasta...”² Numita *Gattin* era Ida Ferrier.

Pieseile lui Dumas la care colaborase Nerval poartă amprenta acestuia din urmă. *Piquillo* este o prefigurare a teatrului lui Musset. Théophile Gautier nu se înșela cînd scria :

În sfîrșit, iată o piesă care nu seamănă deloc cu celelalte... În mijlocul acestui talmeș-balmeș inextricabil de mărăcinii cu spini țepoși, de urzici cu frunze usturătoare, de ovăz sălbatic și de plante sterile crescute printre scîndurile prăfuite ale scenei, sub slaba lumină a lustrelor, am fost fericiți să vedem cum se dezvoltă o frumoasă floare a fanteziei, cu tulpina ripsată cu nervuri argintii, cu frunze straniu dantelate de o culoare verde-albăstrui bătînd spre deschis, verde ideal și fantastic, cu o dominantă de lapis-lazuli și căruia pictorii îi spun verde veronez; o floare cu caliciul larg deschis, vîrgată cu dungi gălbui, negre și maronii, arzînd ca o flacăară; o floare pe jumătate fluture, pe jumătate pasăre, din mijlocul căreia se înalță, în chip de pistil, smocuri de pene de păun, bărbi de bîțlan și circei din filigrame de aur...

Stilul ne amintește adesea de scurtele piese ale lui Molière: stil vioi, sacadat, cu replică promptă, zburliț și bă-

¹ Cu scumpa dumitale soție (germ.).

² Gérard de Nerval, *Correspondență generală*, pp. 768—772, ediția Bibliothèque de la Pléiade.

țos, total diferit de proza încheiată cu fraze lungi și întortocheate din operele comice obișnuite ; versurile, șlefuite cu grijă, seamănă cu versurile libere din *Amfitrion*, din *Psyché* și din interludiile lui *Quinault*... ¹

Este o încântare să găsești un critic atât de perspicace.

Scrisoarea care urmează, scrisă de Gérard de Nerval către o terță persoană, ne arată într-un mod destul de dureros care era situația financiară a colaborării dintre acești doi scriitori, și unul și celălalt aflați în impas :

Mă doare, domnule, să vă prezint un rezultat atât de minim actualmente față de toată bunăvoința pe care mi-ați arătat-o, dar nu prevăzusem nici eu că s-ar putea reduce într-atât. Departe de mine gândul de a mă plînge de colaboratorul meu Dumas, dar poate că ar fi putut să-mi lase toți banii pentru Léo Burckart, deoarece nu mi-a dat nici un ban pentru *Alchimistul*. Problemele acestea sînt atât de delicate, încît este aproape imposibil să le ridici, chiar față de o terță persoană, avînd în vedere că, în materie de colaborare, se întîmplă mereu ca fiecare să creadă că a făcut mai mult decît îi era partea. Astfel, pentru Piquillo, la care Dumas părea convins că lucrase două trimi, eu n-am fost de aceeași părere, dar i-am lăsat lui întreg manuscrisul. I-am înapoiat ceea ce îi datoram, pentru călătoria noastră, din primii bani pe care mi i-ați avansat. Este adevărat că el mi-a plătit cheltuielile înapoierii de la Francfort, dar și el a încasat pentru *Alchimistul* o primă de cinci mii de franci. În afară de asta, nu i-am reamintit niciodată de suma de cinci sute de franci, oferită cu prilejul călătoriei sale în Italia și pentru care trebuia să-mi trimită articole pentru același ziar de unde mi se trage și toată strîmtorarea.

¹ Théophile Gautier : *Istoria artei dramatice*, vol. I. pp. 60—65.

În sfârșit, el știe prea bine că Léo Burckart neconvenind teatrului *Renasterea* în prima versiune, din care patru acte erau scrise de el și două de mine (scenariul îmi aparține în întregime), am fost obligat s-o rescriu în întregime, astfel încît de la el n-au mai rămas decît abia două sute de rînduri, și numai datorită acestei refaceri totale a fost acceptată de teatrul unde am dus-o.

Iertați-mi toate aceste detalii, dragă domnule, dar dumneavoastră sinteți, față de noi ceilalți scriitori, ca doctorul, și nu vi se poate ascunde nimic. Și numai în cazul în care nu v-ați considera îndeajuns de edificat, v-aș ruga să extrageți din ceea ce vă spun unele observații referitoare la banii mei. Altfel aș prefera să vă mulțumesc cu ceea ce vă ofer deocamdată, căci a trebuit, într-adevăr, toată această mizerie în care mă aflu pentru a mă gândi să ridic între Dumas și mine cea mai mărunată problemă de interes. Dealtfel, totul se va reduce la o încercare greu pentru moment. Am terminat de curînd două piese, una pentru *Renasterea*, cealaltă pentru *Opera comică* (primită amîndouă pe bază de scenariu) și nădăjduiesc să pot ieși astfel din această proastă situație.

Al dumneavoastră supus, devotat,
Gérard Labrunie de Nerval¹

Pe vremea cînd se juca *Alchimistul*, Alexandre Dumas-junior avea paisprezece ani. În 1838, el se mutase de la institutul Goubaux la pensiunea Hénou, de pe strada Courcelles nr. 16, pensiune care-și trimitea elevii la colegiul Bourbon. În locul lecțiilor de latină și de matematică, Dumas-fiul preferase școala de natație a Palatului Regal și un gimnaziu de pe strada Saint-Lazare. Cu excepția braconajului și a hoinărelilor prin pădure, tinerețea sa prea liberă semăna cu o tatălui său. Dar Dumas-tatăl nu cunoscuse certurile unei mame părăsite și ale unor amante

¹ Scrisoare inedită. Colecția Georges Alphonsoy.

tiranice. Dumas-fiul n-o accepta pe Ida Ferrier. așa cum n-o recunoștea nici pe Belle Krelsamer.

Luera ciudat : drama lui Alexandre, fiul Catherinei Labay, era și a Mariei, fiica Bellei Krelsamer (*alias* Mélanie Serre). Sentimentala Marceline Desbordes-Valmore era foarte agitată : „Am întâlnit-o pe doamna Serre-Dumas, mai frumoasă ca oricând, plângându-și nefericirea și fiica pe care *el n-o lasă s-o vadă !* Curios despotism“¹. Asprimea era impusă de Ida ; după afirmațiile Marcelinei, Dumas „își făcea rău lui însuși“ sacrificînd-o, în favoarea acestei femei egoiste, pe doamna Serre, „mult mai frumoasă și de o eleganță desăvîrșită, bună ca piinea caldă“.

În 1840, Dumas se căsătorii cu Ida Ferrier. Nu-și făcea iluzii în privința ei. Atunci ce motive îl determinaseră să transforme într-o legătură permanentă o prietenie care deja îl apăsă ? Se spune că într-o seară el săvîrșise greșeala de a o aduce pe Ida în casa ducelui și a ducesei d'Orléans, sperînd că, în aglomerația unei mari recepții, avea să treacă neobservat, însă prințul i se adresase cu glas scăzut : „Sînt încîntat că am cunoscut-o pe doamna Dumas. Nădăjdiiuiesc că ne-o vei prezenta curînd pe soția dumitale la o reuniune mai intimă“, ceea ce într-o formă politicoasă ar fi însemnat nu numai o lecție, ci și un ordin. Întîmplarea pare puțin verosimilă. Viel-Castel susține că Ida răscumpărase niște polițe de-ale lui Dumas și l-a obligat să aleagă între căsătorie sau închisoare pentru datorii. Actorul René Luguet afirmă că, întrebât, chiar Dumas ar fi răspuns : „Dragul meu, mă-nsor ca să scap de ea !“

Cînd s-a anunțat căsătoria, furia Mélaniei Waldor s-a dezlănțuit. Alexandre Dumas-fiul, care, pe timpul vacanței, locuia împreună cu mama sa, rămăsese în relații afectuoase cu această primă Mélanie. Sub dubla influență a Amantelor Părăsite, Dumas-junior îi adresă lui Dumas-

1. *Scrisorile Marcelinei Desbordes către Prosper Valmore*, publicate de Boyer d'Agen, vol. I, p. 140 și 149.

senior o scrisoare de protest. Logodnicul fără voie se ascundea pe atunci la Petite-Villette, în casa lui Jacques Domange, bogat antreprenor de vidanjare, căruia Ida îi spunea „scumpul meu binefăcător“ și care, într-adevăr, se pregătea s-o doteze pe logodnică. Aci îi trimise, așadar, Mélanie, prin ordonanța comandantului Waldor, scrisoarea plină de indignare prin care liceanul se opunea căsătoriei tatălui său natural :

Mélanie Waldor către Alexandre Dumas-fiul, 15 ianuarie, 1840 : *Iată, dragul meu copil, chitanța de primire a scrisorii tale către tatăl tău. De la minister, ordonanța a fost îndrumată la Petite-Villette. Aici i-a trebuit mult pînă să pătrundă și nu s-a arătat decît domnul Domange, negînd prezența tatălui tău acolo și deschizînd plicul, zicînd că altfel nu va da chitanță ! A pus tot felul de întrebări la care nu i s-a răspuns. Vei vedea pe chitanță că va veni să te vadă mîine la internat. — Îți trimit acest bilet acasă la mama ta ¹.*

Mi-e teamă că scrisoarea ta n-o să ajungă la destinație ; măsurile sînt prea bine luate ! Am așteptat chiar eu înapoierea ordonanței. Nu s-a putut duce decît azi-dimineață la zece și s-a înapoiat abia la ora două. Mîine lipsesc de la ora unsprezece la ora cinci. Dacă vrei să-mi vorbești, mă găsești după aceea.

Domnul Domange l-a asigurat pe comisionar că tatăl tău se află în strada Rivoli ².

Ar trebui poate ca mama ta să meargă împreună cu tine la martori informîndu-i despre dezacordul tău, întrucît li s-a spus că ești foarte mulțumit de această căsătorie ! Acest demers l-ar salva poate pe tatăl tău.

¹ Scrisoarea este adresată : „Doamnei Labaie (sic), pentru Dl. Dumas-fiul, strada Chaillot, nr. 63, Champs-Élysées“.

² Dumas-tatăl închiriasse de curînd, pe strada Rivoli nr. 22, două apartamente etajate.

Adio, prietene. Te îmbrățișez cu drag. Vino duminică, dacă nu ești liber mai devreme, iar dacă ai vreo speranță, anunță-mă și pe mine...¹

Dumas-tatăl îi făcu fiului o ciudată pledoarie pro domo :

Nu e deloc vina mea, ci a ta, dacă relațiile dintre tată și fiu au încetat între noi. Veneai acasă, erai bine primit de toată lumea, când, brusc, întăritat de cine știe ce povăț, n-ai mai binevoit s-o saluți pe persoana pe care o consideram ca pe soția mea, deoarece locuiam împreună cu ea.

Chiar din acea zi, și cum nu eram dispus să primesc sfaturi (fie și indirecte) din partea ta, situația de care te plîngi a început și, spre marea mea tristețe, a durat șase ani.

Acum această situație va înceta în ziua în care vei hotărî tu. Scrie-i o scrisoare doamnei Ida ; roag-o să fie pentru tine ceea ce este pentru sora ta² ; vei fi oricînd și pentru totdeauna binevenit. Un lucru și mai fericit, pentru tine ar fi ca această legătură să dureze, întrucît, cum de șase ani n-am mai avut copii, sînt sigur că nici n-o să mai am, și vei rămîne astfel unicul meu fiu și fiul meu cel mare...

Altceva n-am ce să-ți spun. Gîndește-te doar că, dacă m-aș însura cu altă femeie decît doamna Ida, aș putea avea trei sau patru alți copii, în timp ce cu ea n-am să am niciodată.

Sînt convins de altminteri că, în privința aceasta, îți vei consulta mai degrabă inima decît interesul — dar de astă dată, cum nu se întîmplă de obicei, amîndouă pledează în favoarea mea. Te îmbrățișez din tot sufletul...³

¹ Scrisoare inedită. Colecția Simone André-Maurois.

² Marie Dumas, pe atunci în vîrstă de nouă ani, era crescută la tatăl său de către Ida Ferrier, față de care avea, într-adevăr, o reală afecțiune. Niciodată nu și-a văzut mama, pe Belle Krelsamer.

³ Scrisoare publicată de Marcel Thomas în *La Table Ronde*, nr. din mai 1951, pp. 86—87.

Contractul de căsătorie fu semnat în fața maestrului Desmanèches (care era notarul lui Jacques Domange), în suburbia La Villette, pe data de 1 februarie 1840. Martori ai viitorului soț: viconte de Chateaubriand și François Villain, ministrul Instrucției Publice în guvernul Guizot. Martori ai logodnicei : viconte de Narbonne-Lara și viconte de la Bonardière, consilier de stat. Suma totală a dotei : 120 000 de franci „în monede franceze de aur și argint“.

Un memorialist, Gustave Claudin, îi atribuie lui Chateaubriand o frază care n-ar fi de necrezut : Privind corsa-jul logodnicei, ilustrul bărbat al Franței ar fi șoptit cu amărăciune, făcând aluzie totodată la monarhia legitimă și la frumusețea ușor fanată a Idei : „Asta-i. Soarta mea nu se schimbă. Tot ce binecuvîntez decade !“¹. Anecdota era picantă ; să fie autentică ? Mărturisirea lui Claudin inspiră oarecare neîncredere, deoarece două inexactități esențiale îi întinează relatarea : 1. numește printre martori pe Roger de Beauvoir, ceea ce este fals; 2. afirmă că ceremonia religioasă a avut loc în capela Camerei pairilor. Or, binecuvîntarea nupțială a fost dată la 5 februarie 1840², în biserica Saint-Roch, parohia viitorilor soți, amîndoi domiciliați în strada Rivoli, numărul 22.

Chateaubriand, bolnav în acea zi, a rugat pe altcineva să-l înlocuiască la biserică. Pictorul Louis Boulanger, arhitectul Charles Robelin și „Jacques Domange, proprietar“, au semnat actul de căsătorie religioasă. Asupra acestei căsătorii, iată o însemnare amuzantă a lui Paul Lacroix (bibliofilul Jacob) :

¹ Gustave Claudin, *Amintirile mele*, (Paris, Calmann-Lévy, 1884), p. 29.

² Biografia lui Alexandre Dumas afirmă (ca și Claudin) că oficierea căsătoriei a avut loc la 1 februarie. Actele menționează 5 februarie.

S-a vorbi mult despre căsătoria prietenului nostru Alexandre Dumas. În legătură cu aceasta n-avem nimic de spus, decît că autorul lui Henric al III-lea și al lui Antony era cu desăvîrșire liber să recunoască utilitatea și sacralitatea, ca să spunem așa, a articolului 165 din codul civil... Și cum ne-am putea îngădui să dezaprobam sau să criticăm o uniune legitimă (limbaj catehic) care a avut ca martori pe ministrul Instrucțiunii Publice și pe domnul Chateaubriand ! Iată două nume cu adevărat demne de un contract de căsătorie literară. Iată două nume pe care le-am putea tălmăci astfel : „Tinere, dumneata care ai obținut și ai meritat cele mai frumoase succese dramatice ale timpurilor noastre ; dumneata, poet, dumneata, romanțier, dumneata, călător, trebuie să treci pe sub furcile caudine ale himeneului clasic, ca să ocupi funcții ministeriale și ca să intri la Academie !“

Datorită acestui eveniment, Alexandre Dumas va ajunge într-o bună zi secretar permanent al Academiei Franceze și ministru al Instrucțiunii Publice. Grație tainei căsătoriei, brevetată de majestatea-sa regina Franței, poți izbîndi totul în acest ev de aur al listei civile... Matrimoniomanie de Castel !...

Domnii Villemain, Chateaubriand și Charles Nodier (credeam că-l lăsasem pe spiritualul reprezentant al limbii franceze în librăria Técherer) i-au însoțit, așadar, pe noii căsătoriți la ceremonia de o solemnitate mediocră de la primărie ; dar la slujba neoficială de la biserică, ei au rugat să fie înlocuiți de martori mai tineri. Acești martori de rezervă erau oameni de spirit și de talent, deși nu aparțineau tagmei academice.

Preotul bisericii Saint-Roch care-l căsătorea, din ordinul regelui, pe Alexandre Dumas al nostru, pregătise un discurs de circumstanță pe care voia să-l rostească la curte, cu ocazia primei împărtășanii a enoriașilor săi.

„Strălucit autor al operei Génie du Christianisme ! (zisesese el, întorcîndu-se spre unul din martori, un iscusit

pictor al Școlii coloristice)... și dumneavoastră, scriitor cu stil atît de impecabil și elegant, care țineți în mîinî destinele limbii și ale Instrucțiunii Publice ! (adăugă el, adresîndu-se altui martor, care nu era decît un bun arhitect), iată o nobilă și onorabilă acțiune, domnilor, aceea de a lua sub ocrotirea dumneavoastră pe acest tînăr neofit care vine la picioarele altarului să implore sfîntul botez al căsătoriei !... etc. Tinere, îți voi repeta cuvintele marelui episcop Remy către regele Clovis : «Pleacă-ți fruntea, mîndru Sicambre : slăvește ceea ce ai distrus, distruge ceea ce ai slăvit !...» Fie ca din condeiul dumitale să nu mai izvoarească decît opere creștinești, edificatoare, evanghelice ! Inapoi cu periculoasele emoții teatrale, cu perfidele sirene ale pasiunii, cu ticăloasele deșertăciuni ale Satanei etc. Dumneavoastră, domnule viconte de Chateaubriand, și dumneavoastră, domnule Villemain (regret că domnul Charles Nodier n-a venit) răspundeți în fața lui Dumnezeu și în fața oamenilor de convertirea literară a acestui înfocat eretic romantic. Fiți nașii cărților sale și ai copiilor săi. Asta-i tot ceea ce-i doresc eu, scumpii mei frați. Așa să fie.“

Preotul bisericii Saint-Roch nu și-a dat seama de greșeala făcută decît în clipa citirii semnăturii martorilor, în registrele sacristiei. Avusese, i-a mărturisit el menajerei sale, unele bănuieli cu privire la această confuzie de nume, remarcînd că domnul Chateaubriand avea o barbă după ultima modă și că domnul Villemain purta mînuși galbene, de duzină. Nu s-a înseninat decît la amintirea spovedaniei totale a lui Alexandre Dumas ¹.

Căsătoria nu i-a priit însă Idei. Poate că actul oficial îi insuflase o prea mare încredere în trîincia legăturii conjugale. O anecdotă, probabil apocrifă, spune că și-ar fi înșelat aproape imediat soțul și, conform obiceiului, cu cel mai bun prieten al casei : Roger de Beauvoir, poet și

¹ Colecția Simone André-Maurois. Inedit.

autor dramatic, cu șapte ani mai tânăr ca soțul. Beauvoir era fermecător.

Ce bărbat plin de fantezie acest excentric ! scria conțesa Dash, ce versuri frumoase făcea și ce supeuri frumoase dădea ! Era, în același timp, Anacreon și Mecena. Scria romane și încuraja artele. În fiecare dimineață, anticamera sa era plină de o mulțime de autori fără editori, de pictori fără ateliere, pe care îi primea la micul dejun, oferindu-le câte un cotlet și șampanie ; și toți, ieșind de la el, declarau că avea un talent fermecător...

În acea vreme Roger avea un venit de treizeci de mii de franci, o cabrioletă, un lacheu, cai... Era remarcat peste tot din pricina părului său-negru strălucitor, a chipului său plin de expresivitate și a rumorii pe care-o stârnea în jurul său. Purta jiletcă și halate de casă aurite. Își schimba toaleta de cel puțin trei ori în douăzeci și patru de ore. Purta, într-o singură zi, patru perechi de mănuși de culoarea paiului. Nu pierdea nici o reprezentație la operă, alergând din culise în sală ca să se facă văzut și în căutarea vreunei aventuri. Seara frecventa toate teatrele... Cina la „Café de Paris“, la „Café Anglais“ sau la „Rocher de Cancalle“, ceea ce nu-l împiedica să mai participe și la supeurile nocturne. Ducea o viață uluitoare. Nu obosea niciodată... ¹

Cum i-ar fi putut rezista Ida ? Mélanie Waldor și Mélanie Serres luară amîndouă în tragic legitima căsătorie a iubitului lor comun :

Marcéline Desbordes-Valmore către soțul său, 7 februarie 1840 : Ai aflat, desigur, despre căsătoria domnului Dumas cu domnișoara aceea grasă ? Se pare că domnii Chateaubriand, Nodier, Villemain și Lamartine au fost

¹ Jacques Reynand (Contesa Dash), *Portrete contemporane*, pp. 111—113 (Paris, Amyot, 1859).

martorii căsătoriei ! Doamna Serre a leșinat înapoiindu-se acasă. Va pleda să-și recapete fiica. Doamna Waldor, mînată de un acces de bucurie generoasă, a alergat, de asemenea, crezînd că se însura cu o femeie cinstită. Tocmai îi scrisese că „răsufila la vestea că renunța, în sfîrșit, la legătura sa rușinoasă !“ Închipuie-ți ce efect va fi produs scrisoarea. În ceea ce mă privește, nu vreau să fac nici o reflexie. S-a însurat, și gata !...¹

Dar, pentru tînărul Alexandre, căsătoria aceasta cu o altă femeie decît mama lui însemna o nouă dramă.

IV

COMEDII

Alchimistul a fost un eșec ; Ruy-Blas nu fusese un succes. Genurile literare îmbătrînesc ca și oamenii. Drama agoniza.

Ne pare rău că trebuie s-o spunem, scria Théophile Gautier, dar este o decădere totală. Manufactura a năpădit totul ; o piesă se fabrică întocmai ca o haină ; unul din colaboratori ia măsurile actorului, celălalt taie stofa, și al treilea assemblează bucățile ; studiul sufletului omenesc, stilul, limbajul — toate astea nu mai înseamnă nimic... Colaborarea, într-o lucrare spirituală mi se pare ceva de neînțeles... Imaginați-vi-l pe Prometeu cu un colaborator așezat în fața lui, cu bărbia în palme, privindu-l cum se zbate sub inspirația acestui vultur cu cioc ascuțit, care știe

¹ Scrisorile Marcelinei Desbordes către Prosper Valmore, publicate de Boyer d'Agen, vol. I, p. 280.

atît de bine să găsească inima și ficatul, și luînd note cu un creion Conté, pe un carnețel !...¹

Dumas, care avea instinctul publicului, încerca să găsească o nouă formulă. Era uluitor, la urma urmei, că acest bărbat exuberant scrisese mai degrabă drame sumbre decît comedii roze. Dacă avea darul de a inspira groaza, îl avea cu prisosință și pe cel al înveselirii. Spre patruzeci de ani, debutează cu opere galante, iar Gautier, cu binecunoscuta-i inteligență, explică această evoluție a unui talent : „Comedia nu este genul primei tinereți, care ia totul în serios, care se pasionează... Dacă domnul Dumas și-ar reface piesa *Antony*, Adèle d'Hervey n-ar muri, și iubitul ei, după ce s-ar fi prezentat în mod pașnic, ar fi jucat cărți cu soțul... Pe măsură ce înaintezi în viață, cazii într-o tristete mortală — și începi să scrii comedii...”²

În 1839, Comedia Franceză pune în scenă o comedie a lui Dumas : *Domnișoara de Belle-Isle*. Sainte-Beuve, care nu l-a suportat niciodată pe Dumas dramaturgul, devine brusc ciudat de binevoitor :

Cînd vezi, spunea el, că un autor care părăsise că merge pe căi greșite, încercînd zadarnic, cu mari pretenții poetice, să se arate mai mare decît este, simți o adevărată bucurie să constăți că un succes brusc, răsunător și ușor, reaşază lucrurile pe făgașul cel bun. Domnul Alexandre Dumas este un autor iubit de public și am aplaudat din toată inima viața și spirituala sa comedie... Bine-ar fi ca domnul Dumas să adopte această cale între Empireu și Boulevard, nici prea sus, nici prea jos³.

¹ Théophile Gautier, *Istoria artei dramatice*, vol. I, pp. 82—83.

² *Ibidem*, p. 117.

³ Sainte-Beuve, *Primele convorbiri de luni*, vol. II, pp. 390—

Artistii de la Teatrul Francez împărtăseau părerile lui Sainte-Beuve :

— Comedia vă prinde de minune, îi spuneau ei lui Dumas.

— Asta mi-o spuneți din pricină că pînă acum am scris numai drame ?

Tonul *Domnișoarei de Belle-Isle* semăna, fără să aibă însă aceeași grație, cu al lui Marivaux și Beaumarchais, pe care Dumas îi citise atent și pe care-i imita cu iscusință. După atîtea crime, sinucideri și revolte, întîlnirea cu personaje pudrate, galante, purtîndu-și impertinența cu eleganță, care știau să se bucure de viață fără zbierete sau lacrimi, crea un contrast agreabil. Din secolul al XVIII-lea, Dumas nu reținuse decît trei trăsături : plăcuta libertate a moravurilor ; ridicolul de a-ți iubi bărbatul (sau nevasta) legitim, sumbra tristețe a Bastiliei, sortită celor învinși, și frumoasele lovituri de sabie.

Subiectul *Domnișoarei de Belle-Isle* era ușurel și picant. Ducele de Richelieu, cel mai mare libertin al secolului, pariase cu un grup de *versați* că va deveni amantul primei femei, fată sau văduvă, care va trece prin galeria unde aceștia se aflau adunați, și că va fi primit în aceeași seară, la miezul nopții, în camera frumoasei, pentru o întîlnire amoroasă. În acel moment, marchiza de Prie, amanta ducelui de Bourbon, își anunță intrarea.

— Pe dînsa n-o includem, domnilor, zise Richelieu. Abia aștept să vă las cu buza umflată !

La un moment dat apare, din fundul galeriei, domnișoara de Belle Isle, care venea s-o roage pe favorită să intervină pentru tatăl său, închis în Bastilia. Brusc, tinărul cavaler d'Aubigny, care asistase la pariul lui Richelieu, spune :

— Peste trei zile mă căsătoresc cu cea pe care domnul de Richelieu pretinde că o va dezonora astă-seară... Garantiez pentru ea.

Intriga se înnoadă.

În actul al doilea, marchiza de Prie, care o luase pe tînără sub protecția sa, o trimite cu trăsura la Bastilia, unde aceasta urma să-și vadă tatăl. Favorita se închide în odaia domnișoarei de Belle-Isle și-l așteaptă, în beznă, pe prea cutezătorul Richelieu. La drept vorbind, scrie Sainte-Beuve, „este cu neputință ca ducele, în timp ce înainta tiptil spre gingașa-i pradă, să nu-și fi dat seama pe loc de confuzia și viclenia... Vă rog să mă iertați, dar în subtextul acestei probleme literare există și o problemă de ordin fiziologic... Mi se pare ciudat că s-a ajuns pînă-ntr-acolo încît, pentru a aprecia verosimilitatea unei opere dramatice, trebuie aproape să studiezi un caz de medicină legală ; trec peste asta ; publicul a făcut la fel...”¹ La teatru, publicul admite totul, mai ales neverosimilul. A acceptat așadar ideea că Richelieu, culcîndu-se cu doamna de Prie, crezuse că violase o tînără fată. Ducele trimite, așadar, de bună-credință, un bilet lui d'Aubigny, prin care-l anunță că a cîștigat pariul.

Pînă aici sîntem în plin Marivaux, sau mai degrabă în Crébillon. „Dar avem de-a face cu Dumas al nostru, mare meșter în urzeala pasiunilor.”² Cu Dumas al nostru, care iubește drama mai presus de orice, și care are un fond de-o sănătoasă morală populară. Dezonoarea tinerelor, iată un lucru pe care, ce-i drept, el îl făcuse de mai multe ori în propria-i viață, dar pe care-l condamnă și, începînd cu actul al treilea, va îmbina pateticul cu comicul. Scenă de explicație între cavalerul d'Aubigny și logodnica sa, el iubind-o în continuare, dar acuzator ; ea, neizbutind să se justifice, deoarece jurase să nu dea în vileag vizita la Bastilia și deci nu putea spune unde își petrecuse noaptea. Scenă între Gabrielle de Belle-Isle și Richelieu, care, convinși că-i vor-

¹ Sainte-Beuve, *Primele convorbiri de luni*, vol. II, p. 396—397.

² Hippolyte Parigot, *Alexandre Dumas-tatăl*, p. 103.

bește unei complice, evocă plin de îngîmfare plăcuta lor noapte, ceea ce confirmă temerile lui d'Aubigny. Disperarea Gabriellei :

— Dumnezeule ! Fie-ți milă de mine !

„Rămășagul devine coșmar.“ De aici și pînă la ultima scenă, sîntem în plină dramă, stil Porte-Saint-Martin. În cele din urmă, totul se transformă în comedie și veselia deznodămîntului pare cu atît mai plăcută cu cît este mai puțin așteptată. Ducele de Richelieu, pe care doamna de Prie îl lămurise, ajunge la timp pentru a liniști pe toată lumea. Solemnul d'Aubigny încheie spectacolul făcînd prezentările : „Domnișoara de Belle-Isle, soția mea... Domnul de Richelieu, cel mai bun prieten al meu“.

Sainte-Beuve remarcă malițios că „ducele trebuie să fi zîmbit auzindu-se etichetat drept *cel mai bun prieten*, în momentul oficierii căsătoriei religioase ; poate că dramei i-ar mai fi trebuit adăugat un scurt act, pur comic : *Doi ani mai tîrziu...*“¹ Roger de Beauvoir ar fi fost, ca să-l scrie, un colaborator foarte indicat. Așa cum era, comedia a avut un succes colosal. Ea a constituit ultimul triumf al domnișoarei Mars care, la *șaizeci de ani*, jucase cu emoție și candoare chiar rolul Gabriellei. În teatru, tinerețea este o problemă de compoziție. Firmin, care fusese primul prieten al lui Dumas la Comedia Franceză, îl întruchipase pe ducele de Richelieu cu o insolență aristocratică. Pe scurt, un succes încîntător.

Încurajat, Dumas recidivează. În 1841 i se joacă *O căsătorie sub Ludovic al XV-lea*, „subiect nu prea nou, o spune chiar el, dar care putea fi întinerit prin detalii spirituale“. Este vechea poveste a doi soți, căsătoriți convențional, care, după ce se despart de comun acord, își recunosc greșeala și-și uită unul amanta, celălalt pretendentul pe

¹ Sainte-Beuve : *Primele convorbiri de luni*, vol. II, p. 401.

care credeau că-i iubeau, întorcându-se unul la celălalt, de data aceasta din dragoste.

Domnișoarele de Saint-Cyr (1843) întâmpină mai puține aplauze. „Este o piesă la fel cu tot ceea ce iese din mîna autorului, scrie Sainte-Beuve către Juste Olivier, destul de vie, antrenantă, distractivă pe jumătate, dar ratată prin lipsă de finisare, prin neglijență, prin banalitate. Trebuie să ai școala doamnei de Maintenon ca să poți vorbi ca o cocotă din strada Helder... În cazul lui Dumas, veșnica exclamație : «Păcat !» Încep să cred că greșim ; el aparține acelor spirite care n-ar fi atins niciodată un grad prea mare de cultură și de artă autentică ; risipindu-se nebunește, lasă impresia că pierde anumite calități pe care, de fapt, nu le are, ba chiar că este înzestrat cu posibilități mult mai mari decît cele pe care le are...”¹ Jules Janin critică piesa în mod vehement : „Dacă mizeria asta mai continuă, va trebui să închidem porțile Teatrului Francez... Toți anticipau : «O să vedeți ! O să auziți !» Cît zgomot pentru nimic...”²

Dumas s-a supărat, și, cu toate că de obicei era un om bun, i-a răspuns în mod stîngaci. Răutatea nu era partea sa tare ; voise să fi crud ; nu fusese decît plicticos, amintind niște întâmplări vechi, total în afara problemei. Evocase timpurile cînd Janin locuia pe strada Madame, în aceeași casă cu Harel și domnișoara George și unde conviețuiseră în trei fără ca armonia cuplului să fie tulburată. Sarcasm de prost gust.

Una din cauzele severității excesive a lui Janin fusese faptul că Dumas, în acea epocă, făcea mare agitație pen-

¹ Sainte-Beuve, *Correspondență generală*, vol. V, p. 207.

² *Journal des Débats*, n-rul din 27 iulie 1843. Cînd Jules Janin a publicat, în volum, foiletoanele sale cu titlul *Istoria literaturii dramatice*, a renunțat la tipărirea paginilor vehemente pe care le scrisese despre *Domnișoarele de Saint-Cyr*.

tru a intra în Academia Franceză. Alegerea lui Victor Hugo dăduse speranțe întregii generații romantice. Hugo însuși afirma : „Academiile, ca dealtfel tot restul, vor aparține noii generații. Pînă atunci eu reprezint breșa vie prin care pătrund astăzi aceste idei și prin care acești bărbați vor pătrunde mîine...”¹ Care bărbați ? Hugo se gîdea la Vigny, la Dumas, la Balzac și chiar la dușmanul său Sainte-Beuve, căci era un om de o mare noblete sufletească. Dumas însă nu se gîdea decît la Dumas. Încă din 1839, după succesul *Domnișoarei de Belle-Isle*, îi scrisese lui François Buloz, directorul ziarului *Revue des Deux Mondes* : „Vorbiți despre mine în *Revue*, pentru Academie, și întrebați-vă cum se face că nu mă aflu în rîndurile candidaților, în timp ce Ancelot este...” 15 ianuarie 1841 : „Vorbiți puțin despre mine în revistele dumneavoastră privitor la Academie. Nu sînt trecut pe lista candidaților, dar m-ar bucura dacă cineva s-ar mira de ce nu sînt...”²

După alegerea lui Hugo, Dumas îl alertă pe vechiul său prieten Nodier care, dealtfel, era de mult academician : „Credeți că aș avea șanse să intru acum la Academie ? Iată că Victor Hugo a fost ales. Toți prietenii lui au fost în general și ai mei... Dacă observați că problema interesează cît de cît, urcați la tribuna academică și spuneți-le, în numele meu, stimaților dumneavoastră confrăți, că aș dori să fac parte din rîndurile lor... În sfîrșit, puteți spune despre mine tot binele pe care-l gîndiți, și chiar pe care nu-l gîndiți...”³ De fapt el n-avea să reușească niciodată să forțeze această ușă. La fel ca Balzac. Dar Balzac a murit

¹ Scrisoare a lui Victor Hugo către Alphonse Karr, publicată de Alphonse Karr în *Carnetul de bord, Amintiri*, vol. III, p. 129 (Paris, Calman-Lévy, 1879).

² Colecția Spoelberch de Lovenjoul, Fondurile Marie-Louise Bourget-Pailleron.

³ Scrisoare citată în catalogul Étienne Charavay : *Autografe făcînd parte din colecția Alfred Bovet*, nr. 872, p. 318 (Paris, 1877).

tînăr. Dumas însă a trăit pînă la vîrsta de şaizeci şi opt de ani, şi tot n-a izbutit să se facă ales.

Să fie oare celebritatea o piedică ? întreba mîniosă Delphine de Girardin. De ce talentele celebre întîmpină atîtea greutăţi ? Să fie oare o crimă posedarea unor drep-turi ?... Balzac şi Alexandre Dumas scriu cincisprezece pînă la optsprezece volume pe an ; iată un lucru care nu li se poate ierta. „Dar romanele lor sînt excelente. — Asta nu-i o scuză. Sînt prea multe. — Bine, dar au un succes colo-sal ! — Cu atît mai rău : să scrie un singur volum, subţire, mediocru, pe care nimeni să nu-l citească şi atunci vom vedea“. Un bagaj prea mare este o piedică ; la Academie consemnul este acelaşi ca şi în grădina Tuilleries : n-ai voie să intri cu pachete prea mari...¹

Sincer vorbind, ceea ce a speriat Academia n-a fost uriaşul bagaj literar al lui Dumas. Hugo, care fusese pri-mit, era şi el un autor fecund. Academia se temea de scan-dal, iar Dumas, boemul boemilor, putea trece prin mo-mente dificile. Doi copii naturali, amante tulburente, dato-rii extrem de mari... Cîştiga într-adevăr mult, dar cheltuia şi mai mult. „N-am refuzat nimănui bani, zicea el, doar creditorilor.“

Odată, cerîndu-i-se douăzeci de franci, cu prilejul unei subscripţii pentru asigurarea înmormîntării decente a unui portărel mort în sărăcie :

— Vă dau patruzeci de franci. Înмormîntaţi doi por-tărei.

Simple glume, dar corpurile oficiale nu le gustau deloc. „Dumas este încîntător, se spunea, însă total neserios.“ În Franţa, dacă nu-ţi porţi capul ca pe sfintele moaşte, lumea se amuză ; însă nu te respectă. Plictiseala are prioritate.

¹ Viconte de Launay, *Scrisori pariziene*, 5 mai 1845, vol. IV, p. 192, editura Calmann-Lévy (Paris, 1882).

TATĂL RISIPITOR

După căsătoria cu Ida, raporturile dintre tată și fiu continuau a fi complicate. Dragostea tatălui pentru fiu era constantă, dar superficială ; afecțiunea fiului pentru tată alterna cu crize de proastă dispoziție. Părea cu neputință să nu-l iubești și să nu-l admiri pe veselul camarad ; fiului i-a trebuit mult pînă să se obișnuiască cu nebuniile tatălui. După terminarea studiilor, fără strălucire, Dumas-fiul încerca uneori să locuiască în casa tatălui său. Aci găsea un spectacol puțin edificator. „Dragă fiule, spunea, pe un ton grav, tatăl, cînd ai onoarea să porți numele de Dumas, duci o viață largă : cinezi la «Café de Paris» și nu-ți refuzi nici o plăcere...”¹

Un adolescent, chiar dacă este moral din fire și din primii ani de educație, nu rezistă atracției plăcerilor. Mai tîrziu, el va scrie : „Duceam această viață delăsătoare, mai curînd din imitație și din lene, decît din înclinație”. Și în altă parte : „Nu mă bucuram de aceste plăceri ușoare. Mai degrabă *observam* decît practicam această viață zgomoasă”². Lumea zîmbea în fața „acestei camaraderii destul de scabroasă dintre tată și fiu, umblind împreună după aventuri... făcîndu-și reciproc confidențe amoroase, avînd pungă comună și cheltuind cu nesocotință.”³ Unii, însă, îl condamnau pe tatăl care „îi lăsa fiului spre folosință încălțămîntea purtată și fostele-i amante”.

Cît despre Dumas-fiul, deși nu-l aproba, s-a bucurat o vreme de traiul plăcut și voluptuos din casa părintească :

¹ Noël C. Arvin, *Dumas-fiul*.

² Alexandre Dumas-fiul, *Scrisoare către Cuvillier-Fleury*, prefață la *Soția lui Claude, Teatru complet*, editura Artiștilor, vol. V, p. 236.

³ Maurice Spronck, *Alexandre Dumas-fiul*, articol publicat în *Revue des Deux Mondes*, n-rul din 15 martie 1898, p. 411.

„La optsprezece ani eram lansat din plin în ceea ce aş numi păgînismul vieţii moderne... Desigur, n-am trăit ca un sfînt, dacă nu cumva după primul mod de viaţă al Sfinţului Augustin...”¹ Frecvenţa femeile de moravuri uşoare ; pe atunci erau multe şi superbe. La optsprezece ani avusesese „prima femeie măritată”. Într-o scrisoare către comandantul Rivière (11 aprilie 1871), el evoca astfel această întîmplare fericită :

...Închipuiţi-vă (lucrul acesta mi-a trecut prin cap în timp ce puneam data scrisorii) că astăzi, la ora la care vă scriu (ceasurile două şi jumătate), se împlinesc douăzeci şi opt de ani de cînd frumoasa doamnă Pradier², care mi-a servit ca model pentru doamna Clemenceau, sosea la mine pentru întîia oară, într-o rochie albă brodată cu bucheţele de flori, cu o eşarfă aşişderea şi cu o pălărie din pai de orez. Aveam optsprezece ani. Terminasem liceul. Era pentru prima oară cînd ceea ce se numeşte o femeie de lume trecea pragul garsonierei mele de la parter. Vă daţi seama ce însemna pentru mine. Era de o frumuseţe remarcabilă : plete aurii, ochi de safir, dinţi ca perlele, degete trandafirii uşor îndoite şi un mic smoc de păr între sîni... Trebuie să mărturisesc că ea nu şi-a pierdut vremea şi a rămas complet goală, ceea ce vrea să însemne că era fără cusururi fizice şi fără pudoare morală. În timpul dezmierdărilor noastre, locatarul de deasupra s-a apucat să cînte la vioară. Atunci frumoasa şi cinstita doamnă, cum zicea Brantôme, şi-a oprit mîngîierile cu care era familiarizată şi mi-a spus : „Hai să fim în ritm”. De atunci, ea a fost mereu mai dezinvoltă şi a făcut atîtea, încît am dreptul să v-o numesc

¹ Alexandre Dumas-fiul, Scrisoare către Cuvillier-Fleury. op. cit., p. 235.

² Louis d'Archet, soţia marelui sculptor James Pradier care a părăsit-o pentru imoralitate scandaloasă.

și să vă povestesc acest amănunt. Ce contează ! mi-ar place să mai fiu în acea zi... ¹

Garsonieră, amante elegante, localul „Café Anglais“, o astfel de viață costa scump. Începu să facă și el datorii. Lipsa de bani îl neliniștea. „Lucrează și vei plăti“, îi spunea tatăl, căruia i-ar fi plăcut să folosească talentul în devenire al lui Alexandre II. „De ce nu vrei să colaborezi cu mine ? Te asigur că este foarte ușor : nu trebuie decât să-mi lași mînă liberă.“ ² Alexandre II avea alte ambiții. A deveni remorca tatălui său și a aluneca, în urma lui, pe dîra fosforescentă, nu-i era de ajuns. Martor al acestei glorii strălucitoare, își dorea triumfuri personale. Nu știa încă ce va scrie, nici chiar dacă va scrie (alte forme de succes se puteau imagina), dar conversația sa era de pe atunci captivantă, tăioasă, iar tatăl său, mîndru de noul Dumas, se complăcea în a-i cita vorbele de duh. După o lectură din *Charlotte Corday* a lui Ponsard, Alexandre II exclamase :

Și-astfel pierii. O, zei ! Ce răzbunare !

Pentru o simplă-mbăiere, nenorocu-i prea mare.

Distihul acesta de licean îl încînta pe Alexandre I. Fiul însă nu avea familiaritatea tatălui.

— Ia ascultă, dragă prietene, i se adresează-ntr-o zi un intim al casei, îl tutuiesc pe autorul lui *Antony*, iar dumitale-ți zic dumneavoastră ! E ridicol ! Va trebui să stabilem o regulă.

— Într-adevăr, răspunse tînărul Dumas. Va trebui să-i să-i spuneți tatei *dumneavoastră*.

Uneori, între cei doi bărbați, izbucneau certuri în legătură cu Ida care, deși reușise s-o cucerească pe fiica ei vi-

¹ Inedit. Colecția doamnei Henri Dumesnil.

² Ange Galdemar, *O dimineată la Dumas-fiul* ; articol publicat în *Le Gaulois*, nr. din 24 iulie 1924.

tregă, Marie, se străduia zadarnic să-și îmbлінzească fiul vitreg. Dumas-tatăl intervenea pe lângă soție :

Dumas-tatăl către Dumas-fiul : — *Te înșeli, dragul meu, căci am obținut — mai bine zis am cerut — și mai mult. Doamna Dumas îți va scrie pentru a te invita să vii când avem oaspeți. Astfel vei intra în adevărata mea casă, vei fi de față când primim musafiri, lucru care va repara îndelunga ta absență, și datorită căruia totul se va aranja pe viitor. Te sărut. Te voi vedea diseară ?*¹

Îi dădea, de asemenea, și sfaturi referitoare la carieră :

Dragul meu băiat, scrisoarea ta mă liniștește puțin în privința chestiunii financiare și morale, dar nu mă liniștește deloc în problema viitorului tău. Viitorul ți l-ai ales tu însuși, angajându-te în munca intelectuală. Nici un alt domeniu nu putea corespunde exigențelor tale care de fapt sînt deprinderi dobîndite atît din vina mea cît și din a ta.

*Orice renume se concretizează în bani, dar banii nu apar cu adevărat decît ca urmare a renumelui cîștigat. Crezi că viața pe care o duci tu, culcîndu-te în zori și trezindu-te la orele două sau trei după-amiaza, îngreunîndu-ți mintea cu plictiselile din ajun sau cu tema zilei de mîine, îți mai poate lăsa destul timp și pentru meditație ca să realizezi ceva bun ? Esențialul nu este să muncești, ci ca tot ceea ce faci să fie bine făcut. Esențialul nu este să fii plătit, ci să cîștigi. Muncește un an, doi ani, trei ani. Apoi, sigur pe trecut, vei putea lucra ce vei vrea și cum vei vrea...*²

¹ Biblioteca națională, departamentul manuscrise, N.A.F., 24.641, folio 45.

² *Ibidem*, folio 48.

În 1844, Alexandre II, nemaiputînd-o suporta pe doamna Dumas, ceru să i se dea o sumă de bani ca să călătorească. La început, tatăl se împotrivi ; îi plăcea să-l aibă pe lingă el pe acest băiat frumos și strălucitor. Încercă să-l convingă să nu plece :

Dragul meu, îți voi răspunde în scris și amănunțit așa cum mi-ai cerut. Știi că doamna Dumas nu este doamna Dumas decît cu numele, în timp ce tu, tu ești cu adevărat fiul meu ; și nu numai fiul meu, ci aproape singura fericire și singura bucurie pe care o am.

Dorești să pleci în Italia sau în Spania. N-aș vrea să-ți vorbesc despre ingratitudea asta a ta de a mă lăsa singur în mijlocul unor oameni care nu-mi plac și de care nu mă leagă decît relațiile sociale. Dar ce viitor crezi că te așteaptă în Italia sau în Africa ? Dacă vrei să faci pur și simplu o călătorie, foarte bine. Deși cred c-ai fi putut aștepta s-o facem împreună.

Poziția ta la Paris, spui tu, este neghioabă și umilitoare... De ce, mă rog ? Tu ești singurul meu prieten. Sintem văzuți atît de des împreună, încît s-a ajuns ca numele noastre să nu mai fie rostite separat. Dacă vreun viitor, oricum o fi el, te așteaptă, atunci viitorul acesta este la Paris. Lucrează asiduu, compune și, într-un an sau doi, vei cîștiga vreo zece mii de franci pe an. Nu văd nimic în asta care să însemne nici neghiobie, nici umilință. În rest, știi bine că, în ceea ce mă privește, obișnuit cum sînt să-mi impun, pentru fericirea celor ce mă înconjoară și pentru bunăstarea celor față de care m-am angajat în fața lui Dumnezeu, toate privațiunile morale posibile, voi face așa cum dorești. Într-o bună zi, dacă nu reușești, ai putea spune că te-am abătut de la calea pe care vroiai s-o urmezi, și să crezi că te-am sacrificat egoismului și dragostei părintești, singura și ultima dragoste ce mi-a mai rămas în inimă și pe care o vei trăda și tu la rîndul tău, așa cum și alții au făcut-o la rîndul lor.

Iar după călătorie, vrei cumva și altceva ? Vrei, de exemplu, la Paris, o slujbă într-o bibliotecă, datorită căreia să devii aproape independent ? Dar gîndește-te, bine, vei avea curajul, deprins cum ești să-ți fii propriul stăpîn, să sacrifici patru ore din zi pentru un birou ?

Pe scurt, înțelege un lucru : despărțirea dintre mine și doamna Dumas nu poate fi decît o despărțire morală ; dezbaterile conjugale ar preocupa, ceea ce îmi este total plăcut, publicul, și sînt, în consecință, imposibile. Dealtfel, cred că este foarte fals și foarte nedrept ca, beneficiînd de toată inima și afecțiunea mea, să vii și să-mi spui : „Alege între mine și aceea care, neavînd nimic din toate acestea, beneficiază de bani“. Greșești că nu vrei să discu-tăm toate astea prin viu grai. Te voi aștepta pînă la ora trei. Vezi bine că eu te iubesc în întregime, în timp ce tu nu mă iubești decît pe jumătate... ¹

Apoi, cum Alexandre dorea cu orice preț să părăsească Parisul, tatăl îl trimise pentru o lungă ședere la Marsilia, unde el însuși își făcuse cîțiva buni prieteni. Exista acolo un plăcut mediu literar : poetul Joseph Autran, dintr-o veche familie originară din Focida, fermecătorul și ciudatul Joseph Méry, bibliotecar și autor, precum și o Lady Suzannah Greig, malteză, care avea salon deschis pe strada Saint-Ferréol. La Marsilia, tînărul Dumas făcu măgulitoare cuceriri. Autran îi adresează o epistolă :

Sosind la noi, poet, deși tot un copil,
Numele ți-ai rostit, pașaport triumfător ! ____
O caldă găzduire ți-a onorat sosirea
Și admiram, vrăjiți, un chip prea cunoscut.
Căci tînărul prieten ce stă-naintea noastră
Reeditează-ntocmai croiala părintească.

¹ Biblioteca națională, departamentul manuscrite. Fondul Balachowsky-Petit. Scrisoare inedită.

*La anii optsprezece, chiar tatăl tău ne-apare,
Da, este el, spirit înalt și suflet poate și mai mare.
Da, este el : privire, glas, ținută, gesturi, comportare,
Pe scurt, întreaga-i ființă în tine-i reflectată !
Și care dintre noi, privind portretu-acesta atîta de fidel,
N-ar fi-ndrăgit copia ca și pe-al său model,
Dorindu-ți să multiplici mereu în viitor
Prea viul plagiat al celuiia ce-ți este al vieții autor !¹*

Autorul vieții sale îl urmărea de departe cu sollicitudine, nu numai trimițîndu-i bani, îndatorire esențială a părinților, fie ei chiar risipitori, dar și creîndu-i posibilități de cîștig.

I se cerea tatălui un articolaș despre Versailles. De ce nu s-ar angaja fiul să facă această lucrare ? Ar fi avut la dispoziție referințe, planuri. Această comandă, plictisitoare și minoră, nu putea însă tenta un tînăr ambițios care scria versuri, compunea un roman și se consacra unei frumoase actrițe, pe atunci în turneu la Marsilia. Cînd artista se înapoie la Paris, el o însoți și-l informă pe Méry despre sfîrșitul dragostei lor. Scrisoarea merită să fie citată ; ea definește adolescentul :

Alexandre Dumas-fiul către Joseph Méry, 18 octombrie 1844 : *Dragă și bunule Méry, dacă fereastra dumitale este deschisă, a mea este închisă, în schimb în soba mea arde focul „în lipsa celui al lui Phébus“, cum ar fi spus prietenul nostru Delille. Trăiesc în plin secol Ludovic al XV-lea, cum spui dumneata și, de cincisprezece zile încoace, am avut unele tristeți.*

Îți amintești ziua aceea cînd am plecat la Lyon, de unde m-am întors cu o insolație în plus și cu o plăcere mai puțin ? Mi-ai spus, după ce-ți povestisem aventurile mele, că mă comportasem cu înțelepciune și că fusesem mai tare

¹ Poem citat de Alexandre Dumas-fiul în *Păcatele tinereții*, pp. 303—304 (Paris, Fellens et Dufour, 1847).

decît fuseseşi dumneata însuşi. Ei bine, dragul meu, ceea ce am făcut eu acum le întrece pe toate.

Deunăzi tata îmi dăduse salvatorul sfat de a părăsi societatea cu care reluasem legăturile la Paris, dar cum nu aveam pretext, problema era dificilă. În sfîrşit, tînăra şi interesanta prietenă, care-mi fusese atît de ospitalieră în amabilul dimitale oraş, mi-a spus într-o zi aceste cuvinte memorabile : „Mi-e teamă ca legătura mea cu tine să nu mă strice cu tatăl tău la teatru. Am, fără să vreau, mai mulţi bani de cheltuială decît mi-ai putea da tu, chiar strîmtorîndu-te. Să rămînem în stadiul în care sîntem. Îţi jur că n-ai ce să-mi reproşezi“.

M-am conformat întocmai şi, timp de cincisprezece zile, nu i-am mai călcat pragul. În ziua următoare, ea a alergat după mine toată ziua, mergînd la prietenii mei, trimiţîndu-i după mine, făcînd toate concesile imaginabile — eu nerăspunzîndu-i deloc şi, cînd rămîneam singur, plîngeam cu lacrimi fierbinţi. În fine, disperarea noastră reciprocă s-a potolit. Duminica trecută a venit să mă vadă şi m-a găsit. M-a lăsat să înţeleg că, deşi era cu un alt bărbat, pe care-l considera ca pe un soţ, nefolosindu-l decît pentru bani, ar fi încîntată să continue să se culce cu prietenii de la Marsilia.

Atunci i-am luat mîinile, pe care i le-am sărutat în mod respectuos, sfătuind-o să nu mai vină să mă vadă atît de des, pentru că asta ar compromite-o pe degeaba. Am condus-o în mod frăţeşte pînă la uşă, în ciuda cîtorva lacrimi răsărite în ochii aceia mari şi albaştri care înstelau Gîmnaziul, şi niciodată frate şi soră n-au fost mai caşti decît noi doi. Ieri, joi, a venit iarăşi, dar din fericire eram la curse. Astea-s, dragă prietene, noutăţile. Ţi le datoram, pentru că eram lîngă dumneata cînd chestiunea s-a produs.

Acum nu mai sînt trist. Lucrîez, sînt sănătos şi cînd mă gîndesc la Marsilia, ceea ce mi se întîmplă adesea, în faţa ochilor nu mai răsare casa de pe strada Muzeului, ci casa cu numărul 73 de pe strada Bălţii. Totuşi îţi mărtu-

risesc că uneori îmi mai simt inima bătînd. Toate astea, îți amintești ? începuseră într-un mod atît de amuzant și de plăcut ! În sfîrșit ! Te văd surizînd la citirea acestor rînduri. Îți spui poate : „Am trecut și eu prin asta ! Știam bine că așa se va sfîrși“ — și adevărul este că și eu știam, de vreme ce, ori de cîte ori îți vorbeam, mă refeream la început și niciodată la viitor.

Veste mare, dragă și bunule prietene ! În casa Dumas s-a produs catastrofa. Soțul și soția sînt gata să se despartă, ca Abraham și Agar, pentru altceva decît sterilitatea ei ¹ — și cred că în curînd vei vedea trecînd prin Marsilia o femeie grasă în drum spre Italia, unde va rămîne pentru totdeauna ! Lucrurile merg destul de bine. În ceea ce ne privește, la anul urmează să plecăm în China și în drum îl vom lua și pe Méry. Iată noutățile și visele... ²

Există o doză de cinism în atitudinea lui Dumas-fiul față de o femeie o clipă iubită. Adolescentul se mai înduioșă, vărsînd cîteva lacrimi, dar de pe acum împlînzitorul își învîrtea biciușca.

Este adevărat că menajul Dumas era încă de pe atunci pradă catastrofei. Cu cîțiva ani în urmă, Ida cucerise la Florența un nobil italian : Edoardo Alliata, al doisprezecelea prinț de Villafranca, duce de Salaparuta, nobil spaniol de primă clasă, prinț de Montereale, duce de Saponara, marchiz de Santa Lucia, baron de Mastra, prinț de Mirii, Mangiavacca, Viagrande și alte localități... Catalogul Gotha, care nu se joacă cu autenticitatea titlurilor, îl situează pe Edoardo de Villafranca (1818—1898) în rîndurile altetelor-sale regale. Prinț al Sfîntului Imperiu și conte palatin, avea (în mod teoretic) dreptul ereditar de a bate monedă.

¹ Tînărul Dumas o confundă pe Sara, soția sterilă a lui Abraham, cu Agar, tînăra sclavă care, dimpotrivă, i-a născut patriarhului un fiu, Ismael.

² Scrisoare inedită. Colecția Simone André-Maurois.

Unicul moștenitor al atîtor domenii, Villafranca își îndeplînise datoria de nobil : se căsătorise de tînăr și dăduse naștere unui singur fiu, botezat Giuseppe-Francesco-Paolo-Gaspares-Baltassare. Apoi, lăsînd la Palermo mamă și copil, se stabilise în peninsulă, unde trăia cînd la Roma, cînd la Florența, cu doamna Alexandre Dumas. Aceasta avea cu șapte ani mai mult decît amantul ei și cu zece ani mai mult decît prințesa părăsită. Dar făcea parte din categoria acelor care, reușind să placă, știu cum să se mențină. Femeie de teatru, bucurîndu-se de admirația întregului Paris, nu era deloc lipsită de spirit. Bunul ei simț înnăscut îl încînta pe sicilian.

Începînd cu anul 1840, ea își petrecea în fiecare an cîteva luni la Florența, adesea însoțită de Dumas, pe care partajul nu-l revolta deloc. Apoi se înapoia la Paris, unde întreținea, cu dezinvoltura-i firească, menajul marchizului de la Pailletterie.

Ida Dumas către Théophile Gautier (1843) : *Dragă poete, cum am putea să vă oferim o vulgară ceașcă de ceai, dumneavoastră care vă hrăniți cu sărutările frunzelor de leandru ? Dacă totuși doriți să coborîți, o clipă, din norii albaștri ai frumoasei dumneavoastră Spanii¹, ne puteți găsi miercuri seara acasă, împreună cu cîțiva prieteni mai mult sau mai puțin spirituali, și vom încerca să ne plictisim cît mai puțin posibil. Mii de salutări².*

Între Ida și Dumas-fiul, lupta pentru dominarea lui Dumas-tatăl se menținea încordată. În perioada cînd tînărul Alexandre se afla la Marsilia, vărul său Alfred Le Tellier, fiul Alexandrinei-Aimée³, căre-i servea de secretar lui Dumas-tatăl, îl chemase la Paris :

¹ Théophile Gautier publicase de curînd *Tra los Montes*.

² Colecția Spoelberch de Lovenjoul. C. 493, folio 506.

³ Fiica generalului Dumas se căsătorise cu Victor Le Tellier, încasator de contribuții la Dreux.

*Sederea ta la Marsilia, prelungită prea mult, îți va fi foarte dăunătoare. Tatăl tău este bun, prea bun, dar dacă nu ești aici pentru a contracara dominația altor persoane, ai putea, mai târziu, să fii foarte contrariat... Îți spun toate astea în calitate de văr și prieten, și ca om care vede zilnic cum merg treburile. Cel mai bine pentru tine, după ce te-ai distrat destul la Marsilia, ar fi să te înapoiezi la Paris. Gîndește-te că ai douăzeci de ani și că trebuie să-ți faci o situație. Tatăl tău așa a început, și asta nu l-a împiedicat să devină ceea ce este astăzi...*¹

În 1844, soții se decisă pentru o despărțire prietenească. Ida voia să trăiască împreună cu prințul ei ; Dumas, total detașat de ea, nu vedea în asta nici un inconvenient. Printr-un contract cu data de 15 octombrie 1844, el îi făgădui o rentă anuală de douăsprezece mii de franci-aur, plus trei mii de franci pe an „pentru trăsură“. Se oferă chiar să-i răscumpere mobilierul camerei nuptiale, din lemn de lămii, pentru o sumă forfetară de nouă mii de franci.

Pe hîrtie, dărnicia lui Dumas este impresionantă ! Ce risca el ? Îi venea ușor să distribuie rente imaginare și să se anagajeze, în scris, să ofere pensii ce trebuiau onorate prin debitul unui cont bancar fără acoperire ! Ida știa, mai bine decît oricine, că dota ei (o sută douăzeci de mii franci-aur) nu-i va fi niciodată reconstituită. Viitorul, pentru ea, era reprezentat de Villafranca.

Ruptură, de fapt, fără altă formă de proces. Dumas ținuse să se poarte cavalierește cu aceea care îi purta numele. Cînd Ida plecă în mod definitiv către Italia, el îi înmînă o scrisoare pentru ambasadorul Franței — scrisoare călduroasă în care nu se putea citi, nici printre rînduri, că această călătorie însemna o despărțire corporală și că un menaj celebru se sfîrșise. Nepăsător față de acțiunile

¹ Biblioteca națională, departamentul manuscrise, N.A.F., 24.641, folio 49.

Idei, cît și ahtiat după noblețe, marchizul de la Pailleterie considera că marchiza își alesese un succesor cu adevărat demn de el.

În fond el era mulțumit că-și regăsea o libertate deplină. Nu pentru că Ida ar fi fost geloasă, dar ocupase, cu drepturi depline, domiciliul conjugal și îl împiedicase să-și instaleze în casă favorita de moment. Fericirea lui Dumas consta în a avea o cameră izolată ; o masă de brad ; un enorm teanc de hîrtii *bleu lavande* ; zece sau douăsprezece ore de lucru pe zi ; o iubită tînără și bună de petreceri ; un fiu și o fiică pe care să-i iubească din tot sufletul, cu care să se poarte camaradereste și care să nu-i facă niciodată morală ; prieteni spirituali care să-i cheltuiască banii, să-i mănince bucatele, să-i bea vinul și să-l măgulească ; totul amestecat cu agitația de la teatru, cu lecturi nesfîrșite, cu o continuă efervescență de subiecte uriașe și noi. Pe scurt, adora independența, puterea, veselia și ura de moarte plicticoșii, amantele plîngărețe și creditorii. Tabloul ar fi incomplet dacă, pe fundalul nevăzut al acestei existențe magnifice și slobode n-am adăuga și o nevoie tainică de a se dedica cu toată forța umilițiilor și obidiților, nevoie pe care viața sa n-o putea întregi și pe care, de acum înainte, și-o va satisface în romanele sale.

PARTEA A CINCEA

DE LA CEI TREI MUȘCHETARI LA DAMA CU CAMELII

I

CÎND OMUL DE TEATRU DEVINE ROMANCIER

„Nimeni n-a fost mai teatral; iar lucrul acesta se simte perfect în romanele sale.”

ARSENE HOUSSAYE

În prima parte a vieții sale, atît în ochii publicului cît și ai criticii, Dumas era considerat „omul-teatru”. Și nici publicul, nici critica nu se înșelau. Sigur, în timp ce-și concepea dramele, el mai scria și eseuri precum *Galia și Franța*, impresii de călătorie, romane, dar impregnase toate aceste genuri cu instinctul acțiunii caracteristic autorului dramatic și nu se lansase încă în uriașa întreprindere care, mai mult decît dramele, avea să-i asigure gloria : reînviearea istoriei Franței sub formă romanescă.

Genurile literare se nasc din întîlnirea dintre un geniu și circumstanțe. Dumas poseda o oarecare formă de geniu : aceea a vervei și a dramei. Circumstanțele au făcut restul. Prima a fost renașterea romanului istoric. Înainte de Walter Scott se scriseseră romane în care eroii imaginari se

amestecau cu personajele ilustre. *Prințesa de Clèves* este un exemplu. Scott a fost primul care a recreat epoci și universuri. El a fost obiectul admirației entuziaste a lui Balzac, Hugo, Vigny și Dumas.

De ce ? Pentru că răspundea nevoilor unei lumi ferită de loviturile de teatru ale Imperiului și însetată de miraculos. S-a spus că imaginația tinerilor din 1820 arăta ca un palat pustiu avînd pe pereți frumoase portrete de strămoși. Acest palat trebuia mobilat. Dacă prezentul nu era îndejuns, scriitorii trebuiau să recurgă la uriașul depozit de mobilă care este istoria. Dar istoria, prost povestită, poate deveni un trist cimitir. Walter Scott o redase în culori vii și pitorești. Istoricii înșiși erau de acord : „Scott, spunea Augustin Thierry, este bărbatul pe care-l consider ca fiind cel mai mare maestru ce a existat vreodată în materie de divinație istorică“.

Tinerii scriitori francezi se angajaseră pe drumul deschis de Walter Scott. Alfred de Vigny scrisese *Cinq-Mars* ; Hugo, *Notre-Dame de Paris* ; Balzac, *Șuanii*, Mérimée, *Cronica epocii lui Carol al IX-lea*. Aceste cărți obținuseră succes în ochii unei elite ; doar Hugo cîștigase „marele public“. Și totuși poporul era pregătit să citească romanele istorice așa cum alergase la drama istorică, și pentru aceleași motive. Poporul care *făurise* istoria, și care asistase la uriașele transformări, dorea să pătrundă în intimitatea acestui trecut atît de apropiat. Dar pentru a stîrni interesul mulțimii față de regi și de regine, miniștri și favorite, trebuia să le demonstrezi că sub mantia curteanului se ascunde o ființă umană — lucru pe care Dumas îl putea face în chip strălucit.

Nu era nici erudit, nici cercetător. Iubea istoria ; însă n-o respecta. „Ce este istoria ? zicea el. Este un cui de care eu îmi agăț romanele.“ Mototolea rochia muzei Clio ; socotea că îți poți lua față de ea mari libertăți cu condiția să-i faci un copil. Simțindu-se viril și capabil să-i facă copilul, nu era deloc dispus să asculte în amănunțime con-

fidențele, îndreptările, pocăințele acestei muze cam pedante și cam flecară. Ca istoric, știa că n-ar fi fost luat niciodată în serios. „Doar istoriile ilizibile fac vîlvă ; sînt asemenea unei cine nedigerate. După ce bucatele sînt digerate, a doua zi nu te mai gîndești la ele...”¹ N-avea răbdarea necesară studiilor de erudiție ; dorea să reducă cercetările la minimum. Avea nevoie de o materie primă asupra căreia să-și exerseze talentul său de animator. Hazardul realizează împerecherea dintre geniul său și calitățile mai modeste, dar prețioase, ale unui mare cititor de memorii.

Ne amintim că fermecătorul Gérard de Nerval devenise unul dintre colaboratorii obișnuiți ai lui Alexandre Dumas. Nerval avea el însuși un prieten, pe tînărul profesor Auguste Maquet, fiul unui bogat industriaș, ahtiat de literatură, cu o ținută elegantă și o mustață în stilul mușchetarilor. De la vîrsta de douăzeci de ani, cît avea în 1833, Maquet frecventa un mic grup îndrăzneț, anticlasicist, unde îi întâlnea, în afara lui Nerval, pe Théophile Gautier, Petrus Borel, Arsène Houssaye, și pe pictorul Celestin Nanteuil. În acest grup, Auguste Maquet, găsind că numele său este prea puțin romantic, și-l schimbă în *Augustus Mac Keat*. Profesor de istorie la liceul Charlemagne, nu se împăca deloc cu profesoratul și voia să plece din învățămînt. În 1836 a intrat la redacția ziarului *Figaro* și s-a apucat să scrie piese.

I-a prezentat lui Anténor Joly, directorul Renașterii, o dramă : *Seară de carnaval*, care a fost refuzată. „Bine scrisă, dar nu pentru teatru”, decretase Joly. Teologii teatrului simt o crudă plăcere în a respinge profanii.

Gérard de Nerval sugerează ca „ursul” să-i fie arătat lui Dumas, ortopedist eminent pentru piesele nereușite. Diagnosticul fu următorul : „Un act și jumătate este foarte bun, un act și jumătate necesită refaceri. Dumas n-are timp să lucreze din pricina *Alchimistului*, pe care trebuie

¹ Henri Blaze de Bury, *Studiile și amintirile mele : Alexandre Dumas*, p. 45 (Paris, Calmann-Lévy, 1885).

să-l termine în cincisprezece zile..."¹ Dar Dumas, dacă un prieten ştia să stăruie, îşi găsea totuşi timp.

Gérard de Nerval către Auguste Maquet, 29 noiembrie 1838 :

*Dragul meu prieten, Dumas a rescris piesa în întregime, pe ideile tale totuşi ; vei fi numit. Piesa este acceptată, place la toată lumea şi va fi jucată. Asta-i... Adio. Aş vrea să ne vedem mâine, ca să te prezint lui Dumas...*²

Aşa s-a întâmplat că Auguste Maquet, la douăzeci şi cinci de ani, îşi văzu jucate trei acte şi făcu cunoştinţă cu Ilustrul. Drama capătă un nou titlu : *Bathilde*, şi fu jucată la 14 ianuarie 1839. Încântat de acest debut, în anul ce urmă, tânărul Maquet îi aduse lui Dumas schiţa unui roman : *Blajinul Buvat*, istoria conspiraţiei lui Cellamare (ambasador al Spaniei, care, complotînd împotriva Regentului, fusese oprit la frontieră), văzută prin viaţa unui copist obscur (blajinul Buvat), implicat fără voie în acţiune. Dumas găsi povestirea agreabilă. Era epoca pe care el însuşi o descrisese în comedile sale ; îi cunoştea moravurile şi atmosfera. Se oferă să o refacă şi să amplifice textul.

Acum intră în joc o nouă forţă care va sfîrşi prin a face conjunctura favorabilă romanelor în lanţ. De vreo cîţiva ani, două jurnale : *La Presse* a lui Emile de Girardin şi *Le Siècle* a lui Ledru-Rollin, făcuseră un efort uriaş pentru a-şi lărgi publicul. Abonamentul nu costa decît patruzeci de franci pe an, de unde afluxul cititorilor şi numărul mare de cereri — însă cititorii aceştia trebuiau menţinuţi. Cel mai bun mijloc pentru a-şi atinge scopul era publicarea unui foileton „impresionant“. *Continuarea în numărul următor* (formulă inventată, în 1829, de doctorul Véron pentru *Revue de Paris*) deveni marea strategie a ziaristicii.

¹ Gérard de Nerval, *Correspondenţă generală*, pp. 779—781, ediţia Bibliothèque de la Pléiade.

² *Idem.*

În ochii directorilor, cel mai mare romancier era acela care aducea cei mai mulți cititori. Puteai fi scriitor excelent dar prost foiletonist. Balzac avea o permanentă nevoie de bani și nu dorea decât să furnizeze material pentru toate foiletoanele. „Cînd știa undeva vreo casă plină de bani, spuneau dușmanii săi, se așeza în fața ei ca o pisică ce vîzuse șoarecele intrînd în gaură și-l aștepta să iasă.“ Dar directorii șovăiau ; Balzac li se părea un autor dificil. Lungile sale descrieri de situații și locuri, la început de roman, nu atrăgeau cititorii. Pentru ei, maeștrii acestei tehnici particulare erau Eugène Sue, Alexandre Dumas și Fréderick Soulié. „Dacă-ai fi regele Ludovic Filip, zicea Méry, ai oferi cîte o rentă lui Dumas, lui Eugène Sue și lui Soulié, ca să continue mereu cu *Cei trei mușchetari*, *Misterele Parisului* și *Memoriile diavolului*. S-ar sfîrși astfel pe totdeauna cu revoluțiile.“

Gazeta La Presse, scrie Sainte-Beuve, folosind o tactică îndrăzneată, cumpără tot ceea ce există în materie de scriitori pe piață ; îi cumpără cu orice preț și ca pentru vecie ; procedează ca bogații aceia capitaliști care, ca să fie stăpîni pe situație, cumpără tot ce există pe piață în materie de ulei sau grîu și înmagazinează cu scopul de a revinde apoi cu amănuntul micilor negustori. Dacă, de exemplu, dumneavoastră, gazetă măruntă, gazetă mai puțin bogată decât *La Presse*, doriți să oferiți abonaților dumneavoastră texte de Alexandre Dumas, *La Presse* este gata să vă ofere în schimbul unei anumite sume, căci ea a cumpărat tot ceea ce va putea scrie și semna Alexandre Dumas pe o perioadă de doisprezece sau cincisprezece ani ; ea are mai mult decât poate tipări, dar de aici înainte va trebui să depindeți de ea și de condițiile impuse de ea...

La Presse anunță, de asemenea, un Mémorial din insula Sfînta Elena, refăcut de generalul Montholon ; sîntem informați că Alexandre Dumas îi va face unele îmbunătățiri stilistice pentru a da mai multă autenticitate amintirilor

demnului general ; dar „La Presse, scrie Le Globe, se extazia deunăzi de frumusețea stilului acestuia din urmă. Ce comedie ! și cât aplomb în a-și bate joc de publicul cititor !“ În ciuda acestor mici mijlocitori inevitabili, s-ar putea spune că de aici înainte Napoleon a devenit unul din cei trei colaboratori principali ai gazetei La Presse.

Elogiile pe care și le conferă unii altora în acest prospect bat recordul genului : Alexandre Dumas este în același timp comparat, egalat cu Walter Scott și cu Rafael...¹

Dumas însă meditase, mai mult decît am bănuî, asupra meșteșugului său. Studiase atent toate procedeele lui Walter Scott. Acesta își prezenta încă de la început personajele, descriindu-le amănunțit trăsăturile, astfel încît, înțînindu-le, cititorul să le poată recunoaște pe dată. Dar într-un foileton care trebuia să „capteze“ cititorul chiar de la primele rînduri, autorul n-are dreptul la introduceri lungi, și Dumas, după ce-și creiona în mod viguros personajele, sărea brusc în plină acțiune dialogată. Calitățile sale dramatice își găseau astfel deplina lor întrebuintare. Tehnica foiletonistului te obliga la încheierea strălucită a fiecărui capitol și la a lăsa totuși cititorul în *suspens*. Dumas cunoștea de mult această artă, care este aceea a sfîrșitului de act. Încă din 1838, un roman al său, *Căpitanul Paul* (imitat după *Piratul* de Fenimore Cooper și foarte bine scris), îi adusese cotidianului *Siècle* cinci mii de abonați în plus, în numai trei săptămîni. Astfel că directorii nu jurau decît pe Dumas.

Cînd a refăcut cartea lui Auguste Maquet și i-a dat titlul *Cavalerul d'Harmental*, Dumas l-ar fi lăsat pe tînăr să semneze împreună cu el, dar ziarul nu i-a îngăduit : „Un foileton semnat *Alexandre Dumas* valorează trei franci rîndul, spunea Émile de Girardin, pe cînd, semnat *Dumas și Maquet*, valorează treizeci de bani“. Girardin se supunea fără ripostă gusturilor publicului său : „N-am

¹ Sainte-Beuve, *Correspondență generală*, vol. V, pp. 734—735.

timp să citesc, spunea el. Dacă Dumas sau Eugène Sue scriu, sau îi împing pe alții să scrie trăsnăi, publicul, de bună-credință, le consideră capodopere. Stomacul se obișnuiește repede cu bucatele pe care i le dai.“ Lui Théophile Gautier, care se plîngea că nu este printre cei aleși, ziaristul îi răspundea cu cinism : „Toți sînteți mari scriitori, desigur, dar nu sînteți în stare să-mi aduceți zece abonați. Pentru mine asta-i esențialul...” Avizi de nume răsunătoare, marii directori se temeau de necunoscuți. Dumas semna așadar singur ; Maquet primi opt mii de franci, sumă uriașă pentru acea epocă și pe care niciodată n-ar fi cîștigat-o fără Dumas. Compensația i se păru echitabilă. Mai tîrziu, avea să se plîngă ! Adevărul este că la începutul colaborării s-a declarat uluit, recunoscător și încîntat.

Succesul *Cavalerului d'Harmental* îl făcu pe Dumas să înțeleagă că istoria romanțată ascundea o mină de aur. Astfel el se arătă entuziasmat cînd Maquet se prezentă cu planul unei cărți asupra epocii lui Ludovic al XIII-lea, Richelieu, Anna de Austria și Buchingham — roman care deveni : *Cei trei mușchetari*. Care dintre cei doi autori descoperise, primul, *Memoriile domnului d'Artagnan*, căpitan-locotenent al primei companii de mușchetari ai regelui, memorii apocrife scrise de Gatien de Courtilz (adesea numit Courtilz de Sandras, sau Sandras de Courtilz) și publicate în 1700 la Cologne, apoi în 1704 la Amsterdam, de către Jean Elzévir ? Maquet susține că el. O fișă a Bibliotecii din Marsilia dovedește că în anul 1843 Alexandre Dumas împrumutase cartea, pe care n-o mai înapoiase niciodată. Bibliotecarul, care nu era altul decît prietenul său Méry, se arătase desigur înțeleghător.

Ceea ce nu se poate contesta este mai întîi faptul că multe episoade din roman, inclusiv numele (ușor deformate) ale lui Athos, Porthos și Aramis fuseseră împrumutate de la Gatien de Courtilz ; și apoi că acest pamfletar nefiind prea talentat, cele mai bune episoade (istoria doamnei Bonacieux sau a Milady-ei de Winter) fuseseră în in-

regime modificate, și în mare măsură inventate de Dumas și Maquet ; și, în sfârșit, că dacă rolul lui Maquet era acela al practicianului, Dumas îl jucase pe al sculptorului. Metoda pe care Dumas o folosea cu colaboratorii săi era mai totdeauna aceeași. Colaboratorul scria un scenariu. Dumas îl citea „cu lăcomie“ și se folosea apoi de acest prim text ca de o ciornă. Îl rescria, adăugînd mii de detalii care-i dădeau viață, refăcea dialogurile în care el era maestru, lucra cu mare grijă sfîrșiturile de capitol și prelungea totul în vederea satisfacerii exigențelor unui foileton ce trebuia să dureze luni de zile și să țină cititorii încordați.

Dumas introducea personaje noi ca, de exemplu, valetul Grimaud, un taciturn ce nu răspundea niciodată decît printr-un cuvînt, artificiu extrem de ingenios, deoarece ziarele plăteau cu rîndul. Un dialog atît de rapid avea un dublu avantaj : facilita lectura și înzecea drepturile de autor. Stratagema merse perfect pînă în clipa cînd gazetele *La Presse* și *Le Siècle* luară hotărîrea ca textele ce nu depășeau jumătate de coloană să nu mai fie considerate rînduri. În ziua aceea Villemessant, directorul ziarului *Figaro*, se afla la Dumas. Îl văzu pe acesta recitîndu-și manuscrisul și bifînd pagini întregi :

- Ce faci acolo, Dumas ?
- Ce să fac ? L-am omorît.
- Pe cine ?
- Pe Grimaud... Nu-l inventasem decît pentru capetele de rînduri. Nu-mi mai slujește la nimic.

Un scriitor al epocii, Vermersch, parodie mai tîrziu aceste dialoguri ale lui Dumas :

- L-ai văzut ?
- Pe cine ?
- Pe el.
- Care el ?
- Pe Dumas.
- Tatăl ?
- Da.

- Ce bărbat !
- Așa-i.
- Ce pasiune.
- Într-adevăr.
- Și cită fecunditate !
- Chiar așa !¹

Că Maquet lucrase mult la *Cei trei mușchetari* nu poate fi de nimeni negat. Sintem în posesia bilețelelor pline de îngrijorare pe care i le scria aproape zilnic Dumas : „Trimite-mi urgent manuscrisul, și mai ales primul volum despre d'Artagnan (*Memorii*)...” — „Nu uita să-ți procuri un volum despre istoria lui Ludovic al XIII-lea, care conține procesul de la Chalais și documentele privitoare la asta. Adu-mi totodată ce ai lucrat referitor la Athos...” — „Ciudat, îți scrisesem azi-dimineață să-l introduci în scenă pe călău ; apoi am aruncat scrisoarea în foc, gândindu-mă că-l voi introduce eu. Or, primul cuvânt pe care-l citesc îmi dovedește că am fost gând la gând...”²

Alte scrisori însă ne arată că Dumas conducea acțiunea:

Alexandre Dumas către Auguste Maquet : *S-ar putea, poate obține ceva extraordinar dintr-o noapte petrecută la Marie Touchet. Această femeie grațioasă, care-l consolează pe rege de atotputernicia sa, singura care-l iubește din întreg regatul. Micul duce de Angoulême în leagănul său. Regele care uită... Gîndește. Citește. Vezi...*³

Dragă prietene, va trebui, ca în capitolul următor pe care-l scrii, să aflăm prin Aramis cine i-a făgăduit lui

¹ Citat de Henri d'Almêras în *Alexandre Dumas și cei trei mușchetari*, p. 75.

² Cf. Henri d'Almêras, *Alexandre Dumas și cei trei mușchetari*, p. 80

³ Biblioteca națională. Departamentul manuscrise, N.A.F. 11 917, folio 162.

Artagnan că se informează de mînăstirea în care se află doamna Bonacieux, ce face ea la mînăstire și ce protecție îi acordă regina...¹

Dragă prietene, nu cred că Geronflot² al nostru are destulă pondere. Trebuie, întrucît tot îl scoatem din mînăstire, să-l scoatem pentru ceva mai grav. Va trebui neapărat să ne vedem mîine.

Și dacă nu putem scoate mare lucru din izolarea și ignoranța în care se află Dixmer și Maison-Rouge³, să-i punem la un loc. Va fi destul de greu să-i facem să acționeze în aceeași închisoare fără să se recunoască...⁴

Încă un efort astăzi la Bragelonne, pentru a putea reveni asupra textului luni sau marți și să sfîrșim volumul al doilea...⁵ Apoi diseară, mîine, poimîine și luni, mare pagubă ! Vom da din Balsamo cu toptanul⁶.

Mai tîrziu, Maquet publicase textul morții lui Milady, așa cum îl scrisese el inițial. Încercase să demonstreze că el era adevăratul autor al celor Trei mușchetari. Dar a dovedit contrariul. Tot ce era mai bun în această scenă, tot ceea ce-i dădea culoare și viață se datora lui Dumas. Era chiar un neadevăr să afirmi că Dumas nu se documenta. El fusese acela care îndreptase situațiile inexacte din lucrarea pamfletarului Gatien de Courtilz, găsind informații precise în doamna de La Fayette, Tallemant des

¹ Ibidem, N.A.F., 11 917, folio 164.

² Personaj din *Doamna de Monsoreau*.

³ Personaj din *Cavalerul de Maison-Rouge*.

⁴ Biblioteca națională, departamentul manuscrite, N.A.F. 11 917, folio 195.

⁵ *Viconte de Bragelonne* și *Joseph Balsamo* (*Memoriile unui medic*) au fost tipărite în același an (1848).

⁶ Biblioteca națională, departamentul manuscrite, N.A.F. 11 917, folio 195.

Réaux și mulți alții. El mai ales făcuse ca mușchetarii, aventurieri deloc simpatici în scrierile lui Gatien de Courtitz, să devină personajele legendare de astăzi — el, care moștenise de la tatăl său gustul pentru acele bătălii incredibile și totuși adevărate, cînd un singur om, cum s-a întîmplat la podul de la Brixen, dezarmează o sută ; el, care „trăia“ istoria Franței ca fiul unui soldat ce făurise istoria.

Dragostea puternică pentru Franța, iată în ce rezidă farmecul secret al celor patru eroi : d'Artagnan, Athos, Porthos și Aramis. Voința arzătoare, melancolia aristocratică, forța oarecum inutilă, eleganța subtilă și galantă fac din ei adevărate modele ale acestei minunate Franțe, vitează și ușuratică, cum ne place încă s-o revedem în imaginație. Sigur, în afara acestei lumi în continuă mișcare care îmbină intrigile amoroase cu intrigile politice, au existat și oameni ca Descartes sau Pascal, care, dealtfel, n-au ignorat aceste moravuri militare sau mondene. Dar cîtă grație, cîtă eleganță, decizie și vigoare, și cît umor la acești bărbați tineri ce se unesc în luptă înainte de a fi reușiți sub același steag ! Pînă la doamna Bonacieux nu întîlnim altă femeie la care curajul să fie mai presus decît virtutea.

D'Artagnan, gascon îndemînat, mîngîindu-și mereu mustața cu degetele ; Porthos, înfatuat și mușchiulos, Athos, mare aristocrat, puțin romantic ; Aramis, discretul Aramis, care-și ascunde credința și iubirile, fercheș elev al bunilor prelați (non inutile est desiderium in oblatione), acești patru prieteni, și nu patru frați cum născocise Courtitz, întruchipează cele patru puncte cardinale ale țării noastre. Cu cîtă perseverență, și cu cîtă însuflețire, se știe dealtfel ! Săvîrșesc în modul cel mai firesc faptele lor de vitejie. Scurtează etapele, sar peste obstacole cu acea minunată dezinvoltură care dezvăluie în noi curajul. Călătoria la Calais, indicată numai în Memorii, este demnă de campaniile din Italia, pentru rapiditatea execuției. Și atunci

cînd Athos se erijează în judecătorul abominabilei sale soții, să nu uităm nici curțile marțiale, nici tribunalele militare. Dacă Danton și Napoleon au fost profesorii acestei forțe motrice franceze, Dumas cu Cei trei mușchetari îi este romancierul național... ¹

Se poate ca o generație să se înșele asupra valorii unei opere. Dar patru sau cinci generații nu se mai înșală. Popularitatea constantă și universală a *Celor trei mușchetari* demonstrează că Dumas, exprimînd în mod naiv prin eroii săi propria-i natură, răspundea unei nevoi de acțiune, de forță și de generozitate specifice tuturor timpurilor și tuturor țărilor. Tehnica sa era atît de bine adaptată genului, încît rămîne aceeași pentru toți care îl încearcă. Dumas sau Dumas-Maquet ² porneau de la texte cunoscute, uneori apocrife, ca *Memoriile* lui d'Artagnan, alteori autentice, ca *Memoriile* doamnei de La Fayette, din care s-a născut *Viconte de Bragelonne*. Să comparăm memoriile cu romanul. Doamna de La Fayette povestește fără dialoguri istoria primelor iubiri ale lui Ludovic al XIV-lea, ruptura acestuia cu Marie Mancini, întîlnirea cu Louise de la Vallière, moartea lui Mazarin și dizgrația lui Fouquet. Povestirea este scurtă, sobră, perfectă ; drama rămîne în întregime în interior ; doamna de La Fayette se ferește să-și închipuie scenele la care n-a participat.

Dumas, în schimb, pune stăpînire pe această armătură și pe aceste personaje. Ori de cîte ori are nevoie de o scenă, el o compune ca pe o scenă de teatru, cu efecte de surpriză, de violență sau de comic. Delicatul desen liniar al doamnei de La Fayette devine la Dumas un muzeu de figuri colorate, îmbrăcate, ușor caricaturate, dar care dau iluzia vieții. Personajele istorice sînt zugrăvite cu pătînire declarată a autorului. Dumas își iubește sau își detestă

¹ Hippolyte Parigot, *Alexandre Dumas-tatăl*, pp. 140—141.

² Cum zicea Albert Thibaudet, care dorea ca acest dublu nume să se impună la fel ca Erckmann-Chatrian.

personajele. Mazarin al său este tot atît de antipatic cît și cardinalul de Retz. Dumas este cu totul de partea lui Fouquet, împotriva lui Colbert. Istoria ar fi cerut o mai mare nuanțare ; cititorul de foiletoane dorește însă ca un personaj să fie bun sau rău.

Aici mai ales, rezidă secretul său. Dumas introduce personaje secundare care sînt exclusiv ale lui, explicînd marile evenimente ale istoriei prin acțiunea acestor figuri necunoscute. Uneori ele au existat cu adevărat. Găsim un viconte de Bragelonne, umbră abia întrevăzută în doamna de La Fayette. Alteori Dumas le inventă în întregime. Uimitor este că acești eroi imaginari sînt totdeauna prezenți în momentele cruciale ale istoriei reale. Athos stă ascuns sub eșafodul regelui Carol I Stuart și îi aude ultimele cuvinte ; lui i se adresează faimosul : „Remember“. Athos și d'Artagnan îl readuc, amîndoi, pe Carol al II-lea pe tronul Angliei. Aramis încearcă să-i substituie lui Ludovic al XIV-lea un frate geamăn, care se va numi Masca de Fier. Istoria este adusă la nivelul personajelor îndrăgite, familiare, și, în același timp, la nivelul cititorului.

Metoda este infailibilă, cu condiția ca autorul să aibă tot atîta temperament cît și Dumas-tatăl. Nu poți crea eroi care să-ți lase impresia că trăiesc dacă nu pui în ei cît mai mult din tine însuși. Așa cum Molière se descria pe sine în Alceste și Philinte ; Musset în Octave și Coelio, Dumas se împarte pentru a da naștere personajelor Porthos și Aramis. Porthos întruchipează tot ceea ce Dumas moștenește de la tatăl său ; Aramis reprezintă eleganța pe care amîndoi o moșteniseră de la Davy de la Pailleterie. „Încheieturi fine și mușchi puternici“, această este Dumas.

Să adăugăm că morala și filozofia lui nu era a francezilor „prețioși“, ci a masei cititorilor săi. Lui Walter Scott, bun scoțian, o Providență artistică și morală îi garantau epilogurile virtuozitate. Morala lui Dumas era dragostea pentru glorie și un anume „simț comun“, nu lipsit de cinism. Drept pentru care el combină pe francezul din *chansons*

de geste cu francezul din *fabliaux*, amestec ce nu reprezintă întreaga Franță, dar care o reprezintă totuși în bună măsură. Ca și Rabelais, lui Dumas îi plac ospățurile, chefurile, aventurile galante. Dacă d'Artagnan n-ar fi fost un erou, ar fi fost desigur foarte amoral. Mușchetarii, asemănători în această privință cu creatorul lor, nu văd nici un rău în a-și schimba amantele, nici în a avea mai multe deodată, nici în a le cere bani. Într-un cuvint, romanele lui Dumas nu erau nici indecente, nici imorale. Opera sa forma un strălucit contrast cu magazinul de accesorii funebre și macabre ale romanticilor, prietenii săi. Plăcea.

„Ah ! este de necrezut, scria Jules Janin, iată un roman care aleargă și care circulă străbătînd cele mai mari evenimente ale Europei !” Avea dreptate. În 1845, ca că-i faci plăcerea lui Dumas, Parisul se preocupa mai mult de Anna de Austria decît de Ludovic-Filip, și mai mult de amorurile lui Buckingham decît de amenințările Angliei.

II

„CASA ALEXANDRE DUMAS ȘI CEILALȚI”

Niciodată, în toată istoria literaturii franceze, nu s-a întîlnit fecunditate comparabilă cu cea a lui Dumas în perioada anilor 1845—1855. Romanele sale de opt, zece volume, inundau, fără întrerupere, ziarele și librăriile. Ele cuprindeau întreaga istorie a Franței. *Cei trei mușchetari* aveau să continue cu *După douăzeci de ani* și cu nostalgicul *Viconte de Bragelonne*. O altă trilogie (*Regina Margot*, *Doamna de Monsoreau*, *Cei patruzeci și cinci*) aduce în scenă familia Valois. *Regina Margot* relatează istoria luptei dintre Caterina de Medicis și Henric de Navarra ; *Doamna de Monsoreau* povestește, în maniera cea mai agreabilă,

domnia lui Henric al III-lea. În *Cei patruzeci și cinci*, Diane de Monsoreau se răzbună pe ducele d'Anjou pentru moartea iubitului ei, Bussy d'Amboise.

În același timp, Dumas descria în altă serie (*Colierul Reginei, Cavalerul de Maison-Ronge, Joseph Balsamo, Ange Pitou, Contesa de Charny*) apusul și decăderea monarhiei franceze. Putem vorbi, pe drept cuvânt, despre „imperialismul” istoric al lui Dumas. El își propusese, încă din tinerețe, să anexeze întreaga istorie domeniului său romanesc. „Prima mea dorință, o spune chiar el, este nelimitată ; prima mea năzuință se îndreaptă tot spre imposibil. Cum aş putea să le realizez ? Muncind cum nu munceste nimeni, eliminând din viață toate amănuntele, suprimând somnul...” De unde cele cinci sau șase sute de volume care uimesc cititorul.

Puține eșecuri în această uriașă producție. Romanele sale deveniseră hrana inepuizabilă a clipeiilor de răgaz ale lumii întregi. „Nimeni nu l-a citit pe tot Dumas (ceea ce ar fi la fel de imposibil ca și a-l scrie), dar întreg universul l-a citit pe Dumas... Dacă există în acest moment, să zicem în anul 1850, în vreo insulă pustie, un Robinson Crusoe, acesta citește *Cei trei mușchetari*.” Trebuie să adăugăm că toată lumea, inclusiv Franța, au învățat istoria Franței prin Dumas. Ea nu este pe de-a întregul adevărată ; este însă departe de a fi în întregime falsă ; și este mereu fascinant de dramatică. „Dumas te îndeamnă să gîndești ? Rar de tot. Să visezi ? Niciodată. Să întorci paginile ? Totdeauna.”

Succesul atrage după sine o groază de dușmani. Dumas continua să irite un număr mare de persoane prin limbuția sa, prin lăudăroșenia sa, prin decorațiile sale, prin jiletele sale, și nu respecta deloc convențiile republicii scriitoricești. Era ofensator ca un singur scriitor să ocupe toate foiletoanele tuturor jurnalelor. Era neplăcut să ai în subordine o întreagă echipă de colaboratori anonimi : Félicien Mallefille (al lui George Sănd), Paul Meurice, Auguste Vacquerie

(ai lui Victor Hugo), Gérard de Nerval, Henri Esquiros și, bineînțeles, Auguste Maquet. Să pui „negrii” să lucreze pentru tine n-a fost niciodată nici un titlu de glorie nici un lucru privit cu simpatie. Sau atunci trebuie s-o faci cu acte în regulă. Sainte-Beuve n-ar fi putut, fără secretarii săi, să-și ducă pînă la capăt uriașa sa întreprindere. Însă Sainte-Beuve își respecta sarcedoțiul și și-l făcea respectat ; asistenții săi apăreau, nu ca niște sclavi sau exploatați, ci în chip de paracliseri care-l ajutau să se achite de oficierea slujbei.

Dumas, însă, trecea (pe nedrept) ca fiind unul care cumpăra manuscrisele cu două sute cincizeci de franci pentru a se revinde cu zece mii. Se spunea că la fabrica sa de drame, pe care o înființase la începutul carierei, adăugase mai târziu o manufactură de romane. În epoca *Turnului din Nesle*, incidentul cu Gaillardet făcuse o vîlvă supărătoare. Mai apoi, articolul lui Granier de Cassagnac trezise suspiciuni. Către 1843, un tînăr erudit, Louis de Loménie, căruia cîteva lucrări demne de toată lauda nu-i aduseseră gloria, publicase *Galeria contemporanilor iluștri scrisă de un om de nimic*. El se plîngea de „formidabilul clopot care acoperea sunetul micului său clopoțel”, tuna împotriva „acestei fabrici de literatură”. Sainte-Beuve excomunicase „literatura industrială”. Loménie scria : „Atins de această penibilă contagiune de industrialism, plaga epocii, domnul Dumas, putem și trebuie s-o spunem, pare dedat trup și suflet cultului vițelului de aur. Pe afișul cărui teatru, chiar al celui mai neînsemnat, în ce prăvălie, în ce întreprindere de băcănie literară nu i s-a văzut oare numele ? Din punct de vedere fizic este cû neputință ca domnul Dumas să scrie sau să dicteze tot ceea ce apare semnat de el...”¹

În 1845, un pamfletar, Eugène de Mirecourt (care, în realitate, se numea Jean-Baptiste Jacquot) publicase o broșură : *Fabrică de romane : Casa Alexandre-Dumas și Cei-*

¹ Louis de Loménie, *Galeria contemporanilor iluștri*, vol. V, p. 34 (Paris, A. René, tipograf).

lalți, care făcuse mare vîlvă. E demn de reținut că Mirecourt, înainte de a-l ataca pe Dumas, se oferise să lucreze pentru el, propunîndu-i un subiect de roman care ar fi devenit „o afacere importantă“. Acest om curat nu era deci foarte curat și ar fi participat bucuros la „întreprindere“ dacă ar fi putut. Dînd greș, s-a adresat mai întîi Societății oamenilor de litere, ca să protesteze împotriva acestor procedee ce nu mai lasă și celorlalți autori (zicea el) șansa de a-și cîștiga pîinea. Respins și de astă dată, îi scrie lui Emile de Girardin, directorul gazetei *La Presse*, cerîndu-i să închidă ușa „rușinosului mercantilism al lui Alexandre Dumas“, și s-o deschidă „tinerilor de talent“, adică lui Eugène de Mirecourt. Girardin răspunse că cititorii săi îl voiau pe Dumas și el le va da Dumas. Atunci Mirecourt se hotărî să scrie și să tipărească : *Casa Alexandre Dumas și Ceilalți*.

În aparență, era destul de bine informat. Unii dintre colaboratorii lui Dumas, considerîndu-și serviciile prost răsplătite, iar geniul lor privat de o glorie legitimă, se confesaseră lui Mirecourt. Acesta lua opera lui Dumas, dramă cu dramă, roman cu roman și-i dădea în vileag pe cei pe care el îi numea „adevărații autori“ : Adolphe de Leuven, Anicet Bourgeois, Gaillardet, Gérard de Nerval, Théophile Gautier, Paul Meurice și mai ales pe Auguste Maquet. Poate că acest atac și-ar fi atins ținta dacă ar fi fost moderat. Dar Mirecourt își dovedise reaua credință insultîndu-l în mod josnic pe Dumas.

„Răzuiți opera domnului Dumas, scria ferocele Mirecourt, și veți da de terenul virgin... El dejunează scoțînd din cenușa vetrei cartofi fierbinți pe care-i înghite fără să-i curețe de coajă !... Aleargă după onoruri. Angajează dezertori ai inteligenței, traducători plătiți care se coboară la condiția de negri muncind sub biciul unui mulatru.“¹

¹ Eugène de Mirecourt, *Fabrică de romane. Casa Alexandre Dumas și Ceilalți*, pp. 7—55 (Paris, la toți negustorii de noutăți, 1845).

Îl ataca pe Dumas pînă și în viața particulară. Își bătea joc de Ida Ferrier, marchiză de la Pailleterie. Pe scurt, pamfletarul se dovedi atît de grosolan încît pînă și dușmanii lui Dumas fură scîrbiți. Balzac, care ar fi fost încîntat să-și vadă stigmatizat un rival care-l umbrea, îl judecă totuși aspru pe Mirecourt : „Mi s-a dat, scrie Balzac, pamfletul *Casa Dumas și Ceilalți*. Este o calomnie mîrșavă, cu toate că, din păcate, lucrurile sînt adevărate... Dar cum, în Franța, calomnia spirituală are o mai mare putere de convingere decît adevărul prost exprimat, asta n-o să-i facă cine știe ce rău lui Dumas...”

Pamfletul, nu numai că n-a însemnat mai nimic în ochii cititorilor, dar, în fața tribunalului, Dumas a triumfat. Urmărindu-și defăimătorul, a izbutit să convingă autoritățile să-l condamne pe acesta la cincisprezece zile de închisoare, iar hotărîrea judecătorească să fie inserată în ziare. În lumea literelor, Mirecourt pierdu orice credit. Partea comică este că acest acuzator a fost mai tîrziu și el învinuit, și nu pe nedrept, de a fi folosit colaboratori pe care omisese să-i numească. În 1857, sub titlul : *Casa Eugène de Mirecourt și Ceilalți, scrisă de un asociat*, un anume Rochefort, dezvăluie că Mirecourt, trebuind să predea rapid un roman istoric, îl comandase unui erudit, William Ducket, care, prea ocupat, apelase la colaborarea lui Rochefort, oferindu-i suma de o sută de franci ; Dumas plătea mai bine.

Ca să-i închidă gura lui Mirecourt, Dumas ceru mărturia lui Auguste Maquet, care îi trimisese o scrisoare destinată (zicea el) să-l apere pe Dumas de reclamațiile unui eventual moștenitor al său. În scrisoare, Maquet se declara satisfăcut de învoiala dintre ei, justă și onorabilă. Cînd, mai tîrziu, epistola a fost dată publicității, Maquet, pe atunci certat cu Dumas, declarase că îi fusese „smulsă cu forță”. Care forță ? Tonul documentului pare sincer și fără rețineri.

4 martie 1845 : Dragă prietene, colaborarea noastră a fost totdeauna în afara cifrelor și a contractelor. O prietenie afectuoasă, o vorbă loială ne era de ajuns, astfel încît am scris o jumătate de milion de rînduri despre necazurile altora, fără să ne gîndim vreodată să scriem un rînd despre ale noastre. Dar, într-o bună zi, dumneata ai rupt această tăcere : ai rupt-o pentru a ne spăla de calomniile josnice și stupide ; ai rupt-o pentru a-mi face cea mai mare onoare la care aș fi putut spera ; ai rupt-o pentru a declara c-am scris împreună cu dumneata cîteva lucrări. Pana dumitale, dragă prietene, a spus prea mult ; ești liber să mă faci ilustru, dar nu să mă renegi de două ori. Ai uitat că m-ai despăgubit de mult pentru cărțile pe care le-am scris împreună ?

Dacă eu n-am nici un contract cu dumneata, nici dumneata n-ai nici o chitanță de la mine ; or, presupune că aș muri, dragă prietene : un moștenitor înverșunat n-ar putea veni, cu declarația dumitale în mîină, să reclame ceea ce de fapt mi-ai dat ? Cerneala, vezi dumneata, cere cerneală ; mă obligi să înnegresc hîrtia.

Declar că începînd de astăzi renunț la toate drepturile de proprietate și de retipărire a următoarelor opere pe care le-am scris împreună : Cavalerul d'Harmental, Sylvanire, Cei trei mușchetari, După douăzeci de ani, Conte de Monte-Cristo ; Războiul femeilor ; Regina Margot ; Cavalerul de Maison-Rouge, considerîndu-mă odată pentru totdeauna foarte și în mod cu totul onorabil despăgubit de dumneata, conform convențiilor noastre verbale.

Păstrează această scrisoare, dragă prietenă, pentru a o arăta înverșunatului moștenitor și spunei că, în viață fiind, m-am considerat prea fericit și prea onorat să fiu colaboratorul și prietenul celui mai strălucit dintre romancierii francezi. Să se comporte ca mine.

Maquet ¹

¹ Cf. Henri d'Alméras, *Alexandre Dumas și Cei trei mușchetari*, pp. 65—66 (Paris, Edgar Malfère, 1929).

Pentru a înțelege această situație, trebuie să reamintim că pe vremea lui Dumas obiceiurile literare admiteau munca colectivă. Greșind, fără îndoială, întrucât un mare artist nu este decât acela care imprimă întregii opere marca geniului său. Și totuși pictori iluștri (Rafael, Veronese, David, Ingres) s-au folosit de munca elevilor în lucrările de mari dimensiuni. La teatru, opera se naște aproape în mod necesar din colaborarea dintre autor, scenarist, actori, decorator și uneori muzician. Ca să-și pună în mișcare imaginația Dumas avea nevoie de un „stimulator de idei“. Nu era singurul. Balzac s-a folosit în multe din romanele sale de subiecte care-i fuseseră date sau sugerate (*Béatrix* de către George Sand, *Crinul din vale* de către Sainte-Beuve, *Muza departamentului* de către Caroline Marbouty). Stendhal îl datorează pe *Lucien Leuwen* manuscrisului unei necunoscute. În ce constă crima ?

Dumas n-a fost un rege trîndav care să-și fi lăsat întreaga putere pe seama unor iscusiți majordomi. Departe de a-și exploata colaboratorii, le atribuia prea multă importanță. Ușurința cu care transforma în povestiri mustind de viață orice monstru literar ce i se aducea pe jumătate mort, îl făcea să atribuie talent unor oameni care, de fapt, nu-l aveau deloc.

— Nu știu, zicea el, ce-i lipsește lui Mallefille ca să fie un om de talent.

— Vă spun eu, răspunde interlocutorul ; îi lipsește poate talentul.

— Ei drăcie ! așa-i, zice Dumas, la asta nu mă gîndisem.

După apariția lucrării *Girondinii*, Dumas a scris că „Lamartine a ridicat istoria la înălțimea romanului“. Despre el s-ar putea spune nu că a ridicat romanul la înălțimea istoriei, ceea ce n-ar fi dorit-o nici el, nici cititorii săi, ci că a situat istoria și romanul, încarnate în personaje de neuitat, pe o scenă populară, în fața marelui public, care

este de fapt *adevăratul* public, și că, sub luminile proiectoarelor, istoria și romanul au trăit o viață nouă, spre cea mai mare bucurie a națiunilor și a secolelor.

III

MARIE DUPLESSIS

*„Dincolo de aceste luxoase camelii, zăresc
o floricică albastră.“*

ÉMILE HENRIOT

După plecarea Idei la Florența, raporturile dintre tată și fiu deveniseră mai afectuoase. Dumas-tatăl îi spunea lui Dumas-fiul : „Cînd vei avea și tu un fiu, iubește-l cum te iubesc eu, dar nu-l crește așa cum te-am crescut eu“. În cele din urmă, Dumas-fiul îl acceptase pe Dumas-tatăl așa cum îl crease natura : puternic, minunat și iresponsabil. Tînărul Alexandre își luase ferma hotărîre de a reuși singur. Va scrie și el, cu siguranță, dar nu că „autorul lui *Antony* și al zilelor sale“. Nu pentru că nu l-ar fi admirat, dar îl iubea într-un mod mai degrabă patern decît filial. „Tatăl meu, zicea el, este un mare copil pe care l-am avut pe cînd eram foarte mic.“ Aceasta era imaginea insuflată de înțeleapta Catherine Labay care, pentru a-și câștiga existența, deschisese acum o sală de lectură, pe strada Michodiére. Față de nestatornicul amant, ea nu mai simțea nici ură, și nici nu se mai amăgea.

Fiii sînt adesea iritați de defectele părinților lor. Pe Dumas-fiul îl încînta spiritul și imaginația lui Dumas-tatăl, dar îl umileau anumite comportări ridicole. Suferea ascultîndu-i naivele lăudăroșenii. Spectacolul acestui cămin unde erai mereu în căutarea a o sută de franci îi inspira o secretă dorință de stabilitate. Și apoi, orice donjuanism

tardiv enerva tînăra generație : „Semăn, îi spunea Alexandre Dumas-fiul lui Alexandre Dumas-tatăl, cu un portar însărcinat să deschidă ușa celebrității tale. Cum mă aflu la braț cu o femeie, primul lucru pe care aceasta îl face este să-și susțină poalele rochiei ca să nu se murdărească ; al doilea, să mă roage să i te prezint“.

De pe acum lumea se obișnuise să spună, pentru a-i deosebi pe cei doi bărbați : *Alexandre Dumas-tatăl* și *Alexandre Dumas-fiul*, ceea ce îl indigna pe cel mai în vîrstă.

Ar trebui ca în loc să semnezi Alex[andre] Dumas, ca mine — fapt ce-ar putea fi pentru amîndoi, la un moment dat, un mare inconvenient, deoarece semnăturile noastre se aseamănă —, să semnezi Dumas Davy. Numele meu e prea cunoscut, înțelegi, ca să mai fie vreo îndoială — și nu pot să adaug „tatăl“ : sînt încă prea tînăr pentru asta...¹

La douăzeci de ani, Dumas-fiul era un tînăr chipeș, fălos, plin de forță și, în aparență, de sănătate. Foarte înalt, își purta pe umerii pătrați capul frumos din care nimic, în afara nostalgiei privirii și a unei ușoare ondulări a plezelor de un castaniu-deschis, nu amintea de străbunica de la Santo Domingo. Se îmbrăca în stil *dandy* sau, cum se spunea pe atunci, în stil „fante“ : haină de postav cu guler larg și cravată albă, vestă de stofă englezească, baston cu măciulie de aur. Croitorul nu era plătit, dar ținuta sa era elegantă, verva scinteietoare. În spatele acestor maniere degajate se ghicea un fond serios și sentimental moștenit de la Catherine Labay ; Dumas-fiul ascundea această latură a caracterului său.

În septembrie 1844 tatăl și fiul locuiau împreună, la Saint-Germain-en-Laye, în vila „Medicis“. Lucrau aici

¹ Scrisoare publicată de Marcel Thomas în *La Table Ronde*, nr. din mai 1851, p. 87.

amîndoi, oferindu-le prietenilor o ospitalitate generoasă :
Dumas-fiul îi invita prin politicoase epistole în versuri :

*Dacă asprimea iernii prea mult nu vă-nspăimîntă
Să știți cum că există, la Saint-Germain-en-Laye,
Doi cetățeni, din care unu-i tatăl, iar celălalt e fiul,
Ce-ar dori să vă știe de mult în saramură.
Și dacă Phoebus, zeul cu arcu de-argint, ne-nlumină,
Dacă soarele strălucește, dacă ziua-i senină
Dacă, în țara-aceasta c-un public hotentot
Poți a ieși din casă fără să-ți pui palton
Veniți — și poate — cum ne veți trece pragul
De promoroaca zilei o să uitați de tot.
Și-o să vă oferim în loc de cer albastru,
Țigări pentru fumat și foc aprins în sobă.
Aflați că azi mai vine-n afară de-acel pictor
Al cărui penel ager ne-mpodobi ieri bolta
De seră, fără flori, dar slujind de biliard :
Müller cel ce creat-a pasteluri măiestrite,
Pe care le cunoașteți ; apoi e renumitul Dauzats,
Pe-a cărui pînze vezi mii de peisaje din Roma
Cadix și Madrid ; și-un om fără pereche,
Prietenul Diaz, inventatorul soarelui !
În fine, încerca-vom, ca-n ale noastre modeste încăperi
Să facem loc iubirii cînd seara s-o lăsa.
Și argumentu-acesta, știind bine cît convinge,
Vi-l spun abia acuma, în chip de încheiere.
Și ca să nu cumva s-o luați pe-un drum greșit
Am să vă dau adresa. Strada de Medicis.
E ultima clădire ce-astupă orizontul,
Și este-mpodobită c-un verde gard în față.
Dealtfel, de vi-este teamă să nu vă rătăciți
Adresați-vă, dragul meu, la Pavilionul Henric IV.*

Aci vi se va da o prea bună-ndrumare

Pe care nu-s în stare să v-o ofer chiar eu.

Acestea fiind zise, primiți o-mbrățișare din tot

sufletul meu...¹

Într-o zi, pe șoseaua din Saint-Germain, Dumas-fiul îl întâlnește pe Eugène Déjazet, fiul marelui artist. Tinerii închiriază cai și galopă în pădure, apoi, reîntorși la Paris, se duc la teatrul de Varietăți. Toamna abia începuse; Parisul părea încă pustiu. La Comedia Franceză, „artiștii tineri, încă necunoscuți, jucau, în fața unor actori ajunși la pensie, piese vechi și uitate“². La Palatul Regal și la Varietăți, puteau fi găsite, în sală, femei drăguțe și ușor de cucerit.

Eugène Déjazet se sinchisea la fel de puțin de morala convențională ca și Dumas-fiul. Răsfățat de maică-sa, avea mai mulți bani decât prietenul său. Cei doi tineri în căutare de aventuri galante trăgeau ocheade spre grațioasele fete care ocupau avanscenele și lojele de la Varietăți. Aceste femei, având „dezinvoltura manierelor alese“ și împodobite cu splendide bijuterii, semănau pînă la a se confunda cu femeile zise „de lume“. Puține la număr, celebre, cunoscute de întreg Parisul, „elita prostituatelor“ alcătuiau aristocrația femeilor de moravuri ușoare, deosebită de a loretelor și a grisetelor.

¹ Inedită. Colecția Simona André-Maurois. Cei trei pictori citați sînt: 1. *Charles-Louis Müller* (1815—1892), decorator al sălii Statelor la Luvru, autorul tablourilor *Ultimele victime ale Pămîntului*, *Marie-Antoinette la Conciergerie* și al portretului prințesei Aurelia Ghika, care aparține doamnei Théodore Rousseau; 2. *Adrien Dauzats* (1804—1868), ilustratorul *Călătoriilor pitorești ale baronului Taylor*, care a scris împreună cu Dumas-tatăl *Cincisprezece zile pe Sinai*; această carte poartă semnătura amîndurora; 3. *Narcisse Diaz* (1807—1876), faimosul peisagist, cel care a pictat pădurea de la Fontainebleau.

² *Viconte de Launay* (doamna de Girardin), *Scrisoare pariziană*, 20 septembrie 1844.

Deși întreținute de protectori bogați (trebuiau să trăiască pe picior mare), visau la iubiri nevinovate. Romantismul le marcase. Victor Hugo reabilitase pe Marion de Lorme — și pe Juliette Drouet. Lumea se înduioșa sincer când era vorba de o curtezană care-și justifica decăderea printr-un abandon vinovat sau o prea mare sărăcie. Curtezanele înseși împărtășeau acest sentimentalism. Cele mai multe își începuseră viața muncind ; nu le lipsise decât întâlnirea unui soț. Un boschet la Tivoli, o lojă zăbreliată la Ambigu, o rochie de cașmir sau o bijuterie le determinaseră să treacă în lumea femeilor întreținute. Ajungând să se vîndă pe bani, păstrau totuși nostalgia dragostei adevărate. George Sand înmulțise categoria femeilor neînțelese care visau „dragostea eternă“. Toate acestea ne explică de ce acești doi tineri cinici, veniți la Varietăți, cercetau nu numai pielea albă și îmbietoare, dar și ochii în care se răsfrîngeau gînduri melancolice și duioase ¹.

În seara aceea, într-o avanscenă, se afla o femeie pe atunci foarte celebră pentru frumusețea ei, pentru gustul ei și pentru averile pe care le înghițea. Se numea Alphonsine Plessis, dar își alesese numele de Marie Duplessis. „Era, spune Dumas-fiul, înaltă, extrem de subțire, cu părul negru, cu obraji albi și trandafirii. Avea capul mic, ochii prelungi și smălțuiți ca ai unei japoneze, dar pătrunzători și orgolioși, buze roșii ca cireșa, cei mai frumoși dinți din lume ; părea o figurină de Saxa...“ ² Talia subțire, gîtul de lebădă, aerul candid și virginal, paliditatea byroniană, zulfii lungi care-î cădeau din panglici, rochia decoltată din satin alb, colierul de diamante, brățările de aur, totul îi acorda o frumusețe regală. Dumas rămăsese uimit, emoționat, cucerit.

¹ Johannes Gros, *Alexandre Dumas și Marie Duplessis* (Paris, Louis Conard, 1923), *passim*.

² Alexandre Dumas-fiul, Prefață la *Dama cu camelii*, Teatru complet, ediția Actorilor, vol. I, p. 1.

Nici o femeie din sală n-o întrecea în distincție și totuși, în afara uneia dintre bunicile acesteia, Anne du Mesnil, de o autentică viță de nobili normanzi, dar căsătorită cu un om de condiție inferioară, toți ascendenții ei fuseseră valeți sau slujnice de moșie. Tatăl său, Marin Plessis, om rău și vicios, era considerat vrăjitorul satului. Se căsătorise cu Marie Deshayes, fiica Annei du Mesnil, care-i născuse două fete apoi fugise de acasă. Alphonsine se născuse în 1824 ; avea așadar exact aceeași vîrstă cu Alexandre Dumas-fiul. Fusesse crescută la țară. La cincisprezece sau șaisprezece ani, tatăl său o vînduse, se spune, unor țigani nomazi, care o aduseseră la Paris și o plasaseră la o modistă.

Grizetă hrănită cu romane de Paul de Kock, dansa cu studenții în mahalalele Parisului iar, duminică, la Montmorency, se lăsa atrasă în umbra potecilor. Un restaurator al Palatului Regal o luase cu el la Saint-Cloud, unde îi mobilase un mic apartament pe strada Arcade, dar fusese repede înlocuit de Agénor, duce de Guiche, elegant poli-tehnician, care, în 1840, părăsise armata pentru a deveni un „fante“ pur-sînge al bulevardului Italienilor și un „Antinoüs al anilor 1840“. Opt zile mai tîrziu, la Teatrul Italianesc și la Operă, în faimoasa „lojă infernală“, avanscena numărul 1, care era un fel de anexă a Jockey-Clubului, nu se mai vorbea decît despre noua amantă a tinărului duce.¹

Femeie adorabilă, era curtată de cei mai străluciți bărbați ai Parisului : Fernand de Montguyon, Henric de Contades, Edouard Delessert, și nenumărați alții. Acești iubiți de elită îi insuflaseră manierele și o cultură superficială, dar plăcută. Instruită de profesori aleși, dotată, sensibilă, înflorise. În 1844, cînd Dumas-fiul a cunoscut-o, avea în

¹ *Antoine-Alfred-Agénor de Gramont*, duce de Guiche (mai tîrziu al doilea duce de Gramont) (1819—1880), în 1840 abia ajunsese la vîrsta majoratului. Era nepotul lui Alfred d'Orsay, arbitrul eleganței și „Cupidon dezlănțuit“.

biblioteca pe Rabelais, *Don Quijote*, Molière, Walter Scott, Dumas-tatăl, Hugo, Lamartine și Musset. Cunoștea bine toți acești autori ; îndrăgea poezia. Învățase pianul și cînta, cu sentiment, barcarole și valsuri.

Pe scurt, urcase cu o rapiditate colosală treptele bunului gust și ale bogăției. Era considerată, în 1844, femeia cea mai elegantă a Parisului și rivaliza cu Alice Ozy, Lola Montès, Atala Beauchêne. Puteau fi văzuți acasă la ea, nu numai „fanții“ Jockey-Clubului, dar și Eugène Sue, Roger de Beauvoir, Alfred de Musset. Tuturora le impunea o admirație amestecată cu respect și milă, deoarece era cu mult deasupra meseriei pe care o făcea. De ce o făcea ? Pentru că se obișnuise să cheltuiască o sută de mii de franci-aur pe an și pentru că, fire pătimasă, bolnavă, nemulțumită de sine, simțea nevoia să-și găsească mîngîierea în plăcere.

În seara aceea, la Varietăți, în loja ei se afla un foarte bătrîn bărbat, contele de Stackelberg, fost ambasador al Rusiei. Ea îi spusese mai tîrziu lui Dumas că moșneagul acela o întreținea pentru că semăna cu o fiică de-a lui care murise. Pură invenție. „Contele, în ciuda vîrstei înaintate, nu căuta în Marie Duplessis o Antigona, ca Oedipe, ci o Bethsabée, ca David.“¹ O instalase în bulevardul Madeleine nr. 11 și îi oferise un cupeu albastru, tras de doi cai pur-sînge. Datorită lui și altor admiratori, mezaninul Mariei Duplessis era totdeauna plin de flori, nu numai camelii, ci toate florile anotimpului. Cu toate acestea, îi era teamă de trandafiri, al căror părfum o amețea ; cameliile fără miros îi plăceau. „Trăia întemnițată, scrie Arsène Houssaye, într-o fortăreață de camelii...“²

Din loja sa, Marie făcea semne unei femei grase pe care Dumas o cunoștea, oleacă modistă și mai ales codoasă, care se numea Clémence Prat. Eugène Déjazet era unul din obișnuiții acestei persoane ce locuia tot în bulevardul

¹ Johannes Gros, *Alexandre Dumas și Marie Duplessis*, p. 172.

² Arsène Houssaye, *Confesiuni*, vol. II, p. 332.

Madeleine, alături de Marie Duplessis. Curtezana părăsi teatrul, în trăsura ei, înaintea terminării spectacolului. Ceva mai târziu o birjă îi conduse pe Dumas, pe Eugène Déjazet și pe Clémence Prat la domiciliul acesteia din urmă, unde aveau să aștepte desfășurarea evenimentelor. În romanul *Dama cu camelii*, Dumas-fiul relatează această scenă, însă Stackelberg este înlocuit, în carte, cu „bătrînul duce”, iar Clémence Prat se numește : Prudence Duvernay.

— Bătrînul duce este la vecina dumitale ? o întreb eu pe Prudence.

— Nu ; cred că e singură.

— Vai, dar îmi închipui că se plictisește de moarte !

— Petrecem aproape toate serile împreună, iar cînd vine acasă, mă strigă. Nu se culcă niciodată înainte de ora două dimineața. Nu poate adormi mai devreme.

— De ce ?

— Pentru că este bolnavă de piept și are mai totdeauna febră ¹.

Nu peste mult, Marie o strigă, de la fereastră, pe Clémence, și o rugă să vină s-o scape de un inoportun, contele de N***, care o enerva teribil.

— Nu pot veni, zice Clémence Prat. Am în vizită doi tineri : fiul lui Déjazet și fiul lui Dumas.

— Adă-i și pe ei. Prefer orice în afara contelui. Veniți repede.

Toți trei pleacă și, în casa vecină, îl găsiră pe conte cu spatele sprijinit de șemineul din salon, iar Marie cînta la pian. Ea îi primi pe cei doi vizitatori cu multă grație și se purtă cu contele atît de aspru, încît acesta plecă. Apoi deveni foarte veselă. Cinară împreună, rîseră, dar Dumas se simțea trist. Admirase dezinteresul acestei femei care alungase un bărbat bogat, gata să se ruineze pentru ea ; suferea văzînd această minunată ființă bînd în neștire, „vorbind ca un hamal și rîzînd cu atît mai vîrtos cu cît

¹ Alexandre Dumas-fiul, *Dama cu camelii*, roman, p. 96, ediția a 3-a (Paris, Michel Lévy, 1852).

tot ceea ce se spunea era mai scandalos¹. După fiecare pahar de şampanie, obrajii îi deveneau de un roşu aprins. Către sfârşitul cinei, pradă unui atac de tuse, părăsise odaia.

— Ce se întâmplă cu ea ? întrebă Eugène Déjazet.

— A ris prea mult şi acum scuiă sînge, răspunse Clémence Prat.

Dumas-fiul plecase după bolnavă. O găsisse prăbuşită pe o canapea. Pe mäsută, într-un lighean de argint se vedeau firişoare de sînge.

M-am apropiat de ea ; zăcea nemişcată, scrie Dumas-fiul. M-am aşezat şi i-am luat mîna care se odihnea pe canapea.

— Ah ! dumneavoastră eraţi, zise ea surizînd... Şi dumneavoastră sînteţi bolnav ?

— Nu ; dar spuneţi-mi, vă mai este rău ?

— Foarte puţin ; sînt obişnuită...

— Vă ucideţi, doamnă, i-am spus atunci cu un glas strangulat. Aş vrea să fiu prietenul dumneavoastră, rudă dumneavoastră, ca să vă împiedic să vă faceţi singură rău...

— De unde izvorăşte acest devotament ?

— Din simpatia irezistibilă pe care v-o port.

— Aşadar, v-aţi îndrăgostit de mine ? Spuneţi-o pe loc, este mai simplu.

— Dacă va trebui, o să v-o spun odată, în orice caz, nu astăzi.

— Aţi face mai bine să nu mi-o spuneţi niciodată.

— De ce ?

— Pentru că nu pot rezulta decît două lucruri din această mărturisire.

— Care ?

— Sau că n-o să vă accept, şi atunci mi-aţi purta pică. Sau că o să vă accept, şi atunci aţi avea o iubită plictisită ;

¹ Op. cit., p. 115.

o femeie nervoasă, bolnavă, tristă, sau veselă, de o veselie mai neplăcută decât tristețea ; femeie care scuipă sânge și care cheltuiește o sută de mii de franci pe an ! Merge pentru un bătrîn bogat, dar e plictisitor pentru un tînăr ca dumneavoastră... Toți amanții tineri pe care i-am avut m-au părăsit.

N-am răspuns nimic ; ascultam. Această existență dureroasă, pe care tînăra fată voia s-o înecă în destrăbălare, beție și insomnie, toate acestea mă impresiona într-atît, încît nu găseam nici un cuvînt.

— Haidem ! continuă ea, vorbim copilării. Dă-mi mîna și să mergem în sufragerie. ¹

Pentru ce îi devenise amantă ? El era sărac, iar ei i se făceau, de zece ori pe zi, fierbinți declarații de dragoste. Dar el și-a repetat insistențele, cu o încăpăținare pătimașă. „Acest amestec de veselie, tristețe, candoare și prostituție, această boală chiar, care-i provoca o surescitare a sentimentelor, egală cu o surescitare nervoasă, totul la ea inspira o dorință aprigă de a o poseda...” Avea o puritate sufletească înduioșătoare și „elanuri bruște pentru un trai mai liniștit... Se dăruia cu înflăcărare și fără rezerve plăcerilor trupești, nerenunțînd însă la un soi de mîndrie, care constituia pudoarea decăderii ei...”

Tînărului Dumas nu-i lipseau instinctele generoase ; dragostea pentru mama sa îi inspira milă pentru toate femeile pe nedrept alungate din societate. Candid și blazat totodată, le împărtășea deznădejdea, le stîrnea confidențe și ghicea lacrimile în spatele bucuriilor simulate. El le considera, nu vinovate, ci victime. Ele îi erau recunoscătoare pentru respectul acordat decăderii lor. Acest fapt i-a atras cu siguranță și dragostea Mariei Duplessis. Într-o bună zi, ea i-a spus : „Dacă-mi făgăduiești să-mi satisfaci

¹ Alexandre Dumas-fiul, *Dama cu camelii*, roman, p. 123, ediția a 3-a (Paris, Michel Lévy, 1852).

toate capriciile, fără să-mi spui un cuvînt, fără să-mi faci nici o observație, fără să mă iscodești, te-aș iubi, poate..."¹

Ce bărbat de douăzeci de ani n-ar fi făcut această făgăduială, imposibil de păstrat ? O vreme, ea renunțase aproape cu totul la bogații ei protectori pentru pajul grav și încîntător. Reintrase bucuroasă în pielea unei grizete, plimbîndu-se cu el prin pădure sau pe Champs-Élysées. În odaia sa, unde „pe o estradă trona un impozant pat stil Boule, cu cariatide la fiecare picior, reprezentînd fauni și bacante“, îi dăruia ameteitoare „desfătări carnale“. Ah, ce mult îi plăceau ochii ei mari cu genele negre, privirea ingenuă, talia suplă și „parfumul acela voluptuos, care emana din întreaga-i ființă“ !

Dumas-tatăl ne povestește împrejurarea în care fiul său îi dezvăluise această cucerire :

Mă aflu la Teatrul Francez ; se joacă Domnișoarele de Saint-Cyr, cred. Trec pe coridor. Se deschide ușa unei loje de la parter ; cineva mă trage de pulpana hainei ; mă întorc. Este Alexandre.

— Ah ! tu erai ! Bună seara, dragă.

— Hai înăuntru, tată.

— Nu ești singur ?

— Un motiv în plus. Închide ochii ; viră-ți capul prin crăpătura ușii ; nu-ți fie teamă, n-o să ți se îndeplinească nimic neplăcut.

Într-adevăr, abia închisesem ochii, abia-mi virisem capul, că am și simțit pe gură apăsarea unor buze fremătînde, arzătoare, pătimașe. Deschid ochii. Persoana care era în tete-à tete cu Alexandre și care-mi dăduse acea sărutare deloc filială era o tinăra încîntătoare de douăzeci sau douăzeci și doi de ani. Aceași pe care o văzusem uneori în rîndurile avanscenelor : Marie Duplessis, dama cu camelii.

¹ Alexandre Dumas-fiul, *Dama cu camelii*, roman, p. 131.

— Dumneata erai, frumoasa mea copilă ? zic eu desprinzîndu-mă ușor din brațele ei.

— Da ; trebuie să fiți adus cu forța, după cîte se pare ? Oh ! știu bine că faima dumneavoastră e alta, și atunci, de ce faceți pe crudul cu mine ? V-am scris pînă acum două scrisori prin care vă dădeam întîlnire la balul operei...

— Am crezut că scrisorile îi erau adresate lui Alexandre.

— Lui Alexandre Dumas, da.

— Dar lui Alexandre Dumas-fiul.

— Ei, haideți ! Alexandre este Dumas-fiul, însă dumneavoastră nu sînteți deloc Dumas-tatăl. N-o să fiți nici-odată.

— Îți mulțumesc de compliment, frumoaso.

— Lăsați asta, spune-ți-mi, de ce n-ați venit ? Nu pricep.

— Bine, spun. O fată frumoasă ca dumneata nu se preface a da o întîlnire amoroasă bărbaților de vîrsta mea, decît dacă are nevoie de ei. Cu ce îți pot fi de folos ? Iată îți ofer protecția mea și te absolv de amor.

— Ți-am spus eu ? intervine Alexandre.

— Fie ! de acord, zice Marie Duplessis cu un suris cuceritor și privindu-mă pe sub genele-i lungi și negre, ne vom vedea, nu-i așa, domnule ?

— Cînd vei dori, domnișoară...

Mă înclin și, salutînd-o ca pe o ducesă, ies pe coridor. Ușa se închide în urma mea. Era singura dată cînd o îmbrățișam pe Marie Duplessis ; era ultima dată cînd o mai vedeam. L-am așteptat pe Alexandre împreună cu frumoasa-i curtezană. După cîteva zile, Alexandre a venit singur.

— Ei ? întreb eu... De ce n-ai adus-o ?

— I-a trecut toana ; voia să intre la teatru. La asta visează toate ! Dar la teatru trebuie să studiezi, să repeți,

să joci ; muncă grea, nu glumă... Este mult mai ușor să te trezești la ora două după-amiaza ; să te îmbraci, să faci o plimbare în pădure, să te întorci ca să cinezi la „Café de Paris“ sau la „Frères Provençaux“, apoi, de aici, să-ți petreci seara într-o avanscenă la Varietăți sau la Gymnase. să supezi după ce ieși de la teatru și să te înapoiezi la tine acasă sau la alții la orele trei dimineata, decât să faci meseria pe care o practică domnișoara Mars ! Debutanta și-a uitat vocația... Apoi, trebuie să-ți mărturisesc, o cred bolnavă...

— Biata fată !

— Chiar așa ! ai de ce s-o plîngi. Este cu mult deasupra meseriei pe care-o practică.

— Sper că nu ești îndrăgostit sufletește de ea ?

— Nu, o iubesc din milă, răspunse Alexandre.

Nu i-am mai vorbit niciodată despre Marie Duplessis...¹

Morala lui Dumas-fiul era mai severă decât a lui Dumas-tatăl. Marie Duplessis citea *Manon Lescaut*. I-ar fi plăcut ca acest tânăr frumos să joace pentru ea rolul lui des Grieux. El i se opunea. Ce-ar fi vrut oare ? Să o transforme ? Să o determine să-și schimbe felul de viață ? Ceea ce, dealtfel, n-ar fi fost imposibil, fiind o fire mai mult sentimentală decât interesată. Dumas însuși spune despre Marie : „A fost una dintre ultimele și rarele curtezane cu suflet“². Însă numai cheltuielile unei seri petrecute cu ea : teatru, camelii, bomboane, supeu, capricii erau de ajuns să-l ruineze pe tânărul Alexandre. Cîștigînd extrem de puțini bani, era constrîns să ceară mereu de la tatăl său care.

¹ Alexandre Dumas-tatăl, *Convorbiri*, pp. 8—12 din noua ediție Calmann Lévi (1885).

² Alexandre Dumas-fiul, *Prefață la Dama cu camelii* (piesă), *Teatru complet*, ediția artiștilor, vol. 1, p. 1.

el însuși lefter, îi dădea din cînd în cînd cîte un bon de o sută de franci către doamna Porcher, misita sa.

Alexandre Dumas-fiul către doamna Porcher :

Să mai aștept cîteva zile, doamnă ! Dar este ca și cum ai spune unui om căruia urmează să i se taie capul să danseze rigodon sau să facă un calambur ! Dar peste cîteva zile voi fi milionar ! Voi încasa cinci sute de franci. Dacă mă adresez dumneavoastră, dacă vă plictisesc cu persoana mea, o fac pentru că sînt într-o sărăcie demnă de Iov, cel mai mare sărac al antichității. Dacă nu-mi trimiteți acești o sută de franci prin sclavul meu, îmi voi cheltui ultimii bani pentru achiziționarea unei clarinete și a unui câniș apoi voi cînta și voi dansa în fața ușii dumneavoastră, pe piept cu inscripția : Fie-vă milă de un om de litere, părăsit de doamna Porcher ! Doriți să vin eu însumi să cer acești o sută de franci și să strig : „Trăiască Republica !”, sau să mă căsătoresc cu domnișoara Moralès ? Preferați poate să mă duc la Odéon și să spun despre Cachardy că are talent, sau să port pălării Gibus ? Orice mi-ați porunci, sînt gata să mă execut dacă-mi trimiteți acești o sută de franci. Dar trimiteți-mi-i, vă rog, mai bine de zece ori decît o dată.

Mii și mii de sentimente devotate,

A. Dumas

Mi-este egal dacă acești o sută de franci sînt bani lichizi sau bancnote. Așa că nu vă jenați.¹

În fiecare dimineată Marie Duplessis îi trimitea tînărului Alexandre ordinul de serviciu pentru ziua în curs : „Dragă Adet...” Din inițialele amantului său : A.D. ea făcuse o po-reclă. El se ducea s-o ia seara. Cînau, mergeau la spectacol ; apoi se înapoiau în apartamentul Mariei, unde flo-

¹ Scrisoare inedită. Colecția Alphandéry.

rile fără miros umpleau înaltele vase chinezești. „Într-o dimineată, spune el, n-am plecat decît la ora opt și s-a întîmplat ca într-o zi să nu plec decît la amiază.

*Mai știi acele nopți cînd, arsă de iubire,
Frîgîndu-ți sub săruturi al tău trup înfocat,
Îți aflai, consumată de arderea fierbinte,
Cu simțuri vlăguite, somnul mult așteptat ?...¹*

Adesea ea nu putea dormi și venea, goală sub un capot de lînă albă, „să se așeze pe covorașul din fața focului să privească, cu un aer trist, flacăra căminului“². În acele momente, Dumas o iubea cu pasiune. Pe de altă parte, însă, se temea să nu fie înșelat. Știa că ea îl mințea adesea, poate din delicatețe. Stackelberg rămăsese în continuare în viața ei și, de asemenea, un bărbat mai tînăr, Edouard Perregaux, nepot, din partea tatălui, al celebrului financiar, regentul băncii franceze, iar din partea mamei, al ducelui de Tarente. Pe o hîrtie roz, de formă triunghiulară, Marie Duplessis îi scria : „Îmi vei face o mare plăcere, dragă Edouard, dacă vei veni să mă vezi astă-seară (teatrul de Varietăți, loja 29). Nu pot cîna cu tine : mă simt foarte rău“, și, pe hîrtie albastru-deschis : „Scumpul meu Ned, astă-seară la Varietăți se dă o reprezentație extraordinară, în beneficiul lui Bouffé... Mi-ai face o mare plăcere dacă mi-ai găsi o lojă. Răspunde-mi dragă prietene ; îți sărut ochii de o mie de milioane de ori...“³.

„Ies cu Zélia“, îi spunea ea lui Ned, cînd ieșea cu Dumas. Față de acesta din urmă juca comedia păcătoasei căite. Într-o zi, cînd el o întrebă de ce îi plăcea să mintă, ea izbucni în rîs răspunzînd : „Minciuna albește dinții“. Încearca

¹ Alexandre Dumas-fiul, *Păcatele tinereții*, M.D., p. 398.

² Alexandre Dumas-fiul, *Dama cu camelii*, roman, p. 173.

³ Henry Lyonnet, *Dama cu camelii a lui Dumas-fiul*, pp. 33—34 (Paris, Edgar Malfère, 1930).

zadarnic să „împace afacerile cu dragostea“. Fapt care l-a împins pe Dumas, după câteva zile de fericire, la unsprezece luni de neliniște, bănuieli și scrupule. Se credea situat între Dragoste și Onoare. O, vanitate a majusculilor !

După două luni, reproșurile luară locul mîngîierilor. O vedea pe Marie mai rar. Ea îi ghici reticențele. „Dragă Adet, scria ea, de ce nu-mi dai nici o veste despre tine și de ce nu-mi scrii *în mod sincer* ? Cred că ar trebui să mă consideri ca o prietenă. Aștept deci un cuvînt de la tine și te sărut cu dragoste, ca o iubită sau ca o prietenă, cum ți-e voia. În toate cazurile, îți voi fi mereu devotată. — Marie.“¹ Începînd cu data de 30 august 1845, el s-a decis s-o rupă.

Alexandre Dumas-fiul către Marie Duplessis : *Dragă Marie, nu sînt nici destul de bogat ca să te iubesc așa cum aș dori, nici destul de sărac ca să fiu iubit așa cum ai dori tu. Să uităm deci amîndoi — tu un nume care îți este poate aproape indiferent ; eu o fericire care îmi devine imposibilă. E inutil să-ți spun cît sînt de trist, pentru că tu știi bine cît te iubesc. Adio, deci. Ai prea mult suflet ca să nu înțelegi cauza scrisorii mele și prea multă inteligență ca să nu mă ierți. Mii de amintiri.*

A. D.

30 august, miezul nopții².

Pentru un artist, dragostea începe o viață nouă în clipa cînd încetează fericirea carnală. Marie dispărută va tulbura reveriile lui Adet.

¹ Bilet publicat de Adolphe Brisson în *Portrete intime*, vol. III, p. 193. Johannes Gros nu citează acest bilet în *Alexandre Dumas și Marie Duplessis* (Conrad, 1923), dar îl publică în *O curtezană romantică : Marie Duplessis*, p. 191 (Paris, Cabinet du livre, 1929).

² Cf. Henry Lyonnet, *Dama cu cămălii a lui Dumas-fiul*, p. 32.

CĂLATORIA NESENTIMENTALA

După ruptura tatălui cu Ida Ferrier, și ruptura fiului cu Marie Duplessis, cei doi Dumas trăiră în desfriu și reciprocă îngăduință. Fiul devenise amantul unei actrițe de vodevil, Anaïs Liévenne, autoarea renumitului supeu oferit de aceasta la „*Frères Provençaux*“, când s-a decis duelul scandalos dintre tânărul jurnalist Dujarrier, strălucit director de foiletoane la ziarul *La Presse*, și spadasinul de profesie Rosemond de Beauvallon, care l-a ucis mișelește, din ordinul și pe socoteala, se zice, a gazetelor rivale. Războiul pentru cucerirea de abonați ajungea pînă la omor.

Achitat la început, Beauvallon a fost apoi trimis de curtea de casație în fața tribunalului din Rouen și condamnat la opt ani de închisoare. Cei doi Dumas veniți la proces în chip de martori, împreună cu amantele lor, au fost aspru judecați de opinia publică. Într-o scrisoare a lui Nestor Roqueplan către fratele său Camille, citim :

Cît despre Dumas [tatăl], s-a umplut de ridicol cu răspunsul său către președinte : „— Ce profesie aveți ? — Aș zice autor dramatic, dacă n-aș trăi în patria lui Corneille“. Hyacinthe, actorul meu, parodia astfel această glumă proastă. Sergent în garda națională, fiind chemat să presteze jurămint și să-și decline titlurile și aptitudinile, el a răspuns : „Aș zice artist dramatic, dacă n-aș fi în compania lui Brindeau de la Comedia-Franceză“.

Dumas, în acest proces în care a vrut să pozeze în chip de expert în materie de onoare, de rafinement și de jurat spadasin, prin exagerările de care a dat dovadă, a făcut imposibil pe totdeauna calificativul de gentilom. La prima reprezentație a piesei sale O fiică a Guvernatorului, primul personaj care a rostit cuvîntul gentilom a fost huiduit

și fluierat... Pe tot timpul procesului de la Rouen, tatăl și fiul Dumas, împreună cu femeile lor, au făcut menaj comun...¹

Dumas-fiul trebuie să fi suferit din cauza acestei exhibiții.

În 1846, tatăl și fiul acceptară cu bucurie ideea de a se îndepărta puțin de Paris. Ei făcură împreună o lungă călătorie în Spania și în Algeria. De ce Algeria? Pentru că ministrul Instrucției Publice, contele de Salvandy, vizitând această frumoasă țară și exclamând : „Păcat că Algeria este atît de puțin cunoscută ; cum s-o popularizăm ?“, tovarășul său de călătorie, scriitorul Xavier Marmier, răspunsese : „Știți, domnule ministru, ce-aș face eu dac-aș fi în locul dumneavoastră ? Aș rîndui astfel lucrurile ca Dumas să poată face călătoria pe care noi tocmai am încheiat-o, și să scrie în legătură cu asta două sau trei volume... Ar atrage trei milioane de cititori și poate că la cincizeci sau șazeci de mii dintre ei le-ar trezi gustul pentru Algeria“. „E-o idee, răspunsese ministrul. Mă voi gîndi.“

Întors la Paris, Narcisse de Salvandy, el însuși om de litere (îl primise, nu fără o oarecare rezervă pe Victor Hugo la Academia Franceză), îl invită pe Dumas la cină.

— Dragă poete, spuse el, trebuie să-mi faci un serviciu.

— Un poet să-i facă un serviciu unui ministru ! Cu dragă inimă, de-ar fi numai și pentru raritatea faptului. Despre ce-i vorba ?

Salvandy îi expuse proiectul său și-i oferî zece mii de franci pentru cheltuielile de călătorie². Dumas răspunse magistral :

— Am să mai adaug eu patruzeci de mii de franci și voi face călătoria.

Și cum ministrul părea uluit de această sumă colosală, romancierul anunță că va invita ca însoțitori (pe cheltuială

¹ Scrisoare inedită. Colecția domnului Daniel Thirault.

² Mai mult de două milioane de franci — 1957.

proprie) pe fiul său Alexandre, pe colaboratorul său Auguste Maquet și pe pictorul Louis Boulanger. Cerea numai o navă de război ca să-l plimbe de-a lungul coastelor Algeriei.

— Ei drăcie ! răspunse ministrul, nu cumva ai vrea să se facă pentru dumneata ceea ce se face pentru familia princiară...

— Ba chiar așa. Dacă nu se face pentru mine decât ceea ce se face pentru toată lumea, atunci nu merită obo-seala ; n-aveam decât să trimit o scrisoare direcției de transporturi maritime și să-mi rezerv locurile.

— Fie, vei avea nava dumată de război. Când intențio-nezi să pleci ?

— Mai am două sau trei romane de terminat. Asta îmi ia cam cincisprezece zile.

• Și de ce Spania ? Pentru că, a doua zi după această audiență ministerială, Dumas cinase împreună cu alteța-sa regală ducele de Montpensier. În 1842, ducele d'Orléans, moștenitorul tronului, protectorul scriitorilor, prieten cu Victor Hugo și cu Alexandre Dumas, murise în modul cel mai brusc și mai neașteptat, victimă a unui accident de automobil. Pierdere ireparabilă pentru Franța. Tristețe pen-tru Dumas, care păstra ca o relictă prosopul însingerat cu care fusese bandajat nefericitul principe. Puțin mai târziu, în seara premierei *Mușchetarilor*¹, 27 octombrie 1845, el îi fu prezentat celui de al cincilea fiu al lui Ludovic-Filip, tânărul duce de Montpensier. Acesta îl trată cu bună-voință, îi vorbi despre prietenia pe care regretatul său frate, ducele d'Orléans, o nutrea pentru Dumas, și îi acordă autorului dramatic privilegiul de a întemeia un nou teatru numit *Teatrul Istoric* sau *Teatrul European* sau chiar *Tea-trul Montpensier*. Autor și director, Dumas putea da dis-

¹ În pofida ordinei cronologice, *Mușchetarii*, cinci acte sem-nate de Dumas și Maquet, fuseseră jucate cu patru ani înaintea dramei care le urmase : *Tineretea Mușchetarilor*, a cărei primă reprezentare n-a avut loc decât la 17 februarie 1849.

poziție să se joace, în afara propriilor drame, Shakespeare, Calderon, Goethe și Schiller.

Privilegiul trezi puternice gelozii.

Nestor Roqueplan către fratele său, pictorul Camille Roqueplan : *Își smulg, din ambele părți, voturi, protectori, deputați, prinți. Prințul este în general foarte hotărît în materie de teatru. Și iată că zilele trecute ducele de Montpensier i-a dăruit lui Dumas un teatru al său, enorm și ridicol, al cărui faliment îl și văd într-un an, la grefa tribunalului de comerț. Dumas este nemaipomenit în toată chestia asta ! Ascultă ce-a zis : „De șaptesprezece ani încoace, teatrele au cîștigat zece milioane de pe urma pieselor mele ; de cinci ani, patru gazete cîștigă, fiecare, trei sute de mii de franci cu romanele mele. Vreau să am teatrul meu care să cîștige aceste milioane, jurnalul meu care să cîștige el singur acești o mie două sute de mii de franci...” Iar în tot acest timp, portăreii îl hăituiesc, ajutorii de portărei îl arestează în toiul banchetelor pe care le oferă artiștilor de la Ambigu care-i joacă Mușchetarii. Fiul său întreține, cu două mii de franci pe lună, o actriță de la Varieteu, domnișoara Liévenne... Dumas afirmă că a și comandat decorurile pentru șapte piese în cinci acte, scrise în urmă cu cincisprezece zile în timp ce supa împreună cu amanta sa... Veselia, nepăsarea, imaginația, inteligența, dezmățul, nebulia acestui băiat, sănătatea sa, fecunditatea sa sînt lucruri fenomenale...¹*

Privilegiul i-a fost acordat prin Hippolyte Hostein, bărbat tînăr, nițel doctor, nițel critic, nițel autor dramatic, care fusese secretarul Comediei Franceze și director al cîtorva teatre. Capitalul a fost furnizat de către ducele de Montpensier și de proprietarul ocazional, Jouffroy, dar Dumas se considera din punct de vedere financiar responsabil de gestiune. S-au cumpărat cîteva imobile în colțul

¹ Scrisoare inedită. Colecția Daniel Thirault.

bulevardului și al foburgului Temple și s-a convenit ca, în timpul călătoriei în Algeria, să se construiască aici o uriașă sală.

Dumas, luînd masa acasă la Montpensier, i-a relatat acestuia discuția purtată cu Salvandy. „Excelentă idee, răspunse tînărul prinț, mai ales dacă veți trece prin Spania ca să asistați la căsătoria mea.“

Ducele de Montpensier trebuia într-adevăr ca la 10 octombrie 1846 să se căsătorească cu o infantă de patrușprezece ani, Louise-Fernande, sora mai mică și moștenitoarea prezumtivă a reginei Isabelle a II-a. Această căsătorie (care putea, într-o bună zi, să aducă un francez pe tronul Spaniei) dădea mari insomnii miniștrilor englezi. Dumas trimise, chiar în aceeași zi, cîte o invitație de călătorie lui Auguste Maquet, Louis Boulanger și propriului său fiu. Victor Hugo notă :

Alexandre Dumas a fost trimis de curînd în Spania ca istoriograf al căsătoriei domnului de Montpensier. Iată cum s-au adunat fondurile acestei călătorii. Ministerul Instrucției Publice a dat o mie cinci sute de franci, luați din Fondul de încurajare și ajutor pentru oamenii de litere și o mie cinci sute de franci luați din Fondul de propagandă literară. Ministerul de Interne a dat trei mii de franci luați din casa de fonduri particulare. Domnul de Montpensier a dat douășprezece mii de franci. Total : opt-sprezece mii de franci. Primind suma, Dumas a spus : „Perfect ! Cu asta-mi plătesc ghizii !“¹

Rămînea problema găsirii unui servitor model. Birtașul Chevet i-a oferit un negru din Abîsinia, cu numele parfumat : Apă de Benjoin. Au plecat cu trenul, modalitate de transport pe atunci nouă, și Dumas și-a început jurnala de drum : „Locomotiva își făcu simțită acra ei respi-

¹ Victor Hugo, *Lucruri văzute*, vol. I, p. 199, ediția Tipografiei naționale.

rație ; imensa mașină se puse în mișcare ; auzirăm scîrțîitul trepidant al fierului ; felinarele defilară, iuți ca făclile drăcușorilor în timpul unei nopți de Săbat și, lăsînd o lungă diră de foc în urma noastră, ne îndreptarăm spre Orléans..."¹

Mult zgomot pentru nimic, dar, însuflețită de Dumas, locomotiva devenea un personaj de dramă. În relatarea acestei călătorii, Maquet apare grav, curajos, loial, cu un fel de rigiditate morală și fizică ; Louis Boulanger, pictor visător, căruia totul i se părea solemn (nu degeaba fusese el cel mai bun prieten al lui Victor Hugo) ; cît despre Alexandre-fiul, „este o îmbinare de umbră și lumină... gurmănd și cumpătat ; risipitor și econom ; blazat și plin de candoare ; își bate joc de mine, ironizîndu-mă la culme și mă iubește din toată inima. În sfîrșit, este mereu la pîndă să-mi fure caseta precum Valère, sau să se bată pentru mine ca Cidul... Dealtfel cu o vervă scînteietoare... călărînd la perfecție, știind să minuiască sabia, pușca și pistolul... Din cînd în cînd ne certăm, și atunci părăsește casa părintească ; în ziua aceea cumpăr un vițel și îl îngraș..."²

Călătoria în Spania a acestor patru mușchetari, escortați de un Grimaud negru, este plăcută ca un roman. O cursă de tauri se întinde pe o sută de pagini. Maquet leșină văzînd sînge ; Alexandre II nu se comportă nici el mai bine și ceru un pahar cu apă. I se aduce. „Duceți-i-l lui Mančanarès, zice el, o să-i facă plăcere.“ Căci văzuse fluviul secătuit. Noptile petrecute la hanuri, *posadas* sau *paradores*, discuțiile aprige cu hotelierii sînt demne de un Cervantes. Un tablou de dansuri spaniole are întreaga grație a celui mai bun Gautier. Tatăl și fiul visau balcoane, chitare, doamne de campanie și fete frumoase și înflăcărâte. Alexandre-fiul avusese mai multe aventuri și le transpusesese

¹ Alexandre Dumas, *Impresii de călătorie. De la Paris la Cadix*, p. 18.

² Alexandre Dumas, *Impresii de călătorie. De la Paris la Cadix*, p. 20 din noua ediție Michel Lévy (Paris, 1861).

în versuri dedicate Conchitei sau Annei-Maria. El făcea să rimeze, după tradiția lui Musset, *Andaluzia cu Gelozia și Cordoba cu obrăzul* ¹.

Poți crede oare, frumoasă copilă,
Că bărbatul ce-odată te cunosc
Fecioară, iubitoare și jumătate-goală,
E-n stare să te uite o clipă
Cînd, doar o clipă, el te văzu ².

La Madrid, Montpensier acordă o primire aleasă scriitorilor și artiștilor francezi. Spaniolii înșiși își arată admirarea pentru Dumas : „Sînt mai cunoscut și poate mai popular la Madrid decît în Franța. Spaniolii găsesc în operele mele un nu știu ce *castilian* care le gîdilă în mod plăcut inima. E adevărat că înainte de a fi cavaler al Legiunii de onoare, am fost cavaler al Isabellei Catolica în Spania...” ³

Lui Cuvillier-Fleury, fost perceptor al ducelui d'Aumale, care însoțise la Madrid principii francezi, călătorul îi făcuse o impresie mai puțin bună decît și-o acorda el în-suși : „Alexandre Dumas a sosit deunăzi cu această neghioabă misiune pe care i-a dat-o Salvandy. Arată îngrășat, urîțit și de o vulgaritate înspăimîntătoare...” ⁴ Dar Cuvillier-Fleury era tot atît de lipsit de îngăduință pe cît de umor.

Două „căsătorii spaniole” urmau să aibă loc în aceeași zi : cea a reginei Isabelle a II-a cu infantul don François d'Assise (supranumit *Paquita*), și cea a lui Montpensier cu „sora acesteia, mai drăguță, cu ochi frumoși, plete minunate, atitudine foarte nobilă, fizionomie încîntătoare”.

¹ În. fr. *Andalousie avec jalousie et Cordoue avec joue* (n. tr.).

² Alexandre Dumas-fiul, *Păcatele tinereții : Către Conchita*, p. 371.

³ Alexandre Dumas-tatăl, *Impresii de călătorie. De la Paris la Cadix*, p. 174.

⁴ Cuvillier-Fleury, *Jurnal intim*, vol. II, p. 432.

Cele două căsătorii fuseseră binecuvîntate la Palatul Oriental, în salonul ambasadorilor, în fața curții Spaniei, și din nou binecuvîntate cu mare alai, a doua zi, la catedrala *Nuestra Señora de los Atocha*, în prezența lui Alexandre Dumas uluit. Cîteva zile mai tîrziu (17 octombrie 1846), el cină la Regina Catolică, în sala Coloanelor. O sută de taci-muri. „Eram rătăciți printre mulțimea aceea care nu știa o iotă din limba noastră, scrie Cuvillier-Fleury. Alexandre Dumas avea, ca și mine, un episcop în dreapta, iar în stînga, un șambelan cu cheia legată la spate. Această cheie nu deschide mințile oamenilor, și Dumas fu condamnat să mă-nințe în tăcere, ca un căpcăun, și să adune *Impresii de călătorie* despre vecinul său ras în creștetul capului : „Cel mai urît episcop din cîți am văzut !“¹ exclamase el după cină...

Cei patru tineri căsătoriți făcură înconjurul saloanelor. Isabelle a II-a, în vîrstă de abia șaisprezece ani, strălucea de diamante, dar avea „tenul vopsit, obrații transpirați“. Se spunea că era „amenințată de obezitate ca bunică-sa, astăzi monstruoasă“. Regele consort (căci acesta va fi de acum înainte titlul oficial al lui *Paquita*) avea aerul unei domnișoare în uniformă de căpitan-general ; glasul îi era pițigăiat. Veri primari, uniți prin căsătorie din motive politice, tinerii suverani se urau încă din copilărie. Dimpotrivă, infanta-ducesă de Montpensier, mîndră de Prințul ei fermecător, strălucea de fericire. „O plăcută ființă... Pe chip i se citește grația și malițiozitatea...“²

De la Madrid, pe data de 18 octombrie 1846, Dumas-fiul, care, în ciuda Conchitei și Antoniei, era tulburat de amintirea Mariei Duplessis, îi scrie acesteia pentru a-i cere iertare. Se învinovățea de o nedreaptă asprime :

Moutier sosește la Madrid și-mi spune că la data cînd el a părăsit Parisul, erai bolnavă. Ai vrea să-mi îngădui

¹ Cuvillier-Fleury, *Jurnal intim*, p. 445.

² *Ibidem*, p. 448. ●

să mă înscriu în numărul celor ce se întristează știindu-te suferindă ?

Opt zile după ce vei fi primit această scrisoare, voi fi în Alger. Dacă găsesc, la post-restant, un cuvînt pe numele meu, care să-mi ierte o greșeală făcută cu aproximativ un an în urmă, mă voi întoarce mai puțin trist în Franța în caz că sînt absolvit, și foarte fericit în caz că te-ai vindecat.

Cu prietenie,
A. D.¹

După ultimele focuri de artificii, Alexandre I și curtea sa pleacă în Algeria. Aici inima i se umple de bucurie. Îmbarcare pe un vas de război, „Săgeata“ ; vizită la mareșalul Bugeaud ; eliberare de către Dumas (o spune și pînă la urmă o și crede) a francezilor căzuți prizonieri în mîinile arabilor : banchet în onoarea sa în rada portului Alger ; vinătoare cu acvile : cumpărarea unui vultur pe care-l botează *Jugurtha* ; escală la Tunis (unde n-avea deloc dreptul să aducă un vas din marina franceză).

La înapoiere, mare zarvă la Cameră ! Cum se face că un vas de război, ofițeri și marinari fuseseră puși în serviciul unui „animator“ public ? De ce, întreba contele de Castellane, ministrul încredințase o „misiune științifică“ unui foiletonist ? Este adevărat, întreba deputatul din Périgord, Maleville, că acest ministru ar fi zis : „Dumas va pune în valoare frumusețile Algeriei, pe care domnii deputați nu o cunosc ?“ Salvandy ținu piept, în mod curajos, interpelatorilor. Dumas, la rîndu-i, își trimise martorii ; aceștia se prevalară de libertatea cuvîntului. Mușchetarul cîștigă partida.

¹ Această scrisoare înedită și capitală mi-a fost comunicată de d-na Privat.

Acesta este punctul culminant al carierei lui Dumas-tatăl. Autoritățile publice îl tratează ca pe un suveran. Lista succeselor sale se continuă cu a romanelor sale. Din romane, Maquet și Dumas, sau Dumas-Maquet, scot drame care atrag un public uriaș. La teatrul Ambigu, *Mușchetarii* începeau la ora șase și jumătate și sfârșeau la ora unu dimineața. Théophile Gautier scria în foiletonul său : „Ai timp să te familiarizezi cu personajele, să te obișnuiești cu felul lor de a se comporta și să crezi în realitatea lor... Piesa, adăuga el, va avea tot atâtea reprezentații la Ambigu cîte foiletoane a avut romanul în jurnale. Și nu e puțin lucru...”

Acest succes, continua Gautier, este cu atît mai remarcabil, cu cît în toată drama nu găsești urmă de dragoste — nici măcar o Aricie care să-i satisfacă pe tinerii sclifosiți; este adevărat că tinerii sclifosiți nu vin la Boulevard. Tot interesul constă în prietenie și devotament, pasiuni nobile care merită să umple o dramă. Tovărășia acestor patru bravi tineri, unindu-și gîndurile, inima, curajul și puterea, are ceva înduioșător. Acești patru frați, nu prin naștere, ci prin alegere, alcătuiesc una din acele familii cum fiecare am vrea să avem. Care dintre noi n-a încercat să facă, în anii săi de credință și de tinerețe, o astfel de tovarășie care se dezleagă, vai ! la primul pericol sau la prima rivalitate, din vina lui Pilade sau a lui Oreste ? Aici rezidă secretul reușitei romanului și al reușitei piesei...¹

Judecată înțeleaptă, ba chiar profundă. Căci, într-adevăr, fondul acesta de generozitate inepuizabilă a tatălui Dumas îi asigura succese fără egal și o putere suverană asupra foiletoanelor și teatrelor.

¹ Théophile Gautier, *Istoria artei dramatice*, vol. IV, pp. 134—136.

MOARTEA MARIEI DUPLESSIS

„Cel mai mare elogiu ce i s-ar putea aduce este că sufletului ei i se făcuse repede lehamite de viața pe care-o ducea trupul și că atunci ea l-a ^{încis}, ca să termine cu totul“.

PAUL DE SAINT-VICTOR

La scrisoarea trimisă din Madrid, tânărul Dumas nu primi nici un răspuns. Iată de ce.

Marie nu dorise niciodată s-o rupă cu el. Dar „văzîndu-și mereu prietenii spulberate, trebuind mereu să se supună necesității acestor legături efemere și să treacă de la o dragoste la alta, devenise, spune Jules Janin, nepăsătoare... și nu se mai gîdea deloc nici la iubirea de azi, nici la pasiunea de mîine“¹. Nepăsătoare ? Nu, dar resemnată. Avea „nostalgia odihnei, a liniștii și a dragostei“. Era „un suflet de grizetă, care se acomoda cum putea cu trupul său de curtezană“. Curtezana trebuia să-și găsească amanți bogați ! Stackelberg, Perregaux ; grizeta căuta prietenul sincer care ar fi putut să-l înlocuiască pe Adet.

L-a găsit pe Franz Liszt, pe care i-l prezentase, în noiembrie 1845, doctorul Koreff, care o îngrijea, un personaj ciudat, medic hoffmannesc, pe jumătate șarlatan, pe jumătate geniu. Liszt, mare artist, „frumos ca un semizeu“, tocmai rupsese îndelungata lui legătură cu Marie d'Agoult. Puțini bărbați aveau pe atunci mai mult prestigiu.

„Domnișoara Duplessis vă dorește și vă va cuceri“, îi spuse Jules Janin virtuosului.

Ea l-a cucerit, în sfîrșit, iar el n-avea s-o uite niciodată : „Nu le țin partea în general nici celor ca Marion de Lorme,

¹ Jules Janin, Prefață la *Dama cu camelii* (roman), p. IX.

nici celor ca Manon Lescaut. Dar ființa aceasta era o excepție. Era plină de suflet..."¹ Totuși Liszt a refuzat să-și lege viața de frumoasa curtezană și chiar să facă, împreună, la dorința ei, o călătorie în Orient.

Edouard Perregaux însă o invită pe Marie în altă călătorie, de data aceasta de-a dreptul surprinzătoare. O ia cu el la Londra, unde, la 21 februarie 1846, se cunună civil în fața Registrar-ului din comitatul Middlesex. Ea devenea astfel contesă Perregaux. Se pare însă că această căsătorie n-a fost cu totul reglementară, nefiind anunțată în mod public. Căsătoria nu era valabilă nici în Franța, consulul general de la Londra neomologînd uniunea celor doi compatrioți ai săi, așa cum cerea legea. Dealtfel, de îndată ce s-a întors la Paris, cei doi soți și-au reluat fiecare libertatea, de comun acord. Atunci pentru ce această formalitate inexplicabilă? Poate pentru că Perregaux nădăjduse într-o legătură mai strînsă, sau poate că voise să satisfacă capriciul muribundeii, deoarece Marie, atinsă de „ftizie galopantă“, se știa condamnată. Căsătoria *in extremis* de la Londra îi dădea dreptul să-și pună pe porțierele trăsorii inscripții heraldice. „Prietenii cei mai intimi, confidenții cei mai discreți“ erau singurii care știau că avea dreptul să le poarte. Furnizorii neplătiți deprinseseră obiceiul de a-i trimite facturile pe numele „Doamna contesă du Plessis“.

Realitatea este că se simțea prea bolnavă ca să mai fie în mod activ nevastă sau amantă. „Tulburătoarea paloare“ a obrajilor ei era înlocuită acum de roșeața epuizării. Încerca să-și redea o strălucire falsă prin intermediul bijuteriilor. Alerga la Spa, la Ems, dansatoare încă admirabilă și admirată; dar la fiecare etapă boala i se agrava. Notele ei de hotel nu mai sînt decît „zi de lapte... zi de ceaiuri...“

¹ Janka Wohl, *Franz Liszt, Amintirile unei compatrioate* (Paris, Ollendorff, 1887).

Marie Duplessis către Edouard Perregaux : *iartă-mă, dragul meu Edouard, te rog în genunchi ; dacă mă iubești îndeajuns ca să faci asta, nu-ți cer decît două cuvinte : iertare și prietenie. Scrie-mi la post-restant, la Ems, ducatul de Nassau. Sînt singură aici și foarte bolnavă. Așadar, dragă Edouard, nu întîrzia să mă ierți. Adio*¹.

La înapoierea în Paris, Marie mai tîrî încă trei săptămîni, pe la petreceri, fantoma frumuseții sale. Apoi sosi ziua cînd nu mai putu părăsi mezaninul din bulevardul Madeleine. Avea douăzeci și trei de ani și trebuia să moară. Atunci în camera sa își aflară loc „un scăunel pentru rugăciune, îmbrăcat în plus“ și „două Fecioare aurite“. Uneori, seara, în capotul alb, cu capul înfășurat într-un șal mare de cașmir roșu, își sprijinea coatele de pervazul ferestrei și privea mulțimea de bărbați și femei mondene ieșind de la teatru și ducîndu-se să petreacă pînă noaptea tirziu.

Pentru că nu mai putea cîștiga bani de pe urma trupului descărnat, a trebuit să vîndă, una după alta, bijuteriile pe care le îndrăgise atît de mult. Nu-i mai rămăsese, în clipa morții, din toate podobeale, decît două brățări, o broșă de coral, cravașele și două pistoale mici. Lui Edouard Perregaux, care venise s-o vadă, îi interzise să intre. A murit la 3 februarie 1847, în toiul carnavalului, cu cîteva zile înainte de Lăsata secului, care se sărbătorea pe atunci, la Paris, în chefuri și mare veselie. Rumoarea petrecerilor ajungea în valuri pînă sub ferestrele micului apartament unde agoniza Marie. Un vicar de la biserica Madeleine o împărtăși, apoi se retrase, nu înainte de a fi acceptat să

¹ Bilet citat de Johannes Gros în *Alexandre Dumas și Marie Duplessis*, pp. 304—305 (Paris, Louis Conard, 1923).

ia o gustare „Jambon pentru preot“, notase slujnica în registrul de socoteli, „doi franci“¹.

La 5 februarie 1847, o mulțime de curioși a însoțit carul funebru „acoperit de coroane albe“. Dintre prietenii de altă dată, numai doi mergeau în urma dricului, cu capetele descoperite : Edouard Perregaux și Edouard Delessert. La cimitirul Montmartre, Marie a fost mai întâi înmormântată provizoriu, apoi, la 16 februarie, în ziua de Lăsata secului, a fost deshumată pentru a fi mutată definitiv în locul de veci pe care Edouard Perregaux îl cumpăraseră cu suma de 526 franci.² Ceremonia „s-a desfășurat sub un cer înnorat și cenușiu care, după-amiaza, s-a spart aruncînd trombe torențiale peste cavalcada Boului de carnaval. În noaptea aceea, în toate colțurile Parisului, sute de orchestre îndrăcite conduceau în veselie -funerariile Carnavalului...“³.

Despre această lentă agonie, Dumas-fiul, pe atunci în Algeria și în Tunisia, nu știuse nimic. Înaintea înapoierii în Franța, se gîndise mult la Marie Duplessis. Niciodată nu încetase să iubească această amantă deosebită și tandră. „Și regretele patului îl urmăreau mereu...“ Ceea ce nu l-a împiedicat ca, pe tot parcursul călătoriei, să se bucure de aventurile ocazionale pe care i le oferă soarta. După Tunis, se înapoiase la Alger, unde petrecuse Crăciunul. La 3 ianuarie 1847, pasagerii de pe „Săgeata“ se îmbarcaseră pe pachebotul „Orénoque“. În ziua de 4 ianuarie erau la Toulon; a doua zi la Marsilia. De aici, Dumas-tatăl se grăbi spre Paris, unde îl aștepta Teatrul său Istoric. Dumas-fiul se lăsă tentat de ospitalitatea lui Autran și Méry și de posibilitatea de a termina, departe de Paris,

¹ Johannes Gros, *O curtezană romantică : Marie Duplessis*, p. 256. *O curtezană romantică : Marie Duplessis* (Paris, Au cabinet du livre, 1929) este o ediție de lux, ilustrată de Viset, a cărții tipărite la Conrad, în 1923, de Johannes Gros. Dar textul lucrării a fost mult refăcut ; unele pasaje au dispărut ; au fost adăugate altele.

² Cf. Henry Lyonnet, *Dama cu camelii de Dumas-fiul*, p. 46.

³ Johannes Gros, *Alexandre Dumas și Marie Duplessis*, p. 350.

un roman picaresc : *Aventurile a patru femei și ale unui papagal*, pe care i-l comandase editorul Cadot.

La Marsilia află de moartea Mariei. Vestea îl umplu de tristețe și de remușcări. Nu pentru că s-ar fi purtat urît cu ea, însă fusese aspru, deci nedrept, față de o biată fată a cărei viață era mai degrabă dificilă decît vinovată. Nemulțumit de sine, luă hotărîrea să lucreze cu ardoare și să se achite de toate datoriile. Jurămint mai ușor de luat decît de ținut. Reîntors la Paris, văzu un afiș care anunța vînzarea, după deces, a unor mobile și „obiecte scumpe” în bulevardul Madeleine nr. 11. Eventualii cumpărători erau invitați să viziteze apartamentul, unde era expus mobilierul. Dumas-fiul alergă într-acolo. Revăzu mobilele din lemn de trandafir, pe vremuri martore a scurtei lui fericiri ; lenjăria fină care îmbrăcase trupul delicat și prețios ; rochiile moartei, pe care și le disputau femeii așa-zise cinstite. Adînc tulburat, se întoarse acasă și scrise cele mai bune versuri din viața sa.

*Ne certasem ; dar pentru ce ? Nu mai știu.
Pentru nimic ! Bănuiam un amant tănuț !
Și dacă ieri te-alungasem, azi, iată, deplîng
Clipa cînd am plecat și cînd am revenit.*

*Îți scriam c-am să vin, doamnă,
Iertare să-ți cer, și să te revăd,
Căci credeam a datora, din adîncul inimii,
Întîia mea vizită acestei ultime iubiri.*

*Iar cînd sufletul meu alergă, după-ndelungă absență,
Găsi fereastră-nchisă și ușa zăvorîtă ;
Și cu uimire aflu că un mormînt recent
Acoperă pe veci a ta frunte-ndrăgită...*

*Biată copilă ! Aflu că-n clipa de pe urmă
Un singur om veghease ca pleoapa să-ți închidă,
Și că pe lungul drum ce duce-n țințirim
Prietenii de-altdată erau acum doar doi !*

*Ei bine ! Slavă vouă, voi doi, care, smeriți,
Disprețuind povața acestei lumi demente
Mergînd umăr la umăr, ați dus pînă la capăt
Convoiul alb al ființei de-atîția cunoscută !*

*Voi care o iubirăți și care ați urmat-o,
Nesemănînd cu-aceia ce duci, marchizi sau lorzi,
Făcîndu-și un orgoliu de-a o-ntreține-viață,
N-au priceput onoarea de-a o-nsoți la moarte !¹*

Charles Dickens asistase la vinderea la licitație : „Tot ceea ce Parisul numără ca persoane ilustre se afla aici, îi scria el contelui d'Orsay. Femeile din cea mai înaltă societate veniseră puhoi și această elită a societății aștepta, curioasă, emoționată, plină de simpatie și de plăcută înduioșare pentru soarta unei prostituate... Se spune că a murit din pricina unei dragoste neîmplinite. În ceea ce mă privește, ca autentic englez, dotat cu puțin bun-simț, înclin să cred că a murit din plictis și din dezgust... Văzînd admirația și tristețea generală, ai fi putut crede că era vorba de un erou sau de o Jeanne d'Arc. Dar entuziasmul acesta a întrecut limitele cînd Eugène Sue a cumpărat cartea de rugăciuni a curtezanei !...²

Dickens, deși o fire sentimentală, era, cum afirma el însuși, prea anglo-saxon ca să se înduioșeze de soarta unei femei ușoare. Dumas, la rîndul său, cumpărase „ca amintire“, de la un negustor, lanțul de aur al Mariei. Vînzarea

¹ Alexandre Dumas-fiul, *M.D. — Păcatele tinereții*, pp. 391—398.

² Robert du Pontavice de Henssey, *Inimitabilul Boz*, p. 244 (Paris, Quantin, 1889). Editorii corespondenței lui Dickens se îndoiesc de autenticitatea textului de mai sus. Originalul așa-zisei scrisori către Contele d'Orsay nu se află nici la British Museum, nici la Casa lui Dickens, nici în altă colecție de autografe particulă. Pare evident că preținsele scrisori inedite tipărite în *Inimitabilul Boz* sînt abile parafraze (traduse în franceză) din convorbirile lui Dickens cu Foster. Cf. *Viața lui Dickens* de John Foster, vol. II, p. 306.

însușise 80.917 franci, ceea ce depășea cu mult pasivul succesiunii. Marie Duplessis lăsase prin testament ca surplusul să-i revină unei nepoate din Normandia (fiica sorei sale Delphine și a țesătorului Paquet), cu condiția ca moștenitoarea să nu vină niciodată la Paris.

Viața și moartea Mariei Duplessis au jucat un rol capital în evoluția morală a lui Dumas-fiul. Tatăl său exaltase, ca toți romanticii, drepturile pasiunii, dar foarte curând această atitudine încetase să mai fie autentică. În locul îndrăgostitelor de tipul Mélanie Waldor, el prefera acum fetele cumsecade, necredincioase și îngăduitoare. La douăzeci de ani, fiul acceptase aventurile ușoare. Dar de pe acum exemplul propriei sale mame îi arăta urmările dureroase ; iar cel al Mariei îi întărea convingerea că această comedie a plăcerii se termină adesea, din nefericire, în tragedie.

În mai 1847, făcând o plimbare în Saint-Germain, el și-a adus aminte de ziua aceea când galopase împreună cu Eugène Dájezet. Apoi, cei doi prieteni plecaseră la Varieteu și de aici a început totul. Alexandre s-a instalat la hotelul „Calul-Alb” a recitit scrisorile Mariei și a conceput, în legătură cu ea, un roman : *Dama cu camelii*. Încă de la începutul secolului, se înstăpînise obiceiul de a-ți poetiza amorurile ; Hugo, Sand, Musset și chiar Balzac își romanțaseră legăturile. Cartea lui Dumas-fiul nu era o autobiografie. Subiectul era inspirat, desigur, din aventura autorului cu Marie Duplessis, care în roman se numea Marguerite Gautier. Dar, în viața reală, Dumas renunțase repede s-o schimbe pe păcătoasă. În roman, Armand Duval înoeacă s-o purifice.

Sînt cu totul convins de un principiu care spune că : pentru femeia care nu are educația binelui, Dumnezeu deschide aproape totdeauna două căi care s-o ducă pe drumul cel bun : aceste căi sînt durerea și dragostea. Ele

sint anevoioase ; acelea care se încumetă își rănesc picioarele, își sfirtecă mâinile, dar lasă mărăcinilor de pe drum podoabele viciului și ajung la capăt cu această goliciune de care nu roșești în fața Domnului...

Rolul bătrînului Duval, intervenția sa pe lîngă Marguerite Gautier ; hotărîrea luată de aceasta de a-și vinde caii și bijuteriile ca să se răscumpere prin dragoste ; renunțarea eroică a curtezanei, care se sacrifică pentru a nu-i dăuna bărbatului pe care-l iubește, toate aceste momente fuseseră, în întregime, născocite de Dumas, ca și scrisorile sfîșietoare ale Margueritei părăsită, ruinată, muribundă. Nu poți crede că, în viața reală, Dumas-tatăl s-ar fi dus să-i facă o scenă Margueritei Gautier. Cucerirea curtezanelor era mai pe potriva obiceiurilor sale decît apărarea integrității lor morale.

Romanul obține un succes deplin. Toate femeile întretinute sau vinovate se înduioșară de ele însele. „Tuberculoza și paloarea își exersară morbidă lor atracție.“ La cîteva zile după publicarea cărții, autorul îl întâlni pe vodevilistul Siraudin care îi spuse : „De ce nu faci o dramă din romanul dumitale ? Ai aici, dragul meu, un teren fertil pe care nu trebuie să-l lași neexploatat“¹.

Dumas-fiul discută problema cu tatăl său. Acesta era pe atunci atotputernic la Teatrul Istoric, inaugurat la 21 februarie 1847 cu *Regina Margot*. Dumas, creînd acest teatru, își făurise, ca totdeauna, un plan grandios: să pună în scenă, așa cum făcuse cu romanele sale, cronici naționale în maniera tragicilor greci sau a lui Shakespeare.

Spectacolul de deschidere fusese strălucitor — și copios. *Regina Margot* începuse la orele șase seara și se terminase la orele trei dimineața.

¹ Henri de Lapommeraye, *Istoria debutului lui Alexandre Dumas-fiul, sau Tribulațiile Damei cu camelii*. (Paris, Michel Lévy, 1873, p. 3).

Da, scrie Théophile Gautier în foiletonul său de a doua zi, Alexandre Dumas a izbutit acest miracol de a reține pe scaune, timp de nouă ore în șir, un întreg public înfomețat. Doar spre sfârșit, în scurtele antracte, lumea se privea ca de pe pluta Meduzei, iar spectatorii ceva mai dândulii erau destul de neliniștiți. Slavă domnului, nu ne putem plînge de nici o crimă de antropofagie ; dar pe viitor, cînd se vor mai juca astfel de drame în cincisprezece tablouri, precedate de un prolog și urmate de un epilog, ar trebui să se adauge pe afiș : „Și tot soiul de gustări”¹.

Strada era înșesată de numeroși gură-cască veniți să privească spectatorii și fațada noului teatru. Acesta se înălța, îngust și triumfător, pe Bulevardul du Temple, între două clădiri uriașe. Aspectul era cu totul original, căci nu semăna „nici cu o Bursă, nici cu un templu, nici cu un corp de gardă, nici cu un muzeu”, așa cum arătau pe atunci majoritatea teatrelor. Arhitectul — sau poate chiar Dumas — avusese ideea de a stiliza estrada unde arta dramatică primitivă își desfășura numerele, înlocuind cele două butoiașe cu două cariatide susținînd un balcon. Théophile Gautier îl lăuda pe arhitectul Séchan pentru că, ridicînd acest teatru, nu refăcuse Partenonul. „Deoarece, spunea el, numai imprimînd construcției un caracter semnificativ și dotînd-o cu elemente utile, arhitectura modernă își va găsi formele noi pe care le caută în van.” În interior, recunoșteai, în fresce, pe toți vechii prieteni ai lui Dumas : Sofocle, Aristofan, Eschil, Euripide, Racine, Molière, Marivaux — plus Talma și domnișoara Mars. Îi plăcea, ca și celor vechi, să se înconjure cu zeii săi.

Ducele de Montpensier și mica sa ducese de cincisprezece ani asistaseră la această premieră care străpunsese noaptea. Béatrix Person, pe care Dumas-tatăl o onora pe atunci cu protecția sa, interpreta rolul reginei-mame, Catherine de Medicis. În vîrstă de nouăsprezece ani, ea era

¹ Théophile Gautier, *Istoria Artei dramatice*, vol. V, p. 41.

prea tinăra pentru acest rol, dar dragostea unui mare om încoronează frunți neașteptate. Mai târziu *Hamlet* o înlocuise, pe afiș, pe *Regina Margot* ; un *Hamlet* ciudat, adaptat de Dumas, care, pentru a da piesei un deznodământ fericit, nu-l făcuse, ca Shakespeare, să moară pe prințul de Danemarca. Dumas-fiul nădăjduia ca *Dama cu camelii* să succeadă, pe scena Teatrului Istorice, dramelor tatălui său.

„Nu, i-a spus Alexandre I, *Dama cu camelii* nu este un subiect de teatru ; n-aș putea niciodată să-ți joc așa ceva.”

Fiul se încapățină, cu atât mai mult cu cât unii autori dramatici profesioniști se ofereau să-i facă ei piesa. „Și de ce n-aș face-o chiar eu?” își spuse el. Se încuie opt zile în modesta sa locuință de la Neuilly. Cum nu avea timp să se ducă să-și cumpere coli de hîrtie, umplu toate bucățile de hîrtie pe care le găsi prin casă. Îndată ce sfîrși, alergă la taică-său. Acesta, convins de nebunia proiectului, acceptă totuși, din dragoste părintească, să asculte o lectură. După primul act exclamă : „Foarte bine !” După al doilea, Alexandre II fu nevoit să lipsească pentru o afacere urgentă. Îl regăsi pe Alexandre I, care terminase lectura piesei, cu ochii în lacrimi.

„Dragul meu băiat, spuse el, strîngîndu-și fiul la piept, m-am înșelat ! Piesa ta este acceptată de Teatrul Istorice.”

Dar Teatrul Istorice nu mai avea multe zile de trăit. Franța aluneca atunci spre drame mai reale decît ale lui Dumas-Maquet. O monarhie mergea spre pierzanie ; o școală literară îmbătrînea. În februarie 1847, Frédéric Soulié, autor al primei piese *Christine*, încetă din viață. Parizienii veniră, în număr mare, la înmormîntare ; fusese un scriitor iubit, iar piesa sa *Grădina cu drobițe* avusese nu de mult un succes răsunător. Masele, de pe acum înfierbîntate de viitoarea revoluție, rămîneau credincioase celor ce le vorbeau despre speranță și milă: Lamartine, Hugo, Michelet, Dumas, Sand, Soulié. La cimitir, Victor Hugo rosti un discurs. Soldații din corpul de infanterie sa-

latau cu o ultimă salvă mormîntul încă deschis, cînd mulțimea începu să strige : „Alexandre Dumas, Alexandre Dumas“ ! Acesta înaintă, încercă să vorbească, dar lacrimile îi înăbușiră glasul. Au avut desigur puterea lor de convingere. „Semăna, spune Roqueplan, cu un berbec bătrîn, prin coama lui cenușie și cu un bou, prin burta lui mare.“ Frédérick Soulié fusese unul dintre primii săi prieteni de litere. El e acela care, cu cei cincizeci de muncitori ai fabricii sale de chereștea, salvase piеса *Christine* de fluierăturile de la parter. Unul dintre credincioșii grupului romantic murea tînăr și deznădăduit. „Parisul, scria el odată, este butoiul Danaidelor : arunci în el iluziile tineretii, proiectele vîrstei mature, regretele pletelor albe ; înghite totul și nu-ți înapoiază nimic.“ Dumas-fiul, care-și însoțea tatăl, auzi în mulțime acest dialog :

— Ce multă lume a venit !

— La înmormîntarea lui Béranger vor veni și mai mulți. Ca la distracție.

O lună mai tîrziu, la 20 martie, muri domnișoara Mars. Ea era singura persoană care, în viață fiind, figurase în picturile decorative ale Teatrului Istoric. În ziua inaugurării, cineva spusese : „povestea asta o situează pe domnișoara Mars în rîndul morților; nu mai are mult de trăit“. Avusese dreptate. Hugo veni la biserica Madeleine pentru ceremonia funebră. Un popor imens aștepta la intrarea în biserică, sub albastrul celui mai frumos cer din lume. Hugo rămăsese sub peristil, sprijinit de o coloană. împreună cu Joseph Auțran și Auguste Maquet.

Se aflau acolo tot felul de oameni în bluze, care spuneau lucruri adevărate și interesante despre teatru, despre artă, despre poeți. Poporul acesta simte nevoia de glorie. Cînd n-are o bătălie de la Marengo sau de la Austerlitz, îi vrea și îi iubește pe cei ca Dumas sau Lamartine... Alexandre Dumas a venit lîngă noi împreună cu fiul său. Mulțimea îl recunoștea după plete și îi rostea numele... Dricul s-a pus

în mișcare și noi l-am urmat pe jos. Se aflau acolo zece mii de persoane. Erau ca un talaz cenușiu ce părea că împinge înaintea lui dricul, zdruncinând uriașul penaj de culoare neagră... Dumas a mers pînă la cimitir împreună cu fiul său... Toate artistele de la Teatrul Francez, îmbrăcate în doliu, purtau buchete enorme de violete, pe care apoi le-au aruncat peste coșciugul domnișoarei Mars...¹

Buchetul Rachelei, rivala sa, era cel mai mare.

Dar, dacă mulțimea pariziană îl recunoștea și-l onora pe Dumas, creditorii îl persecutau ; un director de revistă îi face proces pentru un contract neexecutat. Fiul îl apără cu superbie :

...Așadar, cărturare, poet și-al meu părinte,
Niciicînd vei rupe lanțul de slove și cuvînte ;
Și, rînd pe rînd, tot alții din țarina-ți bogată
Veni-vor să se-nfrupte, fără să-i poți opri.
Iar tu nu ai măcar în cea de-a șaptea zi
Odihna meritată.

Și ne-ncetat, de seara pînă în fapt de ziuă,
Fereastra luminată îți este deopotrivă —
E-a muncii fără preget scînteie mereu vie.
Și după ani de studii, necazuri, insomnie
Nu poți avea, ocnaș al geniului tău,
Trei luni de libertate, plătite-n aur greu.

La lucru ! Dacă mîine te vei pleca-nclinînd
Al Franței steag, cedînd și tu la rînd ;
În țara care-ți fuse cîndva datoare,-ei bine,
Retori de trei parale, vai, nobili ! buni de gură,
Mirabeaux de ocazie, Berryers de strînsură
Spre-a-și face lor un nume, te-or defăima pe tine.

¹ Victor Hugo, *Lucruri văzute*, vol. I. pp. 235—236.

*La lucru, fără preget ! De veghe-ți stau la poartă,
Ce-mi pasă ce va spune nerușinata gloată !
Eu fără ei mi-oi face un nume — cel rîvnit.
Acum atîta vreau, de pază mereu stînd,
Ca gloria paternă s-o apăr de jîgnire
Ca pe-un Palladiu sfînt ¹.*

*La lucru, fără preget ! Pălmaș sublim, gîndește
Pentru bogatul puhav care de a ta minte perfid se folosește.
La lucru ! Tu privirea n-o poți 'nălța spre zare,
Muncește pentru insul cu-umori constituționale,
Ce mîine, dacă riga ar face iarăși gîlci,
I-ar fi credincios rigii pînă la vindecare.*

*La lucru, dar ! Căci mîine grasul Sardanapal,
Voind să aurească al nopții obraz pal
Odaia puturoasă și patul pustiit
Ți-o specula iar munca, plătindu-și fără jenă
Cu douăzeci de mii de franci, hîlara feciorie ²
A vreunei Melpomenă.*

Astfel fiul își va veghea de aici înainte tatăl, iar tatăl
va resimți cu durere nevoia acestui devotament.

¹ Alexandre Dumas-fiul, *În timpul unui proces. — Păcatele tinereții*, pp. 375—381.

² Strofe inedite ale aceluiași poem „pe care editorul n-a îndrăznit să le tipărească, scrie Dumas-fiul, temîndu-se că persoanele vizate să nu-l dea în judecată”. — Exemplar din *Păcatele tinereții* oferit de autor lui Henri Meilhac, cu poeme autografe inedite. Nr. 537 din vinzarea Meilhac (28 aprilie 1922). Colecția Simone André-Maurois.

CUPRINS

Prefață	V
Tabel cronologic	XIX

CEI TREI DUMAS

Prefață	3
-------------------	---

PRIMA PARTE. VILLERS — COTTERETS

I Unde un dragon al reginei devine, în trei ani, general al Republicii	8
II Generalul Bonaparte și generalul Dumas	16
III Copilărie leneșă, în libertate și sălbăcie	33
IV Adolescență fericită, senzuală și dramatică	39

PARTEA A DOUA. CUCERIREA PARISULUI

I Descoperirea palatului regal, a lui Charles Nodier și a paternității	50
II Descoperirea dramei. Despre <i>Christine</i> și despre domni- soara Mars	58
III Cum reușesc tinerii	70

PARTEA A TREIA. ANTONY

I Mélanie Waldor	77
----------------------------	----

II <i>Antony</i>	87
III „Joseph, adă-i pușca de vânătoare !“	93
IV Loc teatrului	102
V Mille et tre	113
VI Parisul în 1831	129

PARTEA A PATRA. TATĂL RISIPITOR

I <i>Turnul din Nesle</i>	139
II Coexistență pașnică	151
III Căsătorii sub domnia lui Ludovic Filip	161
IV Comedii	178
V Tatăl risipitor	186

PARTEA A CINCEA. DE LA CEI TREI MUȘCHETARI LA DAMA CU CAMELII

I Când omul de teatru devine romancier	198
II „Casa Alexandre Dumas și Ceilalți“	211
III Marie Duplessis	218
IV Călătoria nesentimentală	234
V Moartea Mariei Duplessis	244

Lector : ELENA MURGU
Tehnoredactor : AURELIA ANTON

Bun de tipar : 23.11.1982
Colt ed. 14,80. Colt tipar 9,5.

Comanda nr. 20 452
Combinatul poligrafic „Casa Scintei”
Piata Scintei nr. 1, Bucuresti
Republica Socialistă România

Scanare și prelucrare digitală

de

Anonim

și

CAT Graur

Antwerpen

2025

